

(Самрл, нег мове ратива)

*174
1913*

Juznoslovenski filolog

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ *ed.*

А. БЕЛИЋ

A. Belić

БЕОГРАД 1913.

Књ. I. Св. 1—2

ПОВОДОМ ПОКРЕТАЊА „ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ
ФИЛОЛОГА“

Данас има већ приличан број часописа посвећених различним деловима славистике или њену целом тајму. Довољно је поменути само *Archiv für slav. Philologie*, навѣстја оддѣленія рускаго језика и словесности Императорске Академије Наукъ, *Russkij Filologičeskij Vѣstnikъ*, *Filologičeskija Zapiski*, *Listy filologické*, *Prace filologiczne*, *casznik slawistyczny*, *Časopis pro moderní filologii* — да тауге још специјалније часописе, зборнике различних словенских академија, научних друштава и универзитета, когако исто и збирке издања у којима има и славистичких досправа и не помињемо —, па да буде свакоме јасно да — на развитку славистичке периодичке литературе доста ађено, и да се све више ради. Појава тако специјалних часописа као што су *Rocznik slawistyczny* у Пољака, који да посвећен готово искључиво словенској лингвистици, или *sopis pro moderní filologii* у Чеха, иако он није искључиво посвећен славистици, — показује без сумње напредак славистике последњих година, и чак полет у извесном правцу.

Према овоме развитку славистике и према потреби, се и у нас развије у овом правцу живљи рад, којим се помоћи, колико се буде могло, и општим испитивањима о словенском језику и проучавању многих тамних страна нашега језика, са покретањем филолошко-лингвистичког

стичког повремениог списка на нашем језику није се могло више оклевати. Јер иако у нас има академија и научних друштава која објављују научне радове и из славистике, иако има књижевно-научних часописа у којима се каткада критички пропраћају и новија дела из различних њених области, ипак ми нисмо још имали часописа којему би био једини задатак — проучавање нашег језика у вези са осталим јужнословенским и другим словенским језицима и испитивање њихових језичких споменика. Ту празнину, према својој снази и средствима, треба да попуни „Јужнословенски филолог“.

Природно је да ће „Јужнословенски филолог“, због ограниченог простора који ће му моћи бити у почетку дат, морати у свом програму знатно сузити широку област савремене славистике и ограничити је, на првом месту, на српскохрватски језик и српскохрватске писане (одн. штампане) споменике. Али свакоме је познато да се наш језик не може проучавати без познавања осталих јужнословенских језика и научне литературе о њима, без познавања онога што је урађено за остале словенске језике и без расправљања питања заједничких свима словенским језицима. Зато ће се садржина и расправа и обавештења која буде давао „Јужнословенски филолог“ својим читаоцима морати кретати према тим основним потребама научног проучавања нашег језика.

Имајући на уму корист коју испитивачима могу пружити исцрпно вођени и критичким примедбама пропраћани библиографски прегледи, и знајући да они према величини овог часописа не могу бити врло пространи, ми ћемо засада давати на крају сваке године библиографију само онога што је из славистике изашло у току од године дана на нашем језику и што је другде за то време о нашем језику излазило. Тако се надамо да ћемо дати библиографију која, и поред садашњих повремених славистичких библиографија, неће бити на одмет. Посебне ће

пак оцене бити посвећиване сваком иоле важнијем делу о српском језику и његовим споменицима, а осталим сла-вистичким делима и другим — само онда када представ-љају или општији научни значај или нарочит интерес за наш језик и развитак испитивања о њему.

Покретањем „Јужнословенског филолога“ ми смо желели да око заједничког рада окупимо оне људе који се у нас и ван нашег народа баве научним пословима ове врсте. Ми смо врло задовољни што можемо констатовати да смо већ при првом објављивању своје намере наишли на једнодушан, повољан одзив у научних радника и у нас и на страни. Прилози који су нам одмах почели стизати утврдили су нас још више у умесности покре-тања овог научног предузећа баш у данашњим приликама нашим, а обећања сталне сарадње, која су нам са раз-личних страна долазила, охрабрила су нас за будућност. Зато нека нам се допусти да изјавимо овде захвалност сарадницима који су нам већ послали своје прилоге, а тако исто и онима који нам се у будуће буду јављали.

Према овоме, сваки прилог који нам се пошаље а који буде био написан у духу нашег програма, са обра-дом која одговара основним принципима савремене науке, — наћи ће места у „Јужнословенском филологу“.

Због техничких тешкоћа сви ће се чланци засада штампати на српскохрватском језику; доцније ће се, на-дамо се, моћи штампати и на осталим словенским језицима.

Љуб. Стојановић.
А. Белић.

ТЕМНИЋКИ НАТПИС

X—XI ВЕКА

(у Народном Музеју у Београду бр. 2667).

У селу Горњем Катуну (срез Темнићки, окр. Моравски) у непосредној близини Катунске школе (200—300 метара) и близу леве обале р. Мораве, која је овде висока, и коју Морава рони, један сељак (Живко Ђ. Стевановић), риљајући у својој њиви земљиште за виноград, нашао је у дубини 60—80 см. плочу са натписом. Тадашњи учитељ Варваринске школе г. Милан Ст. Недељковић откупио ју је од сељака (за пет динара) и уступио Народном Музеју, 21. јан. 1900. године. Тој срећној случајности имамо захвалити што се очувао један од најстаријих споменика словенске писмености. На њега ми је обратио пажњу г. Љ. Ковачевић пре скоро две године, мислећи сâм да га објави; али како му други послови то нису допустили, то је издање уступио мени.

*

Камен је кречњак каквога нема у непосредној околини. Плоча је готово правилан квадрат: 192—195^{mm} ширине а 195—200^{mm} висине; дебљина је 50^{mm}. Горња равнина, где је натпис, углачана је, али је остало у њој неколико рупа, да се плоча не би сувише истањила. Три стране дебљине: горња, доња и лева такође су глачане а десна је остала рапава (види снимак бр. 2). Ивице

дебљине према доњој страни скресане су више од половине, тако да површина доње стране износи $110 \times 130^{\text{cm}}$. Ни ова доња страна ни скресане ивице нису глачане (види снимак бр. 1). Изгледа да је ова плоча била узидана, али, зато што су доње ивице скресане, изгледа да је била као поклопац, а не да је стајала усправно. И по овом облику, и по садржини натписа — ја држим да је ова плоча била узидана у олтару на часној трапези, и да су под њом биле мошти десеторице Севастиских мученика који се у натпису именују.

Ја сам са чуваром Народ. Музеја г. Васићем био на лицу места, и копали смо унакрстан ров. Није се нашло никаквих трагова од зидина, али су нађени трагови кућишта, које је ватра уништила (рбине од посућа и печен леп на плетеру). Ту је било и гробље, као што се види на одроњеној обали Мораве и по странама пута који је ту дубоко усечен, да би се из Мораве изишло на брдо. Може бити да је код гробља била и црква у којој је био овај камен, а може бити да је камен донесен из порушене цркве у околини у село, па кад је село изгорело, остао ту у рушевинама и камен. Слој земље над старом основом где су биле куће има 1^{m} висине.

*

Натпис гласи:

СТЪН · ЖАНЪТНАСЪ ·	1
СНСННЪ · ЛЕОНТЪ ·	2
МЕЛНТЪ · СЕВГІРІАН ·	3
ФІЛОКТИМОН · АНГІАС ·	4
ПРАКЪ · ІЕКЪДНК ·	5
КҮРІОНЪ · МО^ѠАН ·	6
БѦ ЗА НЫ ·	7

Исписан је, као што се види, у шест и по врста. Почетак врста је у усправном реду, сем претпоследње,

која је за два слова, од прилике, увучена због рупа у камену. Због рупа је у истој врсти и **Н** шире од обичног, и празнина између **МО** и **ЛН** већа је него обично од слова до слова. Речи нису предамале, већ се завршетком речи свршује и врста. Због тога и нису све врсте потпуно исте дужине. Зато, мислим, и нема **Ъ** на крају треће, четврте и пете врсте; у трећој и петој није било ни места, а у четвртој једва би стало. Може бити да због тога нема **Ъ** ни после друге речи у четвртој врсти (ако није што друга почиње самогласником), јер та врста има највише слова: 16, док прва и друга имају по 12, трећа 15, пета 13 а шеста 11 и једно надметнуто. Та тежња да се реч не преломи, држим да је узрок што је друга реч у истој врсти исписана овако: **МОЛН**^Ѣ, јер када се речи ове врсте, као на пр. **МОЛНѢВА**, **МОЛНѢТИ**, скраћују и стављају под титу, у њима се изоставља **Ѣ**. Да је резач хтео реч предамати, он би после **МОЛН** пренео **Ѣ** у седму врсту, која је и тако сама до половине исписана, али он је хтео пошто пото завршити реч у истој врсти, и немајући простора где би надметнуо **Ѣ**, употребио је празнину (због рупе) између **О** и **Л** и ту сместио **Ѣ**, а **Ѣ** је сасвим изоставио.

У првој су врсти слова мало већа него у другој, трећој и четвртој; на средини између њихових величина стоје слова у врсти петој, шестој и седмој. Понајмања су слова у четвртој врсти, где их је највише требало да стане. Уопште слова су на крају врсте мало већа него у почетку. Највећа су на крају прве врсте 20^{mm}, а најмања су 14^{mm}. Општи утисак је такав, да се та разлика много не онажа.

Резач је начинио и три погрешке. У првој речи друге врсте написао је два **Н** једно до другог, а друго је требало да буде **Ѣ**. Он је то поправио тиме, што је повукао и другу попречну црту те од **Н** направио **Ѣ**. — Прву реч пете врсте почео је са **Ѣ** (зато што се претходна реч

почињала са **А**?), а требало је да почне са **Н**. То је поправио што је на усправну црту од **А** наслонио **Н**, те изишло као лигатура од **А** и **Н** (и зато је то **Н** мало косо у лево), а остатак од **А** пробао да изглади, и како је рез био дубљи, то није до дна терао, већ је остало само удубљење. — У другој речи исте врсте после **К** требало је да дође **Д**, али како је у претходној речи иза **К** било **Л**, он га је погрешно и овде ставио. Код те речи направио је још једну погрешку што је иза **Л** ставио **Ъ**, (горње кукице су изишле везане) или је, може бити, између **К** и **Д** хтео да метне **Ъ**, као што је у другој речи прве врсте између **Н** и **Т** ставио **Ъ**. Ову погрешку није исправљао ничим.

Карактер слова је строго изведен као млађи грчки унцијал. Слова су усправна, дугуљаста, танка и елеганта, управо калиграфска. И ако су резана у камену, одржата је разлика између тањих и дебљих црта и по танкости и по плићини уреза. Танка је лева црта од **Л** и десна од **У**; лева и доња од **Д** и горња коса од **К**; даље, попречне црте од **Н**, **И**, **Ј**, коса од **Н**, попречне (горње и доње) од **Б**, **В**, **Г**, **Т**, **Ъ**, **Ь**, **З** и округлине од **Ф**. Округлине од **Б**, **В**, **Ъ**, **Ь**, **З** (доња) и **Ѣ** (горња и доња) тање су на оном крају где се састају са уздужном цртом. Тањи је доњи крај од **С** и **Е**, а тежња је да тањи буде доњи крај леве и горњи десне половине од **О**. На послетку, тањи су врхови од унутрашњих двеју црта од **М**.

Сва слова, која се понављају, једнака су, и да није горе поменутих погрешака могло би се мислити, да су прво нацртана, па по цртежу резана.

Елеганција слова у овом натпису огледа се нарочито и у томе што се попречне црте (праве, криве и косе) нигде не секу с усправнима у половини, већ увек ниже или више, јер је позната ствар, да се равнокраки крст сматра као најнеестетичнија шара, и што су слова дугуљаста, а не квадратна. Ова би слова ваљало узети за

препочетак, и по њима излити нова слова за издавање ћирилских старих споменика.

За одређивање старине југословенских споменика прва два века словенске писмености (а овај је натпис несумњиво из тога доба) ми смо у опште у неприлици, што немамо никаквих датираних споменика тога времена. А још смо у већој неприлици за одређивање старине натписа, јер их из тога времена немамо никаквих, сем Самуилова од 993 године (за који — узгред буди речено — не знам зашто се тврди да је баш цара Самуила). Али Самуилов натпис резан је врло грубо, цртама готово увек исте дебљине, те се само главне контуре могу узети у обзир, и то пажљиво. И ако ситно писано слово на пергаменту није исто што и крупно резано у камену, опет би нам у недостатку натписа могли згодно послужити калиграфски писани рукописи, али ни њих немамо, јер југословенски рукописи, који се стављају у то доба, сем донекле Супрас., нису калиграфски. Да би попунио тај недостатак узео сам за поређење поред словенских споменика и унцијалне грчке тога доба и раније по снимцима у *Энци. слав. фил.* (вып. 3. Графика у Славянѣ уз чланак Гартхаузенов Греч. писмо IX и X стол.) и у *Палеог. снимки съ греч. и слав. рукоп. Моск. Син. Библи. од еписк. Саве*, и то нарочито насловна и почетна велика слова, пазећи колико је орнаментација могла утицати на промену обичног облика слова.

Од југосл. рукописа узео сам у поређење Супрас., Сав. књ., и одломке Хиланд. Маћед. и Ундољ, и Самуилов натпис. Од грчких: VII—VIII в. (јеванђ. Синод. Библи. бр. 399; Сава табл. ·ē·), 835 г. (јеванђ. Имп. публ. Б. *Энцикл. т. I. прва врста унцијална* — види снимак бр. 3. увеличан према снимку у *Энци.*, нешто више од три пута), 880 г. (*Аскетикон М. С. Б. бр. 254*; Сава т. ·ē·), 932 г. (*Збор. догм. чл. М. С. Б. бр. 394*; Сава т. ·s·), 980 г. (јеванђ. лорда de la Zouche-a; *Энцикл. табл. IV*), 899 г. (*Лествици и др. М. С. Б. бр. 145*;

Сава, табл. ·ĕ· почетак и запис пишчев), X века (јеванђ. М. С. Б. бр. 226. Сава т. ·ġ· и Энцикл. табл. III).

*

У целом натпису има 26 слова од којих се многа и понављају, и то по једном налази се **Б, В, Д, З, Ф, Ч, Џ** и **Ј**; по два пута: **Г, Л, Ђ, Ћ, Љ**; по три пута: **М** и **Р**. четири пута **Ѓ**, (и једном у **Ј**) и **А**; по пет пута: **К, О**, и **Љ** (и два пута у **Ђ**); по шест пута: **Ў, І** (и два пута у **Љ** и по једном у **Ј** и **Ђ**), **С** и **Т**; седам пута **Н** (и једном у **ЉН**); и осам пута **И**.

Сем тога на левој ивици имају урезана три слова **П, С** и мало мање и плиће **И** као проба колика слова треба да буду на натпису.

Нема дакле слова: **Ж, Ѕ, Х, Ѡ, Ѣ, Ц, Ч, Ш, Ћ, Ю, Љ, Ѧ, Љ, ѧ, Ѩ, ѩ** и **Ѧ**.

Г, Т

Нема никаквих нарочитих напомена. То што је у **Г** у првом случају попречна црта мало дужа него у другом, и што у **Т** у другом, трећем и четвртом случају десни попречни крак врло мало дужи, док су краци у првом петом и шестом случају једнаки, није никаква карактеристична палеографска особина.

И, І, И

И. попречна црта не сече уздужне у половини висине, воћ од прилике на висини $\frac{2}{3}$. Тако је и у грч. од год. 917, 932 и 980 и она два недатирана VII-VIII и X века. Од слов. тако је у Супр. и Маћ. одл.; у Сав. и Хил. одл. је по средини, или врло мало више: а у Сам. и Ундољ. одл. по средини, или чак мало ниже.

І је без тачака. У грчк. г. 917, 980 и X в. долази и овако и са тачкама, у осталим без тачака. У Сав. књ долази и са тачкама, и без њих; у осталим с тачкама: у Сам. и Маћ. одл. не долази никако.

И. Коса црта не почиње од врха леве усправне црте, већ мало ниже, а свршава се од прилике на једној трећини висине десне усправне. У рукописима је тешко постићи правилност, што се коса црта вуче од лева на десно, те перо заклања да се види где ће десну црту пресећи, и што су слова ситна. Од грчк. овако је (или у главном овако је) г. 835, 880, 899, 920, а у осталима је колебање; у слов. овако је у Сав. Књ. Хил. и Ундољ. одл., а колеба се, силази више дну, Супрас. и Маћ. одл.: у Сам. нема никакве правилности.

Б, В, Р, Ђ, Ђ, ЂИ (Ђ)

Б. Горња и доња попречна црта су једнаке. Кривина трбуха није полукруг већ $\frac{1}{4}$ круга и сече усправну на $\frac{1}{3}$ висине. Овако је **Б** и Сав. књ. само горња попречна црта није увек једнака са доњом. У Сам. је горња црта мало дужа, а трбух је троугласт, и сече се усправна црта на половини. Тако је у главном и у Супрас. и одл. Ундољ. У Маћ. и Хил. одл. такође је црта горња мало дужа, али је трбух овалан или полукружан; писао се једним потезом.

В. Горња је попречна црта краћа од доње, и према томе и трбух горњи је мањи од доњег, иначе су они као код **Б**. Они се не састављају један с другим, већ је између њих празнина. Овако **В** са растављеним трбусима долази у грч. г. 880 и X в., и г. 980 (у насловима, а у тексту не); само је или горњи (или оба) трбух овалан, писао се једним потезом. Од југосл. овако **В** има само Сав. књ. и Хил. одл.; понекад су трбуси мало модификовани у колико се осећа тежња да се напишу једним потезом. Сви остали и грч. и сл. спомен. имају трбухе састављене.

Р. Наше је **Р** „по превасходству“ унцијал, јер не прелази испод линије. Трбух је као доњи у **В** и **Б** и сече усправну на висини $\frac{2}{3}$. Овако **Р** налази се само код

Сам. само му је трбух округлао (једном троугласт). Сва грчка прелазе испод линије, а глава им заузима или $\frac{1}{2}$ или целу висину осталих слова и полукружна је. Често је глава од **Р** једнака са **О** и само се леви крак спушта испод линије. Тако као у грчком и у осталим је југослов. рукописима.

Ђ. Горња и доња попречна црта су једнаке и готово једна над другом, доња иде мало у десно (у трећем случају мало више). Уздужна црта је у толико коса. Трбух као код **Б** и **В**, само што сече уздужну црту на већој висини од $\frac{1}{3}$. (сем првог случаја у **ЂН**). Овако косу уздужну црту има и Сав. књ. и одл. Ундољ, само што је код Сав. често, а код Унд. увек трбух троугласт. Сам. има и косу и усправну црту, а понекад косу и Супрас.; Хил. одл. увек усправну. Трбух је код Хил. одл. увек полукруг, у Супрас. и Сам. увек троугласт.

Ѓ. Уздужна црта је мало коса у десно. Тако је и Сав. књ. и Хил. и Маћ. одл., док је у Супрас. и Хил. усправна; трбух је код сваког као код **Ђ**. Сам. има свега једном **Ѓ** и оно је сасвим деформисано.

З. З.

З. Горња и доња попречна црта су једна над другом као и код **Ђ**, само што доња није права већ се мало спушта и криви, а завршује кукицом. Наш се тип слаже готово потпуно са грч. VII—VIII в., г. 899 и 932; док они од г. 980 и X века имају уздужну црту мало дужу, силази испод линије, и доњу попречну такође мало дужу са већом кукицом. С овом другом групом слаже се доста Супрас. и Хил. одл.; док код Сав. књ. и Маћ. одл. доња црта није више права већ готово полукруг, а у одл. Ундољ. и уздужна црта при дну прелази у полукруг. У Сам. долази једном и деформисано је.

З. Наше је **З** врло оригинално. Оно је потпуно као **З**, само што место горње праве црте има плитку чашицу.

Овакав облик немају ни грчки ни слов. рукописи. Он је нарочито стилисан, а за основу му је могао послужити први облик под б код Ватенбаха Einl. z. gr. Palaeogr. стр. 97.

Л, Л, Д, Џ, А, Ђ

Л. Обе црте су подједнако косе и састају се у врху. Тако је и у грчком VII—VIII в., X в., год. 835, 899, 917, 980, а почиње испод врха г. 932 а и г. 899 у потпису и г. 980 у насловима; г. 880 има и једно и друго. Строга унцијалност захтева састанак у врху. Хил. одл. истоветно с нашим. Тако и Сав. књ. одл. Ундољ. и Маћ. Супрас. испод врха, а Сам. у првом и трећем случају од врха, а у другом испод.

Л. Попречна црта је као у Г. Од југослов. споменика овај знак имају само Хил. одл., и потпуно је једнак с нашим.

Д. Оно је као Л само мало краће, да би стала у линију и попречна црта са стопицама. И у грч. рук. је тенденција да се остане у линији, као нпр. VII—VIII в. и г. 932, а г. 880, 980 и X в. силазе ако не целе, а оно врхови стопица испод линије, у рук. од г. 899 (у запису пишчеву) има обоје. Сам. је такође у линији, само је троугао мањи, што се, ваљада, бојао да му стопице не испадну испод линије; у трећем случају, како му је троугао заузео врло мало места, да би слово изједначио с осталим пустио је стопе врло дугачке. У Сав. књ. стопе су испод линије. Тако и у осталим. У Супрас. је тенденција да се остане у линији, али, као и у грчк. прелазе мало и ниже. Лева коса почиње испод врха (као и код Л). Обратно је у Ундољ. одл. ту је писац прво повлачио десну црту, па на њу, испод врха, наслањао леву.

Џ. За Џ би се могло рећи да је изврнуто Л само је десна црта спуштена испод линије. У грчк. је као у нас г. 835, 880., 932; у осталима је десна црта успра-

внија, а лева косија, и десна силази више испод линије. У Сам. не силази испод линије, а десна црта сече леву у половини. У Хил. одл. потпуно као наше, а тако је и у Сав. књ. и одл. Унд. и Маћ., само што десна црта силази више испод линије. Супрас. се више приближује другој групи грчког типа. — Карактеристично је да врхови црта нису равни већ зашиљени и имају кукице као удице. Исто је тако и у грчк. од г. 835, 917, 932 и 980 (код посл. два не увек), а тако је и у Хил. одл. (и код **ѳ**), па то има и Сам. код **ѳ**. Код осталих је мало друкчије, што опет има паралеле у грчком.

А. Пада у очи да је десна црта код **А** у нашем натпису усправна, и то код **к** потпуно, а код **а** са једва приметним нагибом на лево. У свима другим и грчким и слов. (сем одл. Ундољ.) она је коса. Даље, лева црта је кратка, допире само до половине линије, а попречна црта је хоризонтална, тако да трбух представља правоугли троугао коме су попречна и десна црта катете, а лева хипотенуза. Грчко α млађег унцијала развило се из старијег тиме што су се лева уздужна и попречна црта, писале једним потезом, па како је лева црта допирала до дна, или до близу дна, линије, а одатле се настављала попречна црта, то је она, у место да буде хоризонтална постала коса, а при поврату руке губила се и оштрина угла, и прелазила у кривину. Наше **а** представља стари грчки унцијал, коме лева уздужна црта није ишла до дна, већ до половине линије, и онда скретала хоризонтално да пресече десну уздужну. То се најбоље види код предпоследњег случаја, где је требало само мало продужити леви крак па да се добије чист стари грчки унцијал. Тако и у Сам., само што је десна црта коса, и што лева почиње доста испод врха десне; кад би се оно исправило, добила би се слика нашег, тако је често и у Сав. књ. и Хил. и Маћ. одл. само што се некад леви крак спушта до дна (или до близу дна) линије, те

се добија облик близак грчком. Још је ближе грч. облику Супрас. Ундољ. одл. има друкчије, ту се уз уздужну црту, која је усправна, на средњој трећини додаје с леве стране пола хоризонталне елипсе; изгубило се већ осећање да су то две праве црте, које се секу под углом.

Ј. Попречна црта је на висини одакле почиње одвајање леве косе црте, од прилике на $\frac{4}{5}$ висине десне усправне црте.

К. М.

Оба ови слова имају карактеристичан старински широки тип.

К. Две косе црте, горња мања, доња већа, секу се под правим углом и не састају се са усправном већ је између њих празнина. Горња је црта с кукицом. Тако је и у свима грчким (од г. 880 има већу, а од г. 980 мању празнину). Тако је и у Сам. само је празнина између црта већа. Исто је тако и у осталим споменицима само због ситноће слова није увек одржана сразмера између одстојања праве и косих црта, и величине доње и горње црте.

М. Унутрашње црте не почињу од врха већ мало ниже, и не спуштају се до дна врсте већ се састају од прилике на једној четвртини висине; оне су у врху тање и саставак им као у изврнутог готског лука. Приближно овако је и у Сам., само је код њега у место двеју црта једна у облику лука. Сем широкости која је карактеристична за све, ове особине нису изведене овако ни у једном рукопису ни грчком ни словенском, што несумњиво долази од тога, што су димензије рукоп. слова и сивине мале да би се ова пропорционалност могла изводити.

С, Ћ, Ју, О и Ф.

Сва ова слова (сем Ф) иду у шиљак. О развиту облика ових слова од округлог и овалног у шиљасту,

готски, и о паралелној употреби и једног и другог, види чланак Гартхаузена у Енцикл. Слав. Фил. в. 3. стр. 47—50.

У нашем натпису су и **С** и **Е** и **О** шиљати, док су код Сам. округли, или овални. **Е** се разликује од **С** само тиме што у горњој половини има језичак. У грч. рук. овако је **Е** (односно **С**) од VII—VIII в. (оба велика почетна). г. 895, и г. 980 (оба велика почетна). Такво је и у тексту, (пored округлог) само није тако калиграфски изведено. Као велико слово овако је и у Супрас. док је и у њему и у осталим као и у грчком, оштро, али није калиграфски изведено У одл. Ундољ. долазе као велика слова сва три и округла.

Ф. Ово је једино слово које прелази и горе и доле преко линије, а округлина му заузима готово висину осталих слова. Тако је и у грчком. У Хил. одл. је као у нашем, док у Супрас. и одл. Ундољског иде више и изнад и испод линије, као у неким грчким. Сам. пак је у линији, и према томе су му и округлине мање.

Две су речи скраћене под титлом, која се протеже у облику праве црте са унутра повијеним кукицама преко целе речи. Речи су одвојене тачкама које се налазе у средини врсте, али последње четири речи нису растављене тачкама.

Других дијакритичких знакова нета.

*

За граматiku наш смоеник не даје ништа, због малог броја речи и облика.

Знакова бугарске или српске редакције нема, јер се није имала где показати.

Свакојако треба истаћи да се **ѣ** у првом случају, у слож. деklinацији, пише са **ѣ** и **и**: **СТѣи**, док у другом случају, асс. pl. pron. pers. са **ѣ** и **и**: **Иѣи**.

Тако и код *'Αγγίας* (*Angias*), а у Супрас. је и ту **-ни**: **Аγγ'ни**. Можда је овде Супрас. имао *'Αγγιος* као код горње речи. Тако и у Полн. мѣс. **Аγγій**.

Φιλοκτήμον (*Philoctimon*) у нас и у Пол. мѣс. обично: **Филоктѣмон**, **Филоктимонъ**, а у Супр. **Филѣктимон**. — *Κυρίων* (*Κυρίον*, *Quirion*) у нас и у Супр. као обично: **Кѣрюнъ**, **Кѣрнонъ**, а у Пол. мѣс. поред: **Кѣрионъ** има и **Кѣрїй**, што би одговарало грчком *Κυριος*.

Али *Μελίτων* (*Μελήτων*, *Meliton*) у нас не гласи као у горња два примера и као што је у Супрас. и Пол. мѣс.: **Мелнтонъ** већ: **Мелнтъ**. Овде или је био исти случај који и код *Κυρίων* и *Κυριος* Пол. мѣс.-ва, дакле поред *Μελίτων* било је *Μελίτος*, или се поступило као код *πραϊτώριον* **преторъ**, *τάλαντον* **талантъ** других споменика.

Јотација између самогласника проведена је код **Сев-гирїи** и **Ангїис**, а не код **Занѣтнасъ**.

Пада у очи честа употреба **г** место **н**, истина само у 3. и 4. врсти, где је највише слова требало да стане (у 3-њој једном **н**, а два пута **г**, а у четвртој сва три пута **г**) и у 6. врсти где су оне рупе.

*

Над је писан наш натпис?

Два су мерила за одређивање старине недатираних писаних споменика, језик и графика. Али како ми за прва два века југословенске писмености немамо (сем Самуилова натписа) ниједног датираног споменика, то се служимо негативним методом. У „старословенске“ споменике рачунамо оне, у којима нема никако (или има врло мало) трагова бугарске или српске редакције, и како се редакције јављају у XII веку, то оне без ње стављамо пре XII века. У таке споменике писане ћирилицом рачунамо Супрасалски рукопис, Савину књигу и одломке Хиландарске, Македонске и Ундолске. Они се обично

стављају у XI век, а зашто баш у XI, а не у X или у почетак XII, зато правог разлога немамо. Самуилов пак натпис од 993 године даје нам права да ћирилске споменике можемо пренети и у X век.

Али наш натпис у језичком погледу не даје нам никаква мерила, и остаје само графика.

С графиком је за ово доба још теже оперисати него с језиком, јер ниједан од горе поменутих споменика није дитиран, и њихово међусобно упоређивање не даје никаква позитивна резултата. Упоређивање с руским споменицима друге половине XI века није поуздано. Несумњиво је да су први руски споменици били у потпуној зависности од југословенских, али ови датирани споменици нису први, и ми не можемо пратити еволуцију њихову, која је због месне удаљености свакојако била самосталнија, него што је југословенска графика међу собом и у односу према грчкој. Остаје нам дакле само Самуилов натпис и — грчки споменици.

Ни Сам. натп. не може нам потпуно заменити какав датиран *рукопис*, јер не треба губити из вида да је он *резан у камену*, а не *писан на пергаменту*; да су слова *крупна*, а не *ситна* као у рукопису. Сем тога ми не знамо докле можемо његове графичке особине пружати у назад у X век, ни докле у напред у XI или почетак XII века. Кад би имали какав датиран споменик из прве половине X, и какав из друге половине XI или почетка XII века, ствар би била лака. И ако је наш натпис резан у камену као и Самуилов, опет њихово упоређење има извесних тешкоћа, јер је наш натпис калиграфски савршен, док је Самуилов резан невешто, и многа су слова *деформисана*.

У оскудици словенских датираних споменика ми се могамо при одређивању старине освртати на грчку графику IX—XI века. Овде разумем млађи грчки унцијал, „*литургијски*“ унцијал, како га зове Гартхаузен, из кога је ћи-

рилица и постала. Ово у толико пре што је југословенска графика била под сталним утицајем грчке, како се то може видети и по доцнијим споменицима, што је саввим природно, јер су југословенски писци и преводиоци и знали грчки и преводили с грчког, и еволуције грчког литургијског унцијала преносили и у своје писмо. Зато сам ја и упоређивао наш натпис с грчким писмом.

Наш натпис представља чист калиграфски тип грчког млађег унцијала, неискварен невештином или небрежљивошћу писаца; он је онакав какав је у почетку постанка ћирилице био. У томе је погледу он уникум у југословенској писмености. Зато држим да га нико неће стављати у XII век, већ раније. Али да ли да се стави у XI или у X век? — Ја бих био пре зато да се стави у X него XI. Томе би био разлог не само многе једнаке особине са Самуиловим натписом, већ и велика сличност, а по негде и једнакост с грчким писмом IX и X века.

Овој би се претпоставци могла учинити једина замерка, што се у нашем натпису налази **ѣ** и **ѡ**, али би она била оправдана само у том случају, ако се полази од претпоставке (у коју ја не верујем) да је ћирилица постајала по мало, а не цела од једном. Што старији ћирилски споменици пишу **ѣ** и **ѡ** м. **ѣ** и **ѡ**, то долази једино отуда, што су први ћирилски споменици били преписи с глагољских, а остали преписујући са ових то често нису мењали. Богомили у Босни н. пр., конзервативни као сваки секташи, писали су **ѣ** и **ѡ** м. **ѣ** и **ѡ** чак и у XV веку, и ако ни сањали нису да је томе глагољица узрок.

Ако се узме да је тачна претпоставка да је ова плоча покривала мошти ових мученика на часној трапези, онда би, можда, и политичке прилике говориле пре за X него за XI век. Крајем прве четвртине XI века византијски цар Василије II подвластно је под Византију цело Балканско Полуострво, и све епископије потчињено Охридској архиепископији. То није било згодно време за по-

дизање нових цркава, већ на против, могуће је, да је у тим ратовима ова црква и срушена, и плоча остала под земљом до наших дана.

На четрдесет савестијских мученика
9. марта 1912. год.
у Београду

Љуб. Стојановић

Слика 1.

ЗАМЕНИЧКИ СЛОВЕНСКИ НАСТАВАК

gen. sing. masc. и neutr.

После доказа које је изнео 1895 год.¹⁾ Ф. Фортунатов тешко да се може сумњати у то, да за заједничко-словенски прајезик треба реконструисати облик генитива јединине **toyò* или *tohò*²⁾, а никако **togò*. И, заиста, северноруско (не само олоњецко, него и архангељско и источно-новгородско) *toyò*³⁾, а тако исто и северноруско *toò*⁴⁾ не могу се сводити на прасловенско **togò*, јер прасловенскоме *g* одговара у северноруским говорима једино *g*, а *g* се међу вокалима не губи. Даље, обично великоруско *vo* (*tovò*, *tavò*), као што је примећивао Фортунатов, не може се објаснити слогом *go*, јер је прелаз *g* у *v* непознат великоруским говорима; у оним говорима у којима у (на пр. у речима позајмљеним из књижевнога језика, који је некада својом фонетиком показивао своје јужноруско порекло) прелази у *v* (на пр. Восподь, восударь, повость) изговор *tovò* може бити сведен на *toyò*; али у

¹⁾ У расправи „Объ удареніи и долготѣ въ балтійскихъ языкахъ“, наштампаној у XXXIII вѣ. „Русск. Филол. Вѣстника“. На немачком се језику та расправа појавила у Веценбергеровом часопису, „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen“, вѣ. XXII.

²⁾ Словом у обележава се звучни еригвативни сугласник који одговара муслиома *x*; словом *h* — аспирација.

³⁾ Изговор са у као обичан појав ја сам посматрао осамдесетих година прошлога века у петрозаводском и повјењецком ујезду. Да наведем још за петрозаводски ујезд потврду Н. Ивањцког (Материјали для науч. великор. говороѣ, № 13) и А. Георгијевског (ib., № 30), за вишегорски у. потврду К. Фидлимонова (ib., № 22.). У архангељској губернији — за кемски ујезд — Матер. № 104, за шенкурски ib., № 235. У новгородској губернији — за бјелозорски ујезд — Матер. № 162. Даљ у чланку „О нарѣчјяхъ русскаго языка“ упућује на изговор *zo* (но *so*, *sa*) за олоњецку, архангељску (понегде), востромску (око Кологрива), вижегородску (у делу за Волгом); он не одређује то *z* као у (исп. ниже о северновеликоруском -го).

⁴⁾ Такав је изговор особито распрострањен у источним ујездима новгородске губерније. За бјелозорски у. исп. Матер. № 166 (доброо, ёо) за вириловски Матер. № 167 (доброо, восбо, синёо), № 170 (ёо, злоо, слѣндо), № 215 (сухоо, бѣлоо). У холмогорском ујезду архангељске губерније забележио је А. Гранђиљевски худоо, доброо (Матер. № 50 и Сборн. Отд. р. я. и сл. вѣ. 83).

говорима који чувају у у књижевним речима и не мењају га у *v* и у својим речима (на пр. у *kouda, touda*), изговор се *toʋ* највероватније своди на **too*, за које је очигледно да је заменило старо **toho*¹⁾.

Затим је Фортунатов обратио пажњу и на то, да се и кашупско *-vo* не може објаснити из *-go*. Наставак *-wo* находимо у северозападним кашупским говорима (словинским) и у северним кашупским говорима: *tewo, dió-brewo*²⁾. Напоредо са *-wo* находимо у неким говорима *-ho*, са *h* које напомиње — по Рамулту — француско *h aspiré* и које каткада испада³⁾. Фонетско објашњење наставка *-eho, -eo* (одакле даље *-evo* или *-ewœ*), као резултат „скраћивања *-ego*“, које је дао И. А. Бодуен-де-Куртене⁴⁾, не чини ми се да се може примити; по

¹⁾ Дијалекатско северноруско *toɢ* може се објаснити из *toʋ*. Изговор са *g*, а не *ɣ*, ја сам посматрао у архангелском и холмогорском ујезду, а тако исто и у пудошвом ујезду олоњецке губерније. Да наведем још за архангелски у. посматрање Кузмишчева (Арханг. Губ. Вѣд. 1847: „изговарају тврдо као латинско *g*: великого, доброго, синего“), за холмогорски у. П. Базиљевског (Вибл. Акад. Н., руз. 1852 г., Обл. Слов. З: „доброга говорятъ *dobrogo*“ ит.д.), А. Гранџиљевског (Матер. № 50 „букву *z* Куростровскіе вѣрстьяне по большей части произносятъ тврдо безъ придиханія, подобно латинскому *g*, такъ что на пр. въ словахъ доброга, худого, слѣднаго чрезвычайно рѣдко употребляется вмѣсто *g*“), за оѣшски у. г. Верјушвог (Матер. № 41 „въ род. п. прилаг. — слѣднаго, худого ит.д. *z* выговаривается какъ въ словѣ *roga*“). Исто то има, како ми се чини, у јаренском у. вологодске губ. (Волог. сборн., IV: „Зряне, умѣюшіе говорить по русски, букву *z* выговариваютъ какъ нѣмецкое *g*, между какими бы буквами она ни стояла, на пр. его, милаго, а не ево, милова“).

²⁾ Исп. код Гилберџинга „Остатки славянъ на южномъ берегу Балт. моря“. с. 87. Код *G. Bronischa*, који је изучавао северне кашупске говоре (округе *Putzig* и *Neustadt*), находимо: *povewuë, sviñewuë; mewä, tvewä* (*Kaschubische Dialectstudien*, 32, 82). Слично находимо и у Лоренца (*Slovinzische Grammatik*). Код Рамулта, са упућивањем на северне говоре, *tewœ, dobrewœ* (*Słownik języka pomorskiego*, стр. XXVI).

³⁾ Исп. код Цејнове: *z jedneho, svjätého, z teho, z njeho* ит.д. (6 свеска I вѣнге додатака Изв. II Одѣлення Акад. Наукъ; нејасна је примедба уредника И. Срезневског: „такъ онъ (Цејнова) для родит. пад. ед. муж. прилагательныхъ именъ, удержалъ *ho*, тогда какъ въ народѣ слышится и *wo* или *to*“); Рамулт наводи из Славочина „у којем се родно Цејнова“: *teho, dobrèho, zelèho* или *го-тово: teo, dobrèo, zelèo*.

⁴⁾ „Кашубскій языкъ“, „кашубскій народъ“ и „кашубскій вопросъ“ (Журн. Мин. Нар. Пр. 1897. засеби. одшт., 69).

свој прилици са њим се не слаже и Фр. Лоренц, који је био принуђен да претпостави да је напоредо са првобитним заменичким наставком генит. једн. -go било и -vo¹⁾; али Лоренц, дајући тако објашњење, заборавио је на кашупско teho и teo. Међутим природно је облике teho, teo, tewo разумети као резултат измене прасловенске форме *toho, а кашупско tego²⁾ сводити на прасловенско *tovo.

И тако, сав материјал северноруских и кашупских говора упућује нас да утврдимо за прасловенски језик облике ген. једн. *tohò и *toyò³⁾. Облик *toyò лежи у основици не само северноруског toyò, него тако исто и у северноруском togò, кашупском tegœ, даље на пр. у пољском tego, срп. тога; јер је у свима тим језицима познат само нефрикативан изговор g према целој групи других словенских језика који су изменили моментано g у фрикативно. Према томе, нема потребе допуштати за прасловенски језик, који је разликовао звуке g и y, изговор *togò поред *toyò и tohò; прасловенско *togo у односу према *toyò и *tohò било би нерузумљиво.

При објашњавању порекла наставка генит. једн. заменица у прасловенском треба, према свему што је горе речено, полазити на од -go, већ од -ho или -yo. Та

¹⁾ Slovinzische Grammatik, стр. 143, 278. Објашњење П. Пољанског по којему је dobrowo заменило dobrogo под утицајем лабијализације g (dobregò) није вероватно због тога што се лабијализовано g чува, не прелазећи у w (dubwoò). Исп. његову расправу „Die Labialisierung“, стр. 19, 25.

²⁾ Исп. најобичније облике у средњевашупским говорима tegœ, dobrègœ (Ракулт).

³⁾ Могуће је да нас на *tohò упућују западнобугарски облици ген. to'a, vo'a, исп. W. Vondrák, Vergl. slav. Grammatik, I, 186. Готово не заслужују побијања претпоставе о постанку великоруског -ovo, кашупск. -ewo од -ogo, -ego, које се још и сад дају, под утицајем ове или оне морфолошке аналогije. Исп. на пр. неуспело објашњење Л. Машиновског, можда првога испитивача који је обратио пажњу на слагање великоруског и кашупског наставка, да су на горњи наставак ген. јединице утицали присвојни придеви са наставком -овъ (исп. његову расправу у Beiträge zur vergl. Sprachforschung. 1875. VIII, 356 и даље).

ми околност не допушта да се сложим са објашњењем академика Маретића, које данас готово господари у лингвистичкој литератури. Маретић је (Rad Jugosl. Akad., 112, стр. 41) претпоставио да је наставак генит. једине речца *go која се додавала заменичком облику генит. једн.: *ta-go се изменило под утицајем тому, томъ у *togo, када је go изгубило значење речце и почело се осећати као падежни наставак. У речци *go, коју претпоставља Маретић, g је било моментано, а не фрикативно као што се види из поређења њена са староиндиском речцом gha; међутим наставак генит. звучео је, као што смо видели, не -go, већ -ho или -yo.

Фортунатов у наведеној раније расправи (стр. 288—289) изводи прасловенско *toyo непосредно из *toho, а *toho из *tojo; наставак генитивни -jo био је, по његову мишљењу, унесен у заменице из генитива именица с основом на -o, а у тих именица, по мишљењу Фортунатовљевоу, још у индоевропском прајезику поред наставка -sjo био је познат и наставак jo (исп. у грчк. *ἵπποιο* из *eḱosjo поред **ἵπποο* из *eḱojo). То објашњење не чини ми се да је несумњиво, јер, прво, грчко се **ἵπποο* (атичко *ἵππου*, дорско *ἵππο*) може сводити и на *eḱososo са суфиксом -so који се јавља у германском (готско *dagis* из -oso), а зато само и не може бити доказ о постојању генитивног суф. jo; друго, измена *tojo у *too на словенском земљишту не чини ми се да је довољно образложена, исп. чување i у генит. једн. ж. р. *toiē*, у инструм. *tojo*.

Ја се осуђујем да изнесем друго објашњење прасловенских облика *toyo и *toho. У промени заменичке основе to- смењују се две основе: основа to- и основа toj- (пред сугласницима одатле tḱ-'. Основа to- јављала се, сем акузат. мушк. р., у оним падежима који су имали наставке са почетним s: дат. *tomu* (исп. ст.-инд. *tasmāi*), локат. *tomъ* (исп. ст.-инд. *tasmin*); то допушта да и у генит. једн., у којем имамо основу to- (*toho), претпоставимо прво-

битно наст. -so, дакле, toso. Наставак -so за индоевропски прајезик потврђују германски језици: готско *vis*, старовисоконем. *des* своде се на *teso, готск. *hvis*, старовисоконем. *hwes-* на *qeso; према томе на *qeso своди се и хомерово *τέο* (Brugmann, Kurze vergl. Gramm. § 501, 1; тако исто и у Grundriss der vergl. Gramm. II², 2, 359, примедба, сада са поузданошћу). Да наставак -so није био непознат и словенским језицима, то доказују облици генит. *чесо*, *чесо* који су се сачували и у старословенском и другим словенским језицима.

Али ако допустимо да је постојао прасловенски облик *toso, како онда да објаснимо његову замену обликом *toho? И ако је због каквих узрока *toso прешло у *toho, зашто се паралелно сачувало *ceso*? Поменута горе веза међу облицима са почетни *s* у наставку (*tosmi, *tosmь, *toso) наводи на помисао о заједничком узроку који је утицао на губљење *s*; налазимо *tomu*, *tomь* а такође и *too, одакле се сасвим природно јавило даље *toho и *toyo. Тај узрок није могао бити гласовне природе; група *sm* чувала се у прасловенском језику (на пр. *osmь*), а тако исто чувало се и *s* међу вокалима. Губљењу *s* у словенском *tomu* м. *tosmi одговара литавско архаично *támui* (саврем. *tám*), а такође и старовисоконем. *demu*. И ту није било гласовних узрока; исп. паралелно пруско *kasmi*, *stesmi*, а у германској групи готско *Ǫamma* из *Ǫasma. Фортунатов, који је допуштао напоредну употребу у балтиско-словенском облика *tosjo и *tojo, објашњава литавско *tám* (*támui*), словенско *tomu као нове облике који су се јавили под утицајем облика *tojo (*tomu: *tosmi = *tojo: *tosjo). Али, као што је речено, морамо се одрећи, од претпостављања генит. једн. *tojo. Brugmann у Kurze vergl. Gramm. (1903) § 502 пр. 1. сматра губљење *s* у старовисоконем. *demu*, старослов. *tomu*, литавск. *támui* још за необјашњен; али се у Grundriss der vergl. Gramm. II², 2, § 360 (1909) наговештава овакво објаш-

њење. Праслов. ф. генит. ж. р. *tojē*, дат. и локат. *toji* изгубиле су *s* после *to-*, што се види из поређења тих облика са староинд. генит. *tasyās*, дат. *tasyāi*, пруск. дат. *stessiei*; губљење се извршило под утицајем инструмент. ж. р. *tojo* (староинд. *tauā*); према томе и *tomu*, *tomь* у словенском, *tamui* у литавск., *demu* у старовисоконемачком могли су изгубити *s* испред *m* под утицајем других падежа који су имали у наставку не *sm*, већ *m* (исп. инструм. једн. у старословенском *tъmь*, англосакс. *đam*, инструм. множ. у старосл. *t' mi*, англосакс. *đœm*). Сматрам, слично Ендзељину (Славяно-балтійскія отношенія, стр. 189), да је вероватно да се *s* у **tosmu*, **tosmь* изгубило, једновремено са губљењем *s* у облицима генит., дат. и локат. ж. р.; напоредна употреба **tosjāi* са *tojāi* и губљење форме **tosjāi* изазвало је и употребу **tosmu* напоредно са **tomu* и губљење форме *tosmu*.

Генит. **toso* није могао остати изван споменутог процеса; губљење облика са *s*, као **tosji* (дат. и локат. ж. р.), **tosmu* (дат. м. р.), **tosmь* (локат. м. р.) подстицало је и губљење облика **toso*, место којег се јављало **too*, као што се место **tosji* јављало *tojji*, м. **tosmu* — *tomu* ит.д. Облик **too* дао је затим *toho* које је дијалекатски прелазило и у **toyo*.

Под утицајем јављања облика *čso* у ген. (исп. основу *čь* у *ničь*, *čьto*), облик *česo* није могао изгубити своје *s*, иако се паралелно са њим јавило *čemu*, *čемь*; тесну везу *česo* са *čso* можемо доказати и тиме што је *čso* сачувало своје *s*, и ако се находило у положају иза *č* које је тражило прелаз *s* у *x*; *čso* је позајмило своје *s* од *česo*, и са своје је стране утицало да се оно задржи у њему.

И тако, усвајајући, слично Фортунатову, да се прасловенски облик своди на **toho*, **too*, ја то **too* објашњавам обликом **toso* са нефонетским, изазваним аналогизмом, губљењем *s*.

А. Шахматов

ZNAČENJE PERFEKTIVNOGA PREZENTA U NEGATIVNIM PITANJIMA U HRVATSKOM ILI SRPSKOM JEZIKU.

Poznato je, da se radnja, koja se vrši u sadašnjosti, može izreći prezentom samo imperfektivnoga glagola. Ali u negativnim pronominalnim pitanjima, kojima se pita za uzrok, čini se, da se radnja, koja pada u sadašnjost, u hrvatskom ili srpskom jeziku može izreći i prezentom perfektivnoga glagola (isp. Maretića, Gramatika i stilistika hrv. ili srp. knjiž. jeziku § 570, a.). Evo nekoliko primjera: Zašto mi, brate, *ne dođeš*? »Ja bi ti, sejo, došao, ali mi ne da tuđinka.« N. pj.* I, 212. — Adž'-Alijću, žalosna ti majka! Kad se ženiš, jer *se ne oženiš*? I, 227. — Zašto mi *se* otprije *ne kažeš*? nego sam te putem namučio i konakom, i gladi i žeđu. II, 154. — O Ivane, Senjski kapetane! Ja zašto *se ne oženiš*, Ivo? Da li nemaš za ženidbu blaga, da l' ti niko ne daje devojkju? III, 173. — Moja prijjo, duvegijna majko! Što *ne sjedeš*, te *se ne razviješ*, i *ne piješ* slatkoga šerbeta, kao što je adet u Turaka? N. pj. herc. 52. — A šta je to, zete? Kako možeš u svom dvoru trpeti toliku propast? Zašto to *ne zaroniš*. N. prip. 34. — Prigrijala vrućina, voljani Bože! da pogore žeteoci. Onda ja viknem: »Kamo što *ne dovedete* ovde onu vašu kobilu, što je dva dni duga, a do podne široka, a po leđima joj vrbe porasle, neka načini hlad po njivi.« Brže bolje otrči moj otac, te dovede kobilu. ib. 162. — Da što čekam, što li pazim? Razdijeljen sam z dragom vilom. Što grdobu *ne porazim*, ka mi život grabi silom? Gund. Dubr. (Stari pisci IX, 165.). — Zašto bisniš? sašto gineš? Zašto s mirom *ne počineš*? Doš. Ažd. 161. (Starč.) — Zašto vatre *ne ložite*? pak se kod nje *ne pružite*? ib. 172. — I to je već vrlo sramno za vas,

* Vukove Srpske narodne pjesme i pripovijetke citiraju se po 2. bečkom izdanju.

da imate tužbe među sobom. Zašto radije *ne trpите* nepravdu? Zašto radije *ne pregorite* štetu? Nego vi sami činite nepravdu i štetu, pa još braći! (*Διὰ τι οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; διὰ τι οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε;*) Vuk, 1 Kor. 6, 7—8. — Kad sam god hodio sa svijem Izrailjem, jesam li jednu riječ rekao kome između sudija Izrailjevijeh, kojima zapovijedah, da pasu narod moj, i kazao: „Zašto mi *ne načinite* kuću od kedra?“ (... *λέγων, ὅτι οὐκ ὠκοδομήσατέ μοι οἶκον κέδρινον;*) Dan. 1. Dnevn. 17, 6. — Zgriješio sam, što ću ti činiti, o čuvaru ljudski? zašto si me metnuo sebi za biljegu, te sam sebi na tegobu? Zašto mi *ne oprostiš* grijeh moj i *ne ukloniš* moje bezakonje? (*Διὰ τι οὐκ ἐποίησω τῆς ἀνομίας μου λήθην, καὶ καθαρισμὸν τῆς ἀμαρτίας μου;*) Dan. Jov 7, 21.

Pita se, kako se poraba perfektivnoga prezenta u tima primjerima ima razumjeti. Ja mislim, ovako. Pitanjem: Zašto *ne dođeš*? (u primjeru iz N. pj. I, 212.) pita se za uzrok onomu, što bi rečenica: Ne dođeš — značila kao tvrdnja. A takova tvrdnja ne bi mogla značiti ništa drugo nego: Kad je god prilika, da dođeš, ti ne dođeš = Ni u jednoj prilici ne dođeš. To bi dakle bila apstraktna rečenica, ali bi joj subjekt bio konkretan. A prezent bi u njoj bio isti, koji dolazi i u poslovicama ili gnomama, koje su također apstraktne rečenice, ali im je i subjekt apstraktan. Takav prezent ako je pozitivan, znači, da se radnja glagolska u svakoj prilici vrši, ako li je negativan, da se radnja glagolska ni u jednoj prilici, dakle uopće ne vrši; a zvati se može apstraktnim ili gnomičkim prezentom (isp. Rad Jugosl. akad. 112. str. 3., 16—17.; Archiv f. slav. Philol. 24. str. 482—484.). Po tom rečenim pitanjem sestra pita brata za uzrok, zašto ni u jednoj prilici ili uopće ne dođe.

U istom značenju, kao prezent perfektivnih glagola, dolazi i prezent imperfektivnih glagola u negativnim pronominalnim pitanjima, kojima se pita za uzrok. Razlika je samo u tom, što prezent perfektivnih glagola znači, da

se ni u jednoj prilici (ili uopće) ne vrši perfektivna radnja, a prezent imperfektivnih glagola znači, da se ni u jednoj prilici (ili uopće) ne vrši imperfektivna radnja. Ali je često teško takove primjere razlučiti od primjera, u kojima prezent imperfektivnih glagola nije apstraktan te znači radnju, kojoj nevršenje pada baš u ono vrijeme, kad se govori. Prilično sigurni čine mi se ovi primjeri (osim onih, koji su već naprijed navedeni, jer u njima pored prezenta perfektivnoga glagola dolazi i prezent imperfektivnoga glagola): Ej meseče, carev nevrniče! Zašt' *ne greješ* danju, kako noću? N. pj. I, 163. — Što činite? da vas Bog ubije! Što činite, jer *se ne bijete*? Ne bijete, jal' *ne predajete**? IV, 180. — Što *se*, bolan, 'nako *ne vladate*, ko su s' stare vojvode vladale? Će je vama divit i hartija? Što vi sitnu knjigu *ne pišete*, ne pišete, pa je *ne šaljete*, b'jelu Šapcu Lazarević Luki,... nek vam dade indat u Loznicu? Drugu piš'te, Ćupiću pošljite, treću piš'te šeru Parašnici golom sinu Zeki buljubaši. IV, 247. — Što *se*, sinko, *ne ženiš*, doma Maru *ne vodiš*? N. pj. herc. 269. — Što, junače, činiš, te *se ne ženiš*? N. prip. 111. — Dragi braće, što *ne teku* lijer celovat' i ružicu u raskošnom tvomu licu, gdi prol'jetje cavti vijeku? Gund. Dijana (Stari pisci IX 183.) — Zašto pak i sami od sebe *ne sudite* pravedno? (*Τι δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρινετε τὸ δίκαιον*;) Vuk, Luk. 12, 57.

Ali tim, što je rečeno, da je prezent u našim primjerima apstraktan te znači, da se radnja glagolska ni u jednoj prilici (ili uopće) ne vrši, nije mu značenje iscrpeno. Budući da radnja glagolska stoji do volje subjektove, subjekt tim, što je ni u jednoj prilici ne vrši, pokazuje, da je neće da vrši. Tako prezent dobiva značenje spremnosti (ili upravo nespremnosti). Po tom pitanje: Zašto *ne dođeš*? — znači: Zašto ne ćeš da dođeš? To se najbolje vidi otuda, što pitanje: Zašto *se ne oženiš*? (isp. navedene primjere iz N.

*) „ne“ pripada i ovamo (jal' se ne predajete?).

pj. I, 227. i III, 173) dolazi i u obliku: *Zašto se ne ćeš oženiti?* (n. pr. *Što se, Ture, oženiti ne ćeš iz Trebinja Turkinjom devojkom?* N. pj. IV, 94.) I u N. pj. herc. 52. pošto je na pitanje djevojačke majke, koje je naprijed navedeno, đuvegijina majka odgovorila, da ne će sjesti niti se razviti, dok ne vidi snahu, kaže majka Ajki: „Evo ne će svekrvica tvoja ni da sjede ni da se razvije ni da pije slatkoga šerbeta, dok ne vidi tebe.“

Analognim načinom prezent, ako radnja glagolska ne stoji do volje subjektove, nego do njegove sposobnosti, u negativnim apstraktnim rečenicama dobiva značenje sposobnosti (nesposobnosti) ili mogućnosti (nemogućnosti). Evo nekoliko primjera iz Vukovih Poslovice bez obzira na to, je li glagol perfektivan ili imperfektivan: Čega nije, ni car ne ije (t. j. „ne ije“ ni u jednoj prilici ili uopće = ne može jesti). — Ko se ne osveti, on se ne posveti. — Na jedan put se rast ne posijeće. — Što oko ne vidi, srce ne zaželi. — Prazne riječi džep ne pune. — Makar da ima dosta na oko isto takovih primjera i s pozitivnom rečenicom (n. pr. I ćorava koka nađe zrno. — Malena je tica prepelica, al' umori konja i junaka. — Vino i mudroga pobudali. — Više um zamisli nego more ponese. — Voda svašto opere do crna obraza), ipak bih rekao, da se prezentu značenje sposobnosti može pravo razviti samo u negativnim rečenicama. Tako se može misliti po tom, što samo među primjerima s negativnom rečenicom ima varijanata s glagolom moći i infinitivom; n. pr. Ko se dima ne nadimi, on se ognja ne nagrija*: Dok se čoek dima ne nadimi, ne može se vatre nagrijati. — Što ljudi zaludi, sto mudrijeh ne lijeće: Što jedan lud zamrsi, sto mudrijeh ne mogu razmrsiti. — Račvast kolac u zemlju ne (može da) ide. — Također samo među primjerima s negat. rečenicom ima i takovih, u kojima mjesto prezenta dolazi sam glagol moći s infinitivom; n. pr.

* Apstraktni (gnomički) aorist mjesto apstraktnoga prezenta, isp. Čudo pasa ujedoš vuka. — Dva loša izbiše Miloša (vidi Rad Jugosl. akad. 112, str. 1. i d.).

Brdo s brdom *ne može se sastati*, a živi se ljudi *sastanu*. — Na jednom se volu *ne može orati*. — Neko se za list *sakrije*, a nekoga *ne može* ni dub *da pokrije*. — Niko *ne može* cijelom svijetu kolača *namijesiti*. — Prava se muka *ne da* (= ne može) *sakriti* (N. prip. 40.).

Po tom bi čovjek rekao, da i prezent sa značenjem sposobnosti, kao i prezent sa značenjem spremnosti, dolazi samo (ili bar poglavito) u negativnim rečenicama. A to mi se čini i posve prirodno. Dok kod pozitivnoga prezenta značenje faktičnoga vršenja radnje glagolske smeta, te se pored toga ne može pravo razviti takovo sekundarno, na naravi same radnje glagolske osnovano značenje, koje bi pokazivalo raspoloženje subjektovo prema radnji glagolskoj (t. j. značenje sposobnosti ili spremnosti), to kod negativnoga prezenta te smetnje nema, jer se radnja glagolska faktično ne vrši, pa lakše i izrazitije izlaze na vidjelo ona spomenuta sekundarna značenja prezenta.

Prezent sa značenjem spremnosti i prezent sa značenjem sposobnosti slažu se dakle u tom, što dolaze u apstraktnim rečenicama, i u tom, što dolaze u negativnim rečenicama. Ali ima među njima i znatnih razlika. Jedna je takova razlika u tom, što prezent sa značenjem spremnosti dolazi u apstraktnim rečenicama s konkretnim subjektom, a prezent sa značenjem sposobnosti dolazi u apstraktnim rečenicama s apstraktnim subjektom (u poslovicama). Razlog će tomu biti, što je spremnost više aktivno pa po tom više individualno svojstvo, a sposobnost više pasivno pa po tom više generično (koje pripada čitavoj vrsti individuâ), dakle se spremnost lakše i očitije i konstatira kod konkretnoga, a sposobnost kod apstraktnoga subjekta.

Druga je razlika u tom, što značenje spremnosti prezent dobiva samo u pitanjima, a značenje sposobnosti poglavito y tvrdnjama. Da bi se ta razlika razumjela, valja na um uzeti, da su sva ona negativna pitanja, u kojima prezent znači spremnost subjektovu, takova, da onaj, koji

pita, njima izriče čuđenje, što subjekt pitanja neku radnju glagolsku ni u jednoj prilici (ili uopće) ne vrši, a često je smisao pitanja i takav, da iz čuđenja izlazi poziv, da subjekt svoju radnju vrši. A tim, što se čudi, da subjekt neku radnju glagolsku ni u jednoj prilici ne vrši, onaj, koji pita, jamačno pokazuje, da drži, da subjekt može radnju vršiti, samo ako hoće, ili da radnja stoji samo do volje (spremnosti) subjektove. Svojim pitanjem traži dakle, da mu subjekt kaže uzrok, s kojega ne će (nije spreman) svoju radnju da vrši. Ona pitanja, u kojima iz čuđenja izlazi poziv, da subjekt svoju radnju vrši, razlikuju se od drugih tim, što se kod njih onaj, koji pita, čudi stoga, što drži, da nema nikakva opravdana uzroka, što subjekt svoje radnje ni u jednoj prilici ne vrši, pa stoga valja da je napokon vrši. Poblize o svima tima pitanjima vidi u Radu Jugosl. akad. 184. str. 175—176., 180. i d., 194. i d., gdje se ona naša pitanja, koja ne znače poziv, zovu afektna, a ona, koja znače poziv, afektna admirativna. Za primjer afektnoga pitanja neka posluži navedeno pitanje: *Zašto mi, brate, ne dođeš?* N. pj. I, 212. (= *Zašto mi ne ćeš da dođeš?*). A za primjer afektnoga admirativnoga pitanja neka posluži navedeno pitanje: *Što vi sitnu knjigu ne pišete, ne pišete, pa je ne šaljete* b'jelu Šapcu Lazarević Luki... N. pj. IV, 247. (= *Što vi sitnu knjigu ne ćete da pišete, pa je ne ćete da šaljete?* = *pišite sitnu knjigu, pa je šaljite!* — iza toga doista dolazi dvaput imperativ: drugu piš'te, treću piš'te). Po tom prezent samo u pitanjima dobiva značenje spremnosti stoga, što su baš ta pitanja takova, te supponiraju, da radnja glagolska stoji do volje (spremnosti) subjektove.

Napokon ću napomenuti još ovo. Budući da hrvatskomu prezentu perfektivnoga glagola u apstraktnim rečenicama odgovara grčki (apstraktni ili gnomički) aorist (isp. Rad Jugosl. akad. 112. str. 1., 16. i d.), valja nam, ako je naše razlaganje osnovano, u istoj prilici, u kojoj smo u hrvatskom

jeziku našli prezent perfektivnoga glagola, u grčkom jeziku očekivati aorist. Pa tako i jest. U negativnim afektnim admirativnim pitanjima, koja znače poziv onoga, koji pita, da subjekt pitanja svoju radnju vrši, dolazi u grčkom jeziku (apstraktni) aorist. Evo nešto primjera: *Τι οὖν οὐ καὶ τὴν δύναμιν ἔλεξάς μοι;* Ksen. Kir. 2, 1, 4. [= zašto mi i silu ne (ćeš da) kažeš? = i silu mi kaži!] — *Εἰ οὖν τις ὑμῶν εὐπορώτερος ἐμοῦ, τι οὐκ ἀπεκρίνατο;* Plat. Fedon 86, d. [= zašto ne (će da) odgovori? = neka odgovori!] — *Τι οὖν οὐ διηγῆσω μοι;* Plat. Simp. 173, b. [= zašto mi ne (ćeš da) pripovjediš? = pripovjedi mi!] — Ako je glagol imperfektivan, dolazi i u grčkom jeziku prezent; n. pr. *Τι οὐ καλοῦμεν δῆτα τὴν Λυσιστράτην;* Aristof. Lisist. 1103. [= zašto ne (ćemo da) zovemo Lisistratu? = zovimo Lisistratu!] Više primjerâ navodi Kühner, *Ausf. griech. Gramm.*° II, 1. str. 165—6., ali ih ne objašnjava dobro, kad kaže, da onaj, koji govori, želi u svojoj nestrpljivosti u neku ruku zahitijevanu radnju kao već nastalu vidjeti. Objašnjavati valja grčke primjere posve onako, kao i hrvatske, samo što u grčkima dolazi aorist mjesto hrvatskoga prezenta perfektivnoga glagola.

Po svemu onome, što je rečeno, za razumijevanje porabe prezenta perfektivnoga glagola u primjerima, što su na početku navedeni, znatni su ovi momenti:

1. Present ne znači, da se radnja glagolska ne vrši baš u ono vrijeme, kad se pitanje izriče, nego da se ne vrši ni u jednoj prilici ili da se uopće ne vrši, jer je pitanje apstraktna rečenica (s konkretnim subjektom).

2. Budući da radnja glagolska stoji do volje subjektove, dobiva apstraktni prezent sekundarno značenje spremnosti (ili upravo nespremnosti) subjektove za vršenje radnje glagolske.

3. Takovo značenje dobiva prezent samo u negativnim rečenicama (jer u pozitivnima značenje faktičnoga vršenja radnje glagolske smeta razvoju takovoga sekundarnog zna-

čenja) i samo u afektnim i u afektnim admirativnim pitanjima [jer su baš ta pitanja takova, te suponiraju, da radnja glagolska stoji do volje (spremnosti) subjektove].

D-r A. Musić.

НОВА СЛУЖБА ЦАРУ БУГАРСКОМЕ ПЕТРУ.

У Народној Библиотеци у Београду, богатој рукописима, у којој је тако пријатно радити уз шум живог народног кретања на Великој Пијаци, има доста пергаменатских бугарских рукописа. У једном таквом Минеју под бр. 434, на л. 205 пол. — 206 пол., летом 1909. год., ја сам нашао занимљиву службу цару бугарском Петру која се одликује од друге његове службе, већ одавно познате по рукопису Зографског атонског манастира. Јордан Иванов у књизи, Български старини изъ Македония, у глави посвећеној тој служби овако о томе говори. Како су била два бугарска цара са именом Петар, јавља се питање, који је од њих проглашен за бугарског свеца, да ли син Симеонов или брат Асенов. У корист тога, да је свети Петар био син Симеонов, говори то што је дуго време мирно царовао, што се бринуо за цркве, његова благочастивост и признање од стране Грка 8 октобра 927 г., за време његове владе, царске титуле бугарским владарима и патријархова чина силистарском архијепископу. Петар, брат Асенов, није владао више од године дана. И у хрисовуљи Константина Тиха Вирилиском манастиру Св. Георгија стари цар Петар назван је светим царем Петром. Важно је саопштење службе, да је цар Петар узео монашки чин. Ако је то тачно, то значи да је Борис II заузео престо пре дана смрти свога оца, 30 јануара 969. Али када је и како је цар Петар био проглашен за свеца, то није познато. Сама служба говори да је то било ускоро после његове смрти. У

њој находимо и драгоцен податак о томе, када је она написана. Писац службе заједно са онима који се моле обраћа се светом Петру са молбом, да и тада он прими њихове молитве онако љубазно како је примао децу своју када је био са њима. Дакле, писац службе био је савременик цара Петра и живео је у X веку. Он је био, вероватно, какво духовно лице онога манастира у којем је и цар проводио свој монашки живот. Тако се могу објаснити и они редови у служби који показују блиско познавање добрих особина царевих и његова живота. Ова анонимна служба јавља се, према томе, као допуна познатим делима старе бугарске литературе X века.

Београдска служба цару Петру не представља мали значај, показујући живо поштовање успомене бугарског свеца. Као и Зографска служба, она је спојена са празновањем преноса моштију Св. Климента. По саставу своје службе се ова одликује од Зографске, не представљајући сличности са »пјенијима« њеним која су се у целини сачувала. Значај Београдске службе и у томе је, што се спомињањем Преславе, престонице првог бугарског царства, одлучује у позитивном смислу питање, којему је бугарском цару била састављена служба. И она велича Петра *мниха*, који је био Богом цар бугарски; и у њој се прославља заштита Петрова бугарских цркава, његова вредноћа у вршењу добрих дела, његова посничка и монашка дела, милостиња убогим, љубав према црнорисцима и слугама цркве. Зар се не даје у последњем »пјенију« упућивање на то, да је служба била састављена у оно време када су Бугарима претиле напасти и несреће од непријатеља, и чак и изненадна пропаст; а то се све може приписати борби у којој је тако убрзо пало бугарско царство.

Реткост ове службе објашњава и то, зашто до сада у тако многобројним описима црквенослужбених књига није било спомена о њој.

П. Лавров.

СѢГО КЛИМЕН'ТА. И СѢГО ПЕТРА БЫВШАГО ЦРЬ БЛЪ-
ГАРСКА. КѢ НА ГИ ВЪЗВА. СТР. ПО В ГИ.

ЕГДА ВЪ ОТОЦЪ ТА СЛАВ'НЕ ЗРЬШЕ СТАДО ТВОЕ КЛИМЕН'ТЕ ПО-
ТАПЛЕМЪ ЖТРОБЖ РАЗВРЪЗАШЕ И ПОБОЛЪШЕ. И ЛЮБАВИЖ ХОТЪШЕ
УЮВСТВИ ВЪСЫИ. КАСАТНСА МОЩЕХЪ ТИ. ВЪРНО ОБРАЗНА ТЪМЪЖЕ НЕ
ТРЪПЪШЕ БЛАЖЕНЕ. ТАИТНСА УЕНОУ БОГАТЪСТВОУ. РАЖКОЖ ТВОЕЖ
ПРЕСЛАВНЕ:

КЛИМЕН'ТЕ ЗЛАЗАРНОЕ СЛНЦЕ. ОБЪТЪКАЖ ВСЖ ВСЕЛЕНЖЖ СТО-
ПАМИ СЛАДОУИ'АМИ ОБЪГРАЖАЖ МИРА. И ПРАВЫМИ БУЕНИ. ПЕТРОВЖ
СТАРОСТЬ СТОПАМИ СИ ПОДЪМАЖ. ПАВ'ЛОВА БЛГОУЩЕННА ПРОВЪЗ'ВЪЩАЖ
ИМНЖЕ МИРА ПРОСВѢТИ БОГЛАСЕ ВЪ ХЕРОНЫСТЬ ОСТРОВЪ. ПОН'ТЪСКИМЪ
ВАЛНИ РАЗАВАЖ. И СВЪТОЗАРНИ МОЩИ МИРОУ В'СЕМОУ НА СЪИНА
РАЗАВАЖ. ГЛ. Д Подражатель бывъ вѣрхов'наго блажене теплѣж
апла вѣрож же и любовь имѣж къ боу безъ лѣности присно. въ
храмѣ блн вжжж во вса часы не ослабѣж. и црков'ники свож
поушаж и приушаж. и дам бе-щждѣннѣ въ ржкы стлѣскимъ
слѣ. и н . в. на с. въ ѡцѣ . и стѣмоу: гл. и: в-. Придѣте в'си
вѣрини. петра мнѣха да всхвалнмъ: вышѣ ѡ бѣ црѣ блъгарьска.
рѣуса тврѣды каменю вѣрв хвѣ. рѣса петре зтвтрѣженнѣ цр-
квямъ. и градоу твоему праславоу. рѣуса ревннтелю добрыхъ
дѣлъ . архистратѣгъ мнѣханоу. ты бо възрѣжаннѣмъ и молитвамн.
дшж си ѡнствѣ. ал'каннѣмъ и жжданнѣмъ. тѣло си истиннѣ.
и помазаннѣмъ мира твоего. приими же ннѣ ꙗко стран'нымъ
лю. нзлѣн на нѣ мѣть твож. да ѡуитнвшеса ѡ грѣхъ. дѣнно
та прославнмъ: - пѣ гл: в: . —

Не ѡбрати посраменѣмъ климен'те. вѣрож приплѣжж. къ
твоему гробоу стѣ. нь приими рабѣ си и срѣца. пристжажше
къ гробоу стѣмоу. и твои мощей. мѣшеса ꙗко да блженѣ и
щедрыхъ злоуинмъ. насладнса стадоу твоему хризмъ. боу дамшоу
вѣрнымъ ищленинѣ. и грѣхъ ѡуищенинѣ. мѣтвamn твоимн славне
велиж мѣть

НАУ. НА ГЛ С ИБѢ . ИИЩО НА С ВЪ ѡ И СТЫМЪ ГЛ . К. ПО . ЕГДА ѡРЪ

Прїимн нъзь въсть грѣшєнь. дльжнѣѣ ти хвѣж въздемж вър-
нымн . срунѣн ѡуи ѡмѣ мон просвѣта . на похвалж твож д'внзема .
петра възвнгни съ пав'ломъ . хѣ за ны мѣлти . тѣма бо дѣ са
власть грѣхы пращати . да дѣнно ти памѣ прѣнесеннїи мошемъ .
въспоемъ мѣлаще са нз'бавнтель бѣ мироки дароущца великѣ
мѣть . —

Примн златозар'не прѣмждре . нм'же възвесели са . мѣбемж
пѣ възвращеннїи мошеи ти яко зднєи хс̄ . подвнзаниє твоє стоє .
соухо шествїє дѣѣ до гроба ти скозъ море . нм'же възвеселнса
всѣ вс'елемѣ . прнємлащн цѣлєбнымъ дары нз' гроба ти . нм'же
бѣгласє . напои ма ѡкадннѣго . подаѣ простына утѣщнмъ ти
память . прѣсвѣтлаго успеннїи . н възвращеннїи мошем'ти . —
гѣ д̄

Нстоуннкъ ты бѣ . н скровнще нескжд'мо . подаѣ нзлѣваж
на збогѣмъ прнсмо . н мѣлтна своѣ не ѡскждѣѣщнѣ . н урннорнзѣцж
люба . н слоужнтєла цркѣе бжнѣ мѣть нхъ радн . н мѣзы ѡ бѣ
надѣѣса . еж же не погрѣши . добрѣ плѣ показавъ . —

Днє памѣ творащн не прѣз лн мѣтвамн къ вѣць жнз'нь нзо-
бнл'нж . тѣмъ даровати . н всєго з'ла нзбавнса . н злоуцн жнзнь
въумжѣ . н на нѣн ѡ вѣкж прѣдѣстоѣ ѡує петре . сътвор'шлѣго ти
хвалж . снѣ не прѣзрн . . сѣл . гѣ . . н . в . .

Ннѣ правовѣрнѣ съборе . сътек'ше са днє . въ уѣны домъ .
прѣстѣго оца . пѣмн поємъ . състроєн'нымъ гласѣ того прославѣшомоу
хоу боу ншємоу . н весело с радостнѣ похвалнмъ его . снѣ
рекжще рауца въ нбєхъ улѣе . н зємны англє . н єще рауца . тєбѣ
въпнємъ неспрѣстѣще . главо стѣл цркѣѣ . рауца помощннѣе теплѣ .
н застжп'ннѣе враю дшлѣ н тѣломъ . люденн свонхъ ѡ стѣтн . н
вѣды всѣ протнвнѣ . нзбавнса намъ . н напраснымъ сьмрѣтн . мѣлн
влѣж н бѣ петре стѣ оуѣ . н н . б . на лн . уѣна прѣ гѣ . . с̄ утѣ
в'замъ гѣ . аплѣ нафа алѣ . нєренн твои ѡбѣѣжѣ . . еѣе . сѣ . г .
по пѣць .

ПРОМЕНЕ АКЦЕНАТА У ПРАСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ.

У различним словенским језицима има доста појава који се не могу објаснити из оног простог акценатског склона који се обично претпоставља за прасловенски језик. Већ је одавно система од три прасловенска акцента, $\hat{\ } \quad \acute{\ } \quad \grave{\ }$, два дуга и једног кратког, недовољна да се њоме објасне појаве ма којег словенског језика. Тако је јасно да се чакавски $\acute{\ }$ не може објаснити из прасловенског $\acute{\ }$, јер се прасловенски акут у прасрпском скраћивао (*sláva* и шток. и чак., исп. чешк. *sláva*, *kráva* и шток. и чак., исп. руско *корѡва* и сл.), а чак. $\acute{\ }$ до данас се сачувао: *stráža*, *mlátiš* и сл. Тако се исто природа $\grave{\ }$ у српскохрватском (преношење тог акцента или непреношење његово са првог слога речи на претходни предлог или префикс) или словеначком могла објаснити једино претпостављањем двојаког кратког акцента у прасрпском и прасловеначком¹⁾. Сличних појава има и у руском језику и у западн словенским језицима.

Било је покушаја да се ти нови појаве сведу у систему и објасне било неком променом целокупне интонације (Шахматов, Педерсен, исп. ниже), било утицајем околних слогова или сл.; али до сада сви ти покушаји нису дали још резултата који би нас могли у потпуности задовољити.

И мене су интересовала та питања, и ја сам се трудио да пронађем начин на који би се она могла најлакше протумачити. Посматрајући појаве јужн словенских језика, српскохрватског, у оба његова дијалекта, штокавском и чакавском, и словеначког, ја сам све више долазио до уверења да се у *последњој* епоси развитка прасловен-

¹⁾ Исп. Шахматова на пр. Къ исторія ударений въ славянскихъ языкахъ. СПб. 1898 (Изв. Отд. Рус. Яз. и Сл. III, св. 1); Ваљавца *Glavne točke o naglasu kbiževne slovenštine*, Rad 132, 116 и даље. Лескина, Јагићев Archiv XXI, стр. 321 и д.

ског језика створила система промена она три акцента прасловенска који су заједнички словенском и балтском прајезику. Али ја сам осећао да су се те промене у различним категоријама вршиле под различним погодбама, и да би било, за саму ствар, најбоље испитати те појаве, до крајњих детаља и консеквенца, у једној категорији и тек после тога прећи на друге категорије. У том правцу чинило ми се да је најзгодније прво испитати придевске форме; јер довољно је да се баци и најповршнији поглед на придевске форме, па да се уверимо да паралелно са изменом просте придевске форме у сложену у извесним случајевима иде и промена акцената: исп. срп. *иток*. и чак. *стѣро*: *stārō*, руск. *голѠ*: *гѠлое*, срп. чак. *mlādo*: *mlādō*, руск. *бѠсо*: *бѠсѠе*, срп. чак. *пѠво*: *пѠвѠ*, словеначко *sīto*: *sīto* (одр.), руск. *гѠлоденѣ*: *голѠднѣий*, пољск. кашуп. *mālo*: *mōlī* и т. д.

Ова промена акцената несумњиво је стара, прасловенска; иако се у свима словенским језицима није сачувала у потпуности, нема ниједног словенског језика који не пружа, према целокупној системи чувања својих старих акцената, различних потврда за њу. Али није то једини разлог због којег сам ја узео прво да испитам придевске форме. Придевски акценатски облици имају у многим правцима, методолошки, велика предности према акценатским облицима других речи. Прво, промене придевских акцената могу се лако пратити: с једне стране, имамо неодређену или просту форму, на пр. срп. чак. *mlādo*, а, с друге, одређену *mlādō*. У овом односу позната нам је форма која се мења, и узрок нам је познат због којег се мења: *mlādo*: **mlādoje* = **mlādoje*; *mlādō*; кратка ф. *mlādo* кад добије енклитику *je* (*je*) и са њом *dā* сложен облик мења свој *ˆ* у *ˆ*. У другим категоријама речи тешко је имати у овако јасном облику и почетни моменат, и моменат који је на промену утицао, и завршни моменат или резултат саме промене. Али и то није још све. Ми за сложени облик

придевске форме можемо утврдити када је постао у прасловенском. То нам показује његова гласовна форма. Облик *новѝи* гласно је у прво време у прасловенском **novos jis*; оба та облика морала су имати свој засебан акценат; јер да је *jis* било енклитично пре него што је отпало *s* у *novos*, ми бисмо имали *s* сачувано и, вероватно, о пред њим; Факат што имамо *новѝ* у *новѝи* без *s* показује да је **jis* или доцније **јѝ* постало енклитично тек пошто је *os* на крају речи прешло у *ѝs* и пошто је *s* на крају речи отпало; до тога су времена *novos* и *jis* биле две засебне акценатске речи. Али то не значи да међу словенским сложеним облицима и балтиским (исп. *geràsis*) није било никакве везе. Ја се слажем са Делбриком (Vergl. Syntax (1893) I 441) да је ова *синтактична конструкција* за одређеност придева балтиско-словенска; али држим да сам довољно јасно доказао да је и енклитичност заменице *jis* (*is*) у балтиском и образовање морфолошке целине међу простом придевском формом и анафорском заменицом **јѝ* у словенском — производ засебног живота балтског и словенског прајезика. Одатле је јасно и то, да је *сложена форма* придевска производ *доцније епохе* развитка словенског прајезика (ранија је она епоха када се *os* није мењало у *ѝs* и када *s* на крају није отпадало) и да *све придевске акценатске измене просте форме у сложеној и припадају тој епоси прасловенског јез.* То нам потврђују посредним путем и балтиски језици тиме што у њима међу сложеном и простом акценатском придевском формом нема готово никакве разлике; што према *gēras* и сл. имамо *geràsis* — то је енклитична анафорска заменица *is* учинила да придеви који су првобитно имали акценат на крајњем *-as* (у данашњем литавском језику на крају на том слогу не може акценат стајати) на том слогу не само сачувају свој акценат, него да тим крајњим *-àsis* према акценту у простој форми (*gēras*) на првом слогу, ма каквог порекла он ту био, постану продуктивни.

О свима овим питањима ја детаљно говорим у *Акцентским студијама*, I књига, које ће ускоро изаћи у засебном издању Српске Краљ. Академије. А овде сада износим само најопштније резултате до којих сам дошао, упућујући читаоца да шири потврдни материјал и детаље потражи у поменутом делу.

1.

У потпуности су сачували промену о којој говорим српскохрватски дијалекти, и то чакавски дијалекти боље него штокавски. Па и сви чакавски дијалекти нису подједнако сачували све њене основне црте: они чакавски дијалекти који су удаљени више од штокавских и које су мање захватили појави који су полазили из главних центара нових промена штокавских дијалеката сачували су их боље него други. Да бих показао главне особине те системе, ја ћу узимати примере, у главном, из каставске говорне области, која, на жалост, до данашњег дана није описана. Материјал ћу наводити из својих још необјављених дијалектолошких збирака.

а.) Познато је да према чак. *mlād*: *mlādā*, исп. *mlādo*, *mlādi*, *mlāde* — имамо у чак. у одређ. облику *mlādī*, *mlādā* и сл. Тако је исто добро познато (исп. на ср. *Zbornik u slavu Jagića*, 1908, стр. 449 и даље) да штокавско *mlād*: *mlādī* томе потпуно одговара, јер чакавски / даје у штокавском *увек* ˘.

б.) Узвемо сада придеве код којих је у наглашеном слогу у неодређеној форми / који се морао скратити у српскохрватском по познатом правилу (испор.: руск. *корѡва*, чешк. *kráva*, срп. *крѡва*, в. Лескинове *Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen I B. C.*, 24 и даље) у ˘. Отуда имамо и у чак. и шток. *stāra*, *stāro*, *sīt*, *sīta*, *bogāt*, *bogāto* и сл. Код тих придева у каставском говору сачувао се без изузетка у одређеној форми ˘: *dŋg*, *dŋgi*: *dŋgī*, *dŋgā*, *mīlo*: *mīlī*, *sīt*: *sīti*, *slābo*: *slābī*,

māla: māla, prāva: prāvā, stāro: stārō; тако исто и у тросложних придева: *bogāto: bogātō, lastīva: lastīvā, šegāva: šegāvā* и с.л. У другим чакавским говорима тек се по који од ових примера сачувао. Тако и у штокавским говорима обично се чува *māli: mǎlo, prāvū: prāvo, stārū: stār, stāra, stāro* и још по који; али у тросложних облика данас имамо само акценат неодређене форме (*bōgat: bōgatū = bogāt: bogāti*). Међутим вероватно је да је њима био познат и облик *bōgati* (старије *bogāti*). Доста остатака од тих облика находимо у штокавском икавском дијалекту Јурја Крижанића који је по свима својим акценатским особинама — штокавски (исп. примере у Шахматова, Јурић Крижаничъ о сербско-хорватскомъ ударениу, Варшава, 1895, стр. 56—7 = Русскиј Фил. Вѣстникъ XXXII—XXXIV).

в.) Трећи тип оваквих придева образују опет каставски чакавски облици: *bél, belā, belō: bēli, bēla, bēlo*. Овамо долази чак. *črn, črnā: črnī, nagāl, naglā: nāgli, plitāv, plitvā: plitvi, mrtāv, mrtvā: mrtvi* и с.л.; затим сви придеви типа *vrúe, vrúeā, vrúeē: vrúeī* и с.л. у колико су се они сачували. Наравно, дуго *r* врло је неједнако сачувано у чакавским говорима; в. о томе у поменутом моме делу. У шток. говорима тешко је придеве ове групе разликовати од придева 1-ве групе, а то због тога што су и придеви 1-ве групе у већини говора у неодређеним облицима развили акценат на крају речи *mlād, mláda, mládo* као *bēo, bēla, bēlo*; а одређене су им форме у оба дијалекта једнаке: *mládi = bēli = шток. mlādi = бѣли*. Само у оним штокавским говорима у којима се сачувала стара неодређена форма, на пр. у дубровачком дијалекту (исп. Решетара, Die serbokroatische Betonung der südwestl. Mundarten, 114) или штокавским икавским говорима, те се две групе придева могу разликовати.

Сви појави о којима смо говорили у горњим тачкама вреде када је претпоследњи слог дуг, па била реч двосложна или вишесложна; сада ћу додати да сви ти по-

јави вреде и у оном случају када је дужина, наглашена или ненаглашена, и у другом слогу од краја, а када је у претпоследњем слогу био полугласник: чак. *jādan*, *jādñā*, *jādno*: *jādni* и сл.; *kratāk*, *krathā*: *krátki*, **brīžan*: *brīžni* и сл. То вреди, наравно са свима горњим ограничењима, и за штокавске говоре.

г.) Слични су односи и код придева са кратким претпоследњим слогом. Да узмемо прво примере чак. типа *nōv*, *novā*, *nōvo*: *novī*, *novā*, *novō*. Тако је: *bōs*, *bosā*, *bōso*: *bosī*, *bosā*, *bosō*; *ōštar*: *ōštri*, *tēpal*: *teplī*, *bōlan*: *bōlnī*, *tānak*: *tānkī* и сл. У штокавском се дијалекту овај акценатски тип повео за другим типовима; али су инак остали примери као *vētxi*, *mōkri*, *ōbli*, *idzni* и сл. = старијем *vetxi* и сл. који се чувају до данас поред новијег *vētxi* и сл. (в. примере у Даничића, Rad XIV 99). Овамо иду и шток. *мирѡвнѣ*, *свѣтѡвнѣ*, *кѡсѡвѣѣ* и сл., за којима су пошли и неки други. Слично имамо и у придева типа *башчѣнѣ*, *иглѣнѣ*, *црквѣнѣ* и др., у колико је у њима старо -еп- у наставку; други су или за њима пошли или имају још једном наст. -ѣп-, дакле, -епѣпѣи и сл. Према томе у горњим примерима имали бисмо: **мировѣнѣ*: **мировѣнѣи*, **иглѣнѣ*: **иглѣнѣи* (исп. руско *солѡменнѣи*); а ако је било у наставку -еп-, онда бисмо имали у наставку **иглѣнѣнѣ*: *иглѣнѣнѣи*. Сличне овом последњем облике имамо у *новчѣнѣ*, *ребрѣнѣ* и т. д. (прим. в. у Даничића, op. cit. 98). Према овим облицима потпуно су јасна и ова образовања: *змајѣвскѣ*, *сватѡвскѣ*, *пријатѡвскѣ* и сл. = *змајевскѣ* и сл.

По истом овом принципу померање акцената у напред имамо према чак. *vēsēl*: *vesēli*, исп. слично и у дубров. говору (Будмани, Rad LXV 173), када је средњи слог дуг, у одређеној форми : *ōkrugāl*: *okrūgli*, исп. и *křvāv*: *křvāvī*. Такав однос ја видим и у редних бројева: исп. чак. *desēti* = шт. *dēsēti* = старијем *desētū* са простим бројем **dēvet* (шток. *dēsēt*), *desēti* и сл.

д. Најзад имамо чак. тип *dōbar, dobrā, dobrō*: *dōbri, dōbrā, dōbrō*. Међу двосложним придевима тога типа има мало примера, али их је доста међу вишесложним, тако да је и овај тип несумњив. Међу њима имамо: *visōk, visokā, visokō*: *visōki* и сл.; *dalēk, -kā, -kō*: *dalēki* и сл. (исп. моје Замјтки по чакавскимъ говорамъ, Петроград, 1910, § 77, в, α). И у штокавском се говору сачувало и једно и друго: *dōbār, dōbrā, dōbrō*: (= стар. *добрā, добрō*): *dōbri* и сл.; а исто тако и *visōk, visokā, visokō*: *visōki* и сл., *dālek, dalēka, dalēko*: *dāleki* и сл.; (Даничић, ор. cit. 96). По себи се разуме да овамо иду и придеви типа *плавѣтан, плавѣтна, плавѣтно*: *плавѣтни* и сл. = **плавѣтѣнѣ, *плавѣтѣнѣ*: **плавѣтѣнѣи* и сл.

* * *

То би били главни придевски типови српскохрватског јез. Наравно, у говорима има од њих одступања и различног преношења; али када се све одбије што је, по мом мишљењу, новије, тада нам остају изнесени горњи типови. О различним преношењима, одступањима и сл. — читалац ће наћи у поменутој мојој књизи.

Према свему реченом имамо ове акценатске типове у придева српскохрватског *прајезика*, у колико се у тих придева мења акценат одређене форме према неодређеној:

а. *mlādo* : *mlādō*.

б. *stāro* : *stārō*.

bogāto : *bogātō*.

в. *bēlō* : *bēlō*.

г. *nōvo* : *novō*.

mirōvno : *mirovno*.

vēselo : *vesēlō*.

д. *dobrō* : *dōbrō*.

visokō : *visōkō*.

По себи се разуме да у овим приликама ' не значи штокавски новији ', већ штокавско-чакавски, још у штокавском неизмењени у ^, акут.

Већ се на основу ових односа може извести доста закључака о промени акцената; сви ће ти закључци вредети за прасловенски само у оном случају, ако се докаже да су овакви редови паралелних облика били познати и осталим словенским језицима. Због тога, засада, док то не покажемо и за остале словенске језике, ови ће закључци вредети само за прасрпски (= српскохрватски).

1. Ако испоредимо скраћивање старога ' у *stāro, bogāto* = **stāro, *bogāto* са чувањем ' у *mlādō, bēlo* (у шток. *mlādō* и *bēlō*, — јасно је да овде имамо или два различна акцента или чување старога ' под нарочитим погодбама; како је познато да је ' који се чува постао од $\hat{}$ (*mlādo: mlādō*), јасно је да овде имамо два различна по пореклу акута, па, вероватно, и два различна акута по природи. Зато је могао један акценат бити скраћен, а други остати нескраћен. За разлику од старога ' који се у нашем језику скраћивао, ја обележавам други ' који се није скраћивао знаком [†].

2. Ако будемо имали на уму да се акценат $\hat{}$ који се налази у *mlādo* могао находити само на првом слогу речи (исп. Лескина, Јагићев *Archiv XXI* 392 и даље), онда је јасно да тај акценат није могао бити у *bogātō*, а према томе и у *stārō*; кад додамо да је у оба та случаја $\hat{}$ постао од старога ' под нарочитим погодбама, јасно је да је он од старога $\hat{}$ (у *mlādo*) друкчији по пореклу, па, вероватно, и по природи. Дакле, овде смо имали такође два различна акцента; ја обележавам онај други, који је могао стајати у свима слоговима у речи, знаком ∞, за разлику од $\hat{}$ који је могао стајати само на првом слогу речи.

3. Када односу *mlādo: mlādō, stāro: stārō* одговара *nōvo: *novdije, dobrō: *dōbroje* — то значи да у то време нису била позната два по квалитету различна кратка акцента, већ само један; у сваком бисмо другом случају морали добити у одређеној форми на истом слогу други кратки акценат, да га је било. Како место тога имамо

промену места, унапред или уназад, то значи да смо, поред два дуга акцента, у то време имали само један кратак. Несумњиво су премештања тога кратког акцента и дала повод образовању на *првом слогу речи* другог кратког (по квалитету) акцента, који се разликовао од старог кратког акцента тиме што се није преносио на предлог или другу сличну реч која стоји пред почетком речи на којем је он стајао. За разлику од старог $\grave{}$ ја га обележавам знаком $\check{}$. У другим слоговима речи, не у првом слогу, он се потпуно, по природи својој, једначи са старим $\grave{}$.

Из овога се свега види да смо према старој акценатској системи од три акцента $\hat{}$, $'$ и $\grave{}$ добили зависну, нову акценатску систему опет од три акцента: $'$, \sim и $\check{}$. Ти су акценти имали друкчије фонетске особине него стари акценти, а добивали су се $'$ од $\hat{}$ под нарочитим погодбама, \sim од старог $'$, а $\check{}$ од старог $\grave{}$.

Питање је сада, колико је та друга акценатска система стара: да ли је прасловенска или је познија; и, ако представља тако органско мењање прве системе, докле допиру њене границе, колика је њена примена у другим категоријама речи. Јер ако је њена природа од овако широкога, принципскога значаја, као што то излази на основу већ досадашњег мог разлагања, она је морала имати примене и у другим случајевима, под сличним погодбама.

2.

Од словенских језика узећемо прво словеначки, затим руску дијалекатску групу, и најзад западнословенске језике: чешки и пољски; од пољских говора посветићемо нарочиту пажњу кашупском који је, донекле, сачувао слободну акцентуацију и квантитет наглашених гласова боље од других пољских говора. Бугарски језик не узимам због тога што нам у овом правцу пружа мало

материјала, јер је употребом члана за одређену форму у њему поремећен стари однос одређености и неодређености.

Материјал словеначког језика потврђује оно што смо нашли у српскохрватском. Само, према природи словеначког језика, зато што су кратки акценти продуђени, створиле су се многе додирне тачке међу различним акценатским типовима и могућности за различна преношења. Односу српскохрв. *stâr: stâri* одговара слов. *stâr, stâra: stâri* (остале, многобројне придеве в. у Ваљавца, Rad 119, 144); типу *dobrô: dôbrô* одговара у словеначком *gôlo* (= *gold*): *gôlo* (= **gôlo*). То што $\hat{}$ у *gôlo* не прелази на крајњи слог као у **bôga: bogâ* показује да је акценат у **gôli* био друкчији него у **bôga*; другим речима, то показује да смо у **gôli* имали $\grave{}$, дакле, **gôli*, док смо у **bôga* имали стари $\hat{}$ (примере овога типа в. у Ваљавца, Rad 119, 146—7; *ibid.* 132, 168). Како је у словеначком тип **nôvo: novô* морао гласити *novô: novô*, то је природно што се *novô* у одређеној ф. заменило облицима *nôvi* слично *gôli*, јер су придеви горњег типа, по гласовним законима словеначког језика, својом неодређеном формом пришли придевима са акцентом у неодређеној форми на крају. Типу српскохрв. *bêlô: bêli* одговара у словеначком *bêl: bêli*, а овакви су још *črn* и *túj* (исп. Rad 119, 178). На послетку, имамо српскохрв. придеве типа *mlâdo: mlâdô*. У словеначком смо добили у већини облика *mladô*, т.ј. акценат на крају као у *novô*; па није чудо што се и овде развило у одређеној форми *mlâdo* и сл. Стари одређени облик *mlâdo*, који је по акценту био једнак са словеначким неодређеним обликом *stâro*, када је добивено за одређеност *mlâdo*, једнако са органском одређеном формом **stârô*, почео се осећати као неодређена форма. На тај смо начин могли констатовати у словеначком све главне акценатске типове. Да је у словеначком, као и у српскохрватском, каквоћа измењених акцената била друкчија него оних који представљају старе акценте показује, поред горњег у *gôli*, и то, што се $\hat{}$ у *stâri* не преноси

на потоњи слог, док се то у **mlādo* (неодр. ф.) врши, т. ј. имамо *mladō* и сл.

Руски нам дијалекти у овом правцу пружају нарочито поучан материјал. Својим међусобним слагањем, т. ј. слагањем велико- и малоруског дијалекта у овом правцу, они показују да се већина појава о којима ћемо говорити, а у којима руски дијалекти одступају од јужнословенских, извршила у праруском језику. Типу *stār : stārī, bogāt : bogātī* одговара потпуно *stārъ, stāro : stārŭŭ, stāroe*; да је *stārā* ж. р. неодр. ф. ново — показује *богѣтъ* које је потпуно сачувало *богѣта, богѣто : богѣтъŭ* и сл. (примере в. у Востокова, Русская грамматика Александра Востокова, по начертанію его же сакращенной грамматики полиѣе изложенная. Изданіе второе. СПетербургъ 1839, стр. 398 и даље). За однос *bēlō : bēlō* имамо у руском *бѣло : бѣлое*; за тип *dobrō : dōbrō, dalekō : dalēkō* имамо у руском језику *добрō : дōброе* и *далекō : далēкое*; за *pōvo*: *повō* или боље *bōso : bosō* имамо у руском *босо : босбе* или у малоруском *ново : новбе* (исп. Бранта, Начертаніе славянској акцентологіи, Нѣжинъ, 1882, стр. 18—19). Само у једној групи примера имамо у руском језику одступања, а то је — тип *mlādo : mlādō*. Придеви тога типа показују у руском језику двојаке облике; с једне стране, имамо као у српскохрватском: *цѣлъ, цѣлѣ, цѣло : цѣлŭŭŭ, цѣлая* и т. д. исп. чак. *cěl, cělā, cēlo : cēlŭ* и т. д. (исп. моје Замѣтки по чакавскимъ говорамъ, § 76 г.), а, с друге стране, имамо *мōлодъ, молодѣ, мōлодо : молодōŭŭ, молодѣя, молодбе*, и то како у великоруском тако и у малоруском. Међу првим придевима имамо: *сивъ, грубъ, глузъ, наглъ, мудръ, храбръ, твердъ, гордъ, лютъ* и др.; а међу другим: *живъ, сухъ, кривъ, рябъ, скузъ, слѣзъ, тузъ, нѣмъ, прѣмъ, гнилъ, сыръ, гнѣдъ, спѣдъ, худъ* и др. (исп. Востокова, ор. cit. 398). Српскохрватски језик не зна за овакво цепање овога типа у већим размерима (исп. ипак штокавско *свѣти = свѣтŭ*); према томе или је српскохрватски језик из-

једначио два типа, спојио их у један или је опет руски језик на своме терену развио ове двојачке форме. Према овоме или су овакве двојачке форме биле познате прасловенском језику, или су се оне развиле доцније; да бисмо могли на то питање одговорити, потребно нам је да прегледамо и друге словенске језике. Како се сличне форме овима налазе и у кашупском језику, то ћу ниже сав материјал који се на ово односи прегледати у засебној тачци. Да наведем овде да се руски језик и у свима другим тачкама слаже са српскохрватским. И у њему има *вѣселъ*: *весѣлый* = *věsel*: *vesělī* (Востоковъ, 399), *дѣвѣтъ*: *девѣтый*, *коротокъ* (*krātāk*), *коротка*, *коротко*: *короткій* (= *krátkī*) и т. д.; исп. разлику међу наставцима у руском језику као и у нашем: наст. *-авый*, *-алый*, *-астый*, *-истый* и сл. никада немају акцента на крају, док акценат на крају, према горњим правилима, сасвим умесно имају наставци: *-овъ*: *-овый*, *-ьнъ*: *ьный*, *-ьскъ*: *ьскій*; *-енъ*: *-еный*; **-енънъ*: **енный* или **-анънъ*: **-анный* и сл. (исп. *гербовой*, *гробовой*, *водной* и сл.). Да смо, заиста, у руском језику имали и по квалитету различне акценте, то нам најбоље показују облици са „полногласјем,“ на пр. од *коротко* имамо *короткое* које показује да је ту била нека врста ¹, т. ј. *krátkō*; или према *холодно*, које има у првом слогу [^] (= *hlādno*), имамо у одређеној форми *холодное* = *hlādnō*. У облицима без полногласја можемо судити само о месту акцента.

Западнословенски језици допуштају нам да судимо и о квантитету тих акцената; али западнословенски језици врло су рано изгубили праву разлику међу неодређеном и одређеном придевском формом (иако се оне на пр. у чешком књиж. језику и даље разликују), тако да су се у једној форми изједначиле обе. Готово се као правило може рећи да су гласовне прилике неодређене форме продрле и у овако изједначене, једне придевске облике; али у свима западнословенским језицима има и знатних оста-

така који нам допуштају да утврдимо старину акценатских типова о којима говоримо. По себи се разуме, да кад говоримо о чешком језику имамо на уму само придеве са дугим слоговима, дакле типове: *mlád, stār, běl*. У првом случају имамо обично у обе форме исти вокал: *bled: bledý, často: častý, živ: živý, tlusto: tlustý* и сл.; али ипак имамо и *skup, skoup: skupý, skoupy, mudr: moudrý, léný, ltný* и *lený, hloupo, hloupy* и још неке. У њима имамо: *skŭp: skŭpŷ* исп. шток. *skŷa: skŷaŭ* = чак. *skŭp: skŭpŷ* и сл. Под старим $\hat{}$ слог се у чешком скраћује, то је одавна добро познато (исп. срп. *zlato*: чешк. *zlato*), а под $\acute{}$, као што се види, дужина остаје и доцније прелази и у неодређену форму, као што и краткоћа из неодређене прелази у одређену, те имамо двојне облике. Да смо у *skoupy* заиста имали у првом слогу $\acute{}$, показују примери као *pátý, devátý, desátý* и сл. у којима је несумњиво био тај акценат, исп. чак. *pěti, devěti, desěti* и сл. Од другог типа, *stār: stārŷ*, морали бисмо имати у чешком: *stár: stārŷ*; и, заиста, имамо *stár*, а у одређеној форми *starý*. Како нема никаквих остатака од дужине првог слога у оваквим случајевима, мора се претпоставити да се ∞ у чешком изједначио са $\hat{}$ и подвргао његовој судбини, т. ј. скраћивању. Да је то тачно, има потврда и из других категорија речи у чешком. Чак. дијалекат показује на пр. да смо у ген. плур. у именица жен. рода типа *kráva, besěda* имали ∞ , јер у њему имамо *krāv, besěd*: задржавање $\hat{}$ на другом слогу у чакавском јасно сведочи да је тај акценат ∞ , а не стари $\hat{}$. У чешк. језику имамо поред *kráva, rána* и сл. у јединици (= чак. *kráva, rāna*) у gen. plur. *krav, ran*, т. ј. и ту је акценат скраћен, иако је и ту био ∞ а не $\hat{}$. Поменути придевски тип постао је у чешком продуктиван; на основу једнакости одређене форме *starý* са прид. форм. првог типа, на пр. *mladý, živý* и сл., добили смо у неодређеној форми у њима, према *stár* и сл. и: *mlád, živ* и сл. Од горњег односа има у чешком остатака и у многосложних придева: *dokonalý: dokonále, laskavý: laskávě*

и сл. (исп. прим. у Гебауера, *Hist. Mluvn.* III, 1, 282). На послетку, од трећег типа *běld: běli*, у којем се у чешком дужина мора чувати у обеју форми, јер је у неодређеној пред акцентом а у одређеној под ¹, имамо у чешком зајеста *bilo: bilý*. Према овоме није тешко разумети и остале акценатске односе у чешком језику.

Пољски нам језик даје још лепших сведочанстава о томе, да су и њему били познати акценти ¹ и ∞ и да су се чували у њему; међутим за оба стара дуга акцента, ¹ и [∞], познато је да су се у пољском скраћивали. И тај факат, што у пољском језику у већини придева имамо кратки вокал првога слога, показује да је у већини случајева у одређену форму уношен вокал неодређене. Како се у пољском изгубила разлика међу одређеношћу и неодређеношћу, то је и сасвим природно. Према овоме у *skapō: skapy* (исп. *skępszy*) имамо *skáp̄y*, које је предало своје *ą* и облику *skapō* који би требало да гласи **skępo*; слично у *piąty, dzewiąty, dziesiąty; ćwártý* у дијалектима (исп. Куљбакина, *Къ исторји и диалектологији пољскога језика*, Петроград, 1903, стр. 200); за ∞ имамо пример у *stáry* из Луковца (Куљбакин, *op. cit.* 198.), а још много више примера за тај акценат имамо из кашупског. Најбоље су се сачували у пољском они примери у којима се дужина морала чувати и у неодређеној форми (у положају пред акцентом) и у одређеној (под ¹), а то су придеви типа: *běld: běli*; исп. *báty* (Куљбакин, 110, 198), *ćárny* (*ib.* 110, *ćórnyj* 198), *mártvy* (*ib.* 110, 198 и др.). Све нам ово, само још у много већем обиму, потврђује кашупска дијалекатска група пољског језика. Својим одређеним формама *mólī* према *māle* (исп. Bronisch, *Kaschubische Dialectstudien*, Arch. f. sl. Philol. XVIII 321—408, стр. 340), *stórī* према компар. *stárši* (*ibid.*) и сл. она јасно показује да се у пољској групи лепо чувао ∞ у облику дужине која се није скраћивала. Јер кашупско *б* : а показује да смо у *mólī* имали *ā* (а дуго), а у *māle* *ǎ*, тј. скраћено. После примера из пољских дијалеката за ¹ није потребно наводити

за њ доказе и из кашупског. Али зато је потребно навести примере из кашупског за кратке слоге, јер се у кашупском, у извесним границама, сачувао слободни акценат. Тако у кашупском (словинском) имамо, с једне стране, *mōdrī*: adv. *mūdro*, *novī*: *nōve*, *χromī*: *χróem* и сл., а, с друге стране, *gūgli*: *gūle*, *dūebri*: *dūebre* (в. Фр. Лоренца, *Slovinzisches Wörterbuch I*, Петроград, 1908) и сл. Мислим да није тешко видети у овим облицима старо *novī*, *modrī*, *χromī* и *gōli*, *dōbri* и сл. Што се није у *gūle* сачувао акценат на крају, то је према кашупскоме гласовном закону, да се стари акценат с крајњих слогова преноси на почетак речи (исп. о томе детаљније у поменутој мојој расправи). Али поред ових потврда које нам пружа, и према придевима са дугим слоговима, и према примерима са кратким слоговима, кашупски дијалекат, он има и једно одступање које је врло карактеристично. Многи придеви којима је у неодређеној форми $\hat{}$ или $^{\prime}$ и који би морали имати према свему показаном $^{\prime}$ или \sim у одређеној форми на првом слогу — имају у кашупском акценат на крају: *bladē* (блед), *cēzē* (туђ), *drodžē* (драг), *drēdžē* (други), *cāxē* (тих), *čēstē* (чист), *slabē* (слаб) и сл. Како се неки од ових примера слажу са одступањима од наших правила која смо могли констатовати у руском језику, то су неки претпостављали да међу њима има блиске везе, и да према томе тај акценатски однос може бити и прасловенски. А како је то питање од великог принципског значаја за целокупну систему акценатских промена о којима говорим, то ћу томе питању посветити овде засебно место.

3.

Већ сам горе напоменуо да је акценатски тип *mlād*: *mlādī*, *cēl*: *cēli* представљао у руском језику две групе придева, једну која одговара српскохрватскоме типу *цѣльг*: *цѣльий*, и другу која му не одговара: *мѣлодѣ*: *молодѣи*,

живѣ: *живѡй*. Прво што морам приметити јесте, да је тај тип врло стар, јер подједнако находимо и у великоруском и у малоруском примере таквога типа: према *живѡй*, *сухѡй*, *кривѡй*, *рябѡй*, *скупиѡй*, *слипиѡй*, *тупѡй*, *нѣмѡй*, *дорогѡй*, *молодѡй*, *золотѡй* и сл. у великоруском — находимо у малоруском: *благій*, *блїдїй*, *живїй*, *кривїй*, *нїмїй*, *рябїй*, *сухїй*, *слипїй*, *молодїй*, *дорогїй* и сл. (примери су већином узети из речника Желеховског, Малоруско-нїмецкїй Словар, Львїв, 1886, I—II). Овај је тип, према овоме, праруски. Како се он находи и у пољском језику, врло је вероватно да је тај тип прасловенски; па ипак, по моме дубоком уверењу, он ни у колико не нарушава, према своме пореклу, ону акценатску систему коју смо утврдили на основу досадашњег излагања.

На основу неодређене форме *мѡлодѣ*, *мѡлодо*, *дѡрогѣ*, *дѡрого* и сл. јасно је да је у њој стари $\acute{}$; према томе морало би се претпоставити да је тај акценат прешао на други слог у одређеној форми. Али то је, као гласовни појав, апсолутно немогуће, јер тада би се та промена морала извршити и у придева типа *цѣльѣ*, пошто је за њих такође несумњиво (исп. чак. *cěl*, *cělo* и сл.) да су имали $\acute{}$ на првом слогу. Остајући на терену „гласовности“ тога појава, могло би се рећи да одређена форма *живѡй* стоји у вези са старим обликом тога придева који је некад имао акценат на крају, исп. индиско *jīvās*, литавско *dūvas*. Али ако претпоставимо да је у време акценатских промена о којим говоримо овај придев имао облик *живѣ*, он би свакако, исп. *бѣлѣ*, *бѣлѣ*: *бѣлїй*, *бѣлѣя*, морао имати у одређеној ф. *живїй*, *живѣя*, а не *живѡй*, *живѣя*. Према томе из овога је такође јасно да у време постанка ових промена нисмо могли имати *живѣ*, а из онога што сам раније рекао — да од **живѣ* не бисмо никако могли добити *живѡй*. Из овога круга као да нема излаза; па ипак га, по мом мишљењу, има.

Ја претпостављам да је међу придевима овога типа био доста велики број примера сличних придеву *живѣ*. За њега је несумњиво да је његов стари акценатски облик био **gīvd̥s*, **žīvd̥s*; и исто онако као што је *sūnūs* дало у прасловенском *сѣнѣ*, тако је и *žīvd̥s* дало *živ̥z*; на који се то начин извршило, о томе нећу овде сад говорити. Према сложеној форми јасно је да је тај прелаз био пливласовне природе, т. ј. да се вршио под условима који се налазе у *живѣ*, а да се није вршио под условима који се налазе у *живѣи*, или да је био морфолошке природе, али се вршио само у неодређеној форми; што се није вршио у придева типа *бѣлѣ*, *бѣлѣа*, *бѣлѣо*, може се претпоставити — као што и чини Филип Ф. Фортунатов — да је први слог по квалитету дужине био у њима различан. На тај смо начин добили однос *живѣ*: *живѣи*, и то у оно време када се код других придева ничим није разликовала сложена форма, по акценту, од просте. Зато смо, и код ових придева, још тада добили *живѣ*: **живѣи* као што смо имали *цѣлѣ*: **цѣлѣи*; само уз **живѣи* имали смо и дублет *живѣи*. Ја овде особито обраћам пажњу на то, да је факат несумњив, да је од *živ̥z* добивено *živ̥z*. Како треба разумети тај појав — у томе се научници разилазе. Али ја подвлачим овде једно: да се у простој форми повлачење акцента *вршило*, а да се у сложеној *није вршило*; јер то је факат. Зато и мислим да су већ у то време добивене *двојне одређене форме само у придева живѣ*. Док смо имали у других придева: *stárz*: **stáryi*, *cělz*: **cělyi*, *bǫsz*: **bǫsyi*, *golž*: **golži*, овде смо имали **živ̥zi* и **živ̥zyi*: *živ̥z*. Према томе све се ово морало извршити у оно време када још није почео владати закон о промени ових акцената. Чим је почео владати тај закон, ми смо морали добити од *живѣ* у одређеној форми исто онако *живѣи* као што смо од *цѣлѣ* добили *цѣлѣи*, а *живѣи*, које је већ и раније било испало из системе придевских акценатских облика, могло се и даље употребљавати као ду-

блет уз *жѣвѣи*, као што се раније употребљавало као дублет уз *жѣвѣи*. Према томе *жѣвѣи* није имало више своје неодређене акценатске форме; већ се оно употребљавало као одређена форма уз другу одређену форму (*жѣвѣи*) која је имала своју просту или неодређену акценатску форму у *жѣвѣ*.

У различним словенским језицима, ако је ово тачно, могао је овај тип имати различну судбину: у јужнословенским језицима *жѣвѣ* је пошло за осталим придевима, а у руској групи ови су дублети постали продуктивни. Управо, у руском језику могу се констатовати три групе примера овога типа. У једној групи имамо однос: $\text{˘} : \text{˙}$; такви су: *цѣлѣз*: *цѣлѣый*, *сѣвѣз*: *сѣвѣый*, *грѣвѣз*: *грѣвѣый*, *твѣрдѣз*: *твѣрдѣый*; другу групу образују придеви код којих је колебање било још у праруском језику: такви су *толѣстѣз*: *толѣстѣый* и *толѣстѣой*, *чѣрѣстѣз*: *чѣрѣстѣый*, *чѣрѣстѣой* и сл. Код придева друге групе, и то код истих примера, у дијалектима руским, таква је множина примера са једним и другим акцентом, да је за мене несумњива паралелност њихове употребе у прарускоме (исп. примере у спом. мом раду). На послетку, имамо и трећу групу придева, само са односом: *жѣвѣз*: *живѣой*, *дѣрогѣз*: *дѣрогѣой* и сл. То што се код ових примера изгубило *жѣвѣый*, *дѣрогѣый* (остатака од свега овога има у руским говорима) — јавило се као последица утицаја акценатског типа *бѣсѣз*: *бѣсѣой* који не зна за дублете, а у којем је такође у неодређеном облику акцент био на првом слогу: *бѣсо*: *живѣо* = *бѣсѣо*: *живѣѣо*.

Сличан смо појав имали и у кашупском. У извесном броју примера типа *жѣвѣ* добивени су дублети по пореклу: гласовна форма *жѣвуѣ* и старо морфолошко образовање *жѣвуѣи*; тај факат што се у прапољском скраћивао слог под старим ˙ и ˘ учинио је те су се не само образовања типа *жѣвѣ*, него и *злѣвѣ* приближила типу *бѣсѣз*: *бѣсѣѣи*; па како је сада добивено *жѣвѣ*: *жѣвуѣ* и *жѣвуѣи* (краткоћа првога слога добивена је у оваквом положају по прасловенском закону који

је тачно утврдио А. А. Шахматов; исп. моју помињату студију), то је сасвим природно што је однос *živz*: *živji* победио и повукао за собом и многе друге придеве једнаке са њим по старом акценту првог слога, и оне који су се у том правцу изједначили са њима, после њихова скраћивања у прапољскоме *^* и *'*.

Несумњиво је да таквих примера има и у српскохрватским говорима; али је тешко утврдити старину њихову. Видели смо да у чак. говорима који правилно чувају однос неодређене и одређене форме — таквих примера понегде и нема; али ће их у другима бити. У штокавском их има већ више. На пр. познато је у дубровачком говору и многим другим штакавским говорима *světi* које је несумњиво старо (*svetŭ*). А сем тога примера има и других; само они нису подједнако обични у њима и подједнако стари.

Из свега се овога види да руски, кашупски и српски примери типа *живѣѣ*, *živě*, *světi* не само не нарушавају овај наш систем акцентатских промена, него му дају више рељефа. Те форме стоје изван системе; оне представљају остатке од акцентатских односа који су били пре времена јављања оних промена о којима ја говорим. То су скамењени остаци сложене форме без просте, која се изменила и ушла у другу групу облика. Али како су они представљали по значењу и образовању сложене облике, они су стали напореда са новим, правим облицима одређене форме који се по своме акценту нису одликовали од других. У току времена ти облици, који су у време јављања нашег система стајали изван њега и који су у то време представљали само семантиолошке дублете, постали су, ступивши у извесне односе према неодређеној форми, продуктивни и створили су значајне измене у систему руских и пољских (кашупских) придева. Али та нарушавања дошла су споља. Њима се, у ствари, ни у колико не нарушава она унутрашња правилност акцентатских односа међу различним придев-

ским образовањима коју смо могли констатовати у овима словенским језичким групама и у свима правцима у њима.

4.

Система акценатска која се тако лепо сачувала у српскохрватском представља, заиста, промене прасловенске; једино проширење материјала и одступање од онога што се јавља као норма, које смо констатовали у већој мери у руским дијалектима и у кашупском, — представља остатак из историје прасловенских акцената пре епохе измена о којима говоримо. Облик *живѣи* као прасловенски није био више у односу одређене форме према *живѣз*, које је морало добити одређену форму *живѣи*, већ је био одређена форма без своје неодређене ф. И тако се десило да је *живѣз* имало своју органску одређену форму *живѣи* и другу, архаичну форму која је по значењу могла вршити службу одређености. Доцније, у засебном животу словенских језика, шта је са њом било, видели смо.

Из овога одређивања значаја форме *живѣи* и *живѣи* може се видети унутрашњи смисао акценатских промена о којима говорим. Јављање *живѣи* место **живѣи* није *ипросто гласовне природе*; т. ј. *живѣи* ни у колико не показује да је у прасловенском сваки \wedge у положају пред дужином *морао* давати $\acute{}$; већ та форма показује да се при промени састава речи *живѣз* у **живѣи* мењала његова интонација због тога што је у новој речи наступао нови однос по експирацији и тону међу тим слогом и новим слогом. Према томе смисао овога акценатског закона у томе је, да је \wedge основне речи при измењеном њену саставу давао $\acute{}$; тако је $\acute{}$ при сличним приликама давао \sim ; \sim давало је \sim и \sim ; — давало је $\acute{}$. При такој дефиницији овога закона сасвим нам је јасно, зашто је *живѣи* остајало неизмењено: оно се, када се неодређена форма изменила од **живѣѣ* у *живѣз*, није могло више осећати као *живѣз* под измењеним приликама, већ је било

без свога основнога облика. Према томе само *живѣи* по себи могло је и даље у језику остати. Уосталом, тачност оваквог погледа потврђује нам и посматрање прилика међу акценатским облицима осталих група придевских. Како да се разуме *bosdје* према *bōso* и *gdloје* према *gold*? Зацело се *gdloје* не може објашњавати од **goldје* на тај начин, што би се рекло да је акценат пренесен; ништа не би било погрешније од тога, јер би то значило да $\tilde{}$ не може стајати у средњем слогу тросложних речи са првим и трећим кратким слогом; а свако ко има и најповршнију представу о словенском језичком материјалу зна да то не би било тачно, јер имамо стотинама и хиљадама таквих облика са чување $\tilde{}$ на средњем слогу. И овде, као и горе, *gold* се мења у *gdloје* само зато што су се *при измењеним* приликама, при новоме саставу изменили тако односи различних слогова његових да су дали ову промену. Ако будемо имали на уму да се у оваквим приликама $\tilde{}$ мења (само, наравно, у једном слогу) у \sim , онда овде имамо приближно исту промену интонације у два слога; исто тако однос *bōso*: *bosdје* онакав је какав је и у *živo*: *živoје*.

У анализовању ових облика ми можемо поћи још даље. Прво што пада у очи јесте, да се промене у интонацији врше само у *последња* три слога, ако је трећи од краја слог кратак, а ако је трећи од краја дуг, онда само у *последња* два слога. Дакле, имамо нешто налик на прилике грчке троакценатне или двоакценатне акценатске системе. Друго, само стари $\tilde{}$ понаша се при промени интонације као крај речи, т. ј. место њега се добива \sim , што је аналогично повлачењу акцента у *dalekō*: *dalēkoје*, *gold*: *gdloје*; иначе сви унутрашњи кратки слогови при промени интонације понашају се слично староме $\tilde{}$, т. ј. прелазе на *потоњи* слог: *bōso*, *vēselo*, **mirōvno* — *bosdје*, *ve-sdloје*, *mirōvndје* исто онако као што **mōldo*: **mōldoје* и сл. На основу свега овога можда се могу извести из-

несни закључци о природи ових акцената и односу различних слогова у речима; али ја то остављам за другу прилику. Треће, ненаглашени дуги слогови, налазили се они пред или за акцентом, када при промени интонације добију акценат, увек га добивају у облику ^f: *ðkrōglz*: **okrōglyi* исто онако као што *bēlō*: *bēloje*. Изгледа, на основу тога, да онога тонског растења и опадања дужина пред и за акцентом које находимо у српскохрватском није још било у прасловенском: исп. са овим факат да се у српскохрв. при преносу акцента на претходну дужину добива ^l (исп. *рúка*, *иисати* = *рyкa*, *иисати*), а када се акценат преноси на потољу дужину онда се добива [^] (исп. чак. *òtkorāno* и *otkorāno* и сл.). Али за сада се ја и у ово нећу упуштати.

Ја сам мишљења да се све ове промене свODE на промену експираторно-тонских односа у слоговима у којима се оне врше и да је свима њима заједнички један општи принцип; али ја сам мишљења такође да решењу питања о њему треба прићи тек онда када се у овом правцу детаљно испитају и друге категорије речи.

На основу свега овога можемо закључити да се у прасловенском језику у последња три слога, ако је трећи од краја кратак, иначе у последња два слога (када је у претпоследњем слогу полуглас, онда у последња четири одн. три слога), при измени састава, склопа једне речи, мењала и интонација њена; у том су се случају стари [^] и ^l мењали у ^f и [~] истих слогова; акценти са кратких унутрашњих слогова померали су се за један слог према крају речи, а са крајњег слога померали су се за један слог према почетку; померени акценат на кратком је слогу давао ^l, а на дугом ^f.

5.

Овим условима, да се при промени састава речи мења и њихова интонација, обележава се и обим ових

појава и њихова примена. Јер ако је тачно да то бива при измени састава речи, онда мора и другде бити примене томе појаву, гдегод се мења састав речи. С друге стране, питање је, шта треба разумети под променом састава речи. Да ли то значи да тај појав треба да се јави код свих речи, изведених од једног корена или од једне основне речи? На прво питање није тешко одговорити: ови се појави јављају и у другим категоријама речи где се врши измена склопа речи, а на друго питање можемо рећи да се под променом састава речи разумеју измене облика или оно што се назива променом речи, а не стварање новим наставцима за образовање речи сасвим нових речи. Према томе, потребно је да и у промењеном, по саставу, облику остане по значењу иста реч, само да се њен спољашњи, морфолошко-гласовни облик измени. Те измене, као што ћемо на неколико примера видети, могу бити најразличније природе, а не само онакве какве се јављају у придева. Главно је да су у непосредном односу два облика који се аперцепирају као један и да се својим завршецима разликују. Како су се ове измене вршиле некад у различним облицима исте речи, природно је да је аналогија морала силно нивелисати акценатске разлике које су се у њих морале јавити. И тек у оним случајевима када су се те измене везивале за значење самог облика, дакле за синтактичну функцију његову, када су и оне на тај начин постајале неко средство за промену речи везану за извесно значење (т. ј. када су се морфологизирале) — те су промене, мање или више, остајале ван домашаја аналогије. Зато су одређени придеви тако лепо сачували све те промене према неодређеним, и зато је било врло корисно на њима их испитати.

Остале примере ја ћу овде навести само ради илустрације свега оног што је овде речено; у детаље о њима ја овде не могу улазити, него упућујем за понске од тих примера на чешће спомињату расправу, у колико

се они и у њој детаљно расправљају. Јер треба знати да свака од тих категорија заслужује тако детаљно испитивање као што је моја поменута расправа о придевима, па да се тачно, са свих страна, утврди њихов значај.

У *gen. plur.* именица женског рода имамо у прасловенском *ъ*, а у свима другим падежима *а*; то је био довољан разлог да се у *gen. plur.* као измењеном облику према осталим падежима изврше све промене о којима смо горе говорили. Тако имамо у чак. диј. *krāva: krāv (krāv)*, исп. *livāda: livād* и сл.; *glavā: glāv*; за њима су пошле и друге именице: *brāt: brāt, vlās: vlās, cīv: cīv, kosāc: kōsac, rōg, rōga: rogī, kōñ, kōñā: kōñī* и сл. (Примере в. у мојим Записцима и т. д.: чега у њима, нема узето је из мојих још необјављених бележака); исп. у словеначком *jāma: jām*, *lisica: lisic, zūb: zūb* и сл.; у чешком *sila: sil (= *sīl в. горе)*, *rāna: ran*; у кашупском *jōsīñ (јесен): jōsīñ*; у руском *волокъ: волóсъ, ночь, нóчи: ночéй* и сл.

У *nom. plur.* именица средњег рода имали смо у прасловенском *ā*, а у *nom. sing.* *ō, ē* (управо *je*)¹. Та је разлика била довољна да у плур. изазове промене које смо горе констатовали. Да опет узем као најтипичнији прво чакавски дијалекат. Од *jāje: pl. *jāja, pōje: poľá, jēlito: *jelitā, čelō: *čēla, rešetō: *rešēta* и сл. Облике плур. ја стављам под звездицу због тога што је данас у чак. дијалекту а на крају када је неакцентовано кратко; али је оно несумњиво било дуго као што је и данас у поменутих словенским говорима. Само у једном случају чакавски је дијалекат изгубио стари однос: *rālo* гласи место **rāla (= rāla)* — *rāla*; али се у словеначком и ту сачувао стари облик: *dēlo: dēla (dēlo: dēla у чак.)*, *kopito: kopīta (kopīto: kopīta у чак.)*; исп. са горњим руске сличне примере: *поле: поля, село: сѣла, озеро: озѣра* и сл.

¹) До данас се од свих српскохрватских говора та дужина најбоље сачувала у носавском (славонском) и завском штокавском говору. В. о томе у Шахматова, Къ историји сербско-хрватскихъ ударениј, Варшава 1888, стр. 24.

Али највише и најлепших примера пружа глагол. Само су се код њега често вршила знатна нивелисања. У чак. дијалекту према *infinit.* *gîñut* (**ginüt*) имамо у *praes.* *gîñeš, gîñě*. Краткоћа у *praes.* према дужини као на пр. у *infin.* била је довољна да се у *praes.* изврше промене интонације: *gîñut: gîñe, pogîñe; brîsat: brîše, kâpat (= kâpāt* — тако се и данас још находи у неким српскохрв. говорима): *kâpļe* и сл.; исп. у словеначком *gîñem: ginīti, brîšem: brīsat* и сл.; чак. *odahnūt: odāhneš* и сл., исп., руско *тонѹтъ: тóнешь* и сл.; чак. *potēgnūt: potégneš*, исп. руско *тянѹтъ: тјанешь*, чешко *táhnūti: tiehneš*, пољски *ciagnać: ciagniesz*; такво је чак. *mlāfit: mlāliš*, руско *молотѹтъ: молóтишь* и сл. У последњем примеру била би разлика међу основом презента и инфинитива у квалитету *i*: у првом је случају она са старим циркумфлексом (јер је постала контракцијом), а у другом случају је са старим акутом; али о томе и другим сличним примерима в. у поменутом мом делу. Овим што је овде изнесено о глаголима ја нисам хтео тврдити да се баш према инфинитиву променио акценатски облик презента; ја мислим да су за то ти облици сувише удаљени. Већ, по мом мишљењу, и у самим облицима презента, у различним лицима, има довољно услова за стварање акценатске разлике о којој говорим. То је вероватно и због сродности облика која је први услов, па да измене морфолошког облика, краја облика, утичу и на измену интонације. Али о томе, а тако исто и о другим питањима која са овим стоје у вези, исп. у мојим Акценатским студијама, I књ.

По себи се разуме да је каткада врло тешко одредити са којом се речју дана реч находи у односу као реч са промењеним саставом. Није тешко то одредити у случајевима као *lístje* (исп. чак. *listje*) према *lîst* или чак. *stráža* (исп. руско *стóрѹжа*) према **strāž* (исп. руско *стóрожъ*); али у случајевима као чак. *súša* није лако одредити, да ли она стоји у таком односу према придевској

основи *sûh* или према каквој имен. м. р. **sûh* од које је образована имен. ж. рода **sûhĭã* и сл. У сваком случају, та испитивања можда ће нам допустити да загледамо у језичко осећање и везе међу речима из тога времена дубље него што смо до сада могли.

Овим примерима, које бих лако могао умножити, ја сам хтео само да покажем да промене интонације о којима говорим имају много ширу примену него што би се могло мислити само на основу словенског придева; њима ја нисам дао овде ни дефинитивно решење, нити сам дубље хтео улазити у коментарисање њихово. Али ја се ипак надам да сам и њима, ма како они били фрагментарни, довољно убедљиво показао да проучавање акцентата које је, на овој основици, било плодносно за придеве, може бити од користи и успеха, када се примени и на остале категорије речи. Уосталом, принципска вредност нашег правила биће ван спора, ако је његова тачност добро утврђена ма и на тако ограниченом материјалу као што је однос просте и сложене придевске форме.

Ово своје излагање ја нисам хтео сувише продужавати спореднијем питањима која се налазе у вези са променом акцентуације. Тако се ја овде нисам хтео задржавати на односу просте придевске форме, сем у једном случају, према придевским формама других индоевропских језика. Такво поређење, које ће читалац наћи у мојој опширној расправи, сем у једном случају који сам поменуо, нису у овај мах била неопходна из простог разлога, што је *сложена* придевска форма, која нас овде интересује, продукат прасловенског језика.

6.

Ја нисам хтео у овоме чланку полемисати са онима који су износили друкчије погледе, па ма њихове расправе биле и сасвим новог датума (на пр. Дилса, Брезника и Ившића); јер моја основна мисао тако се разли-

кује од њихових погледа да је према њој то било сасвим непотребно. Али овде морам поменути имена оних који су долазили до мисли о значају промене интонације целокупних речи за промену акцената у прасловенском. Међу њима је *Педерсен* (исп. „Die nasalpräsentia und der slavische akzent“, *Кунов Zeitschrift* XXXVIII 297—425). У седам група случајева, међу којима су и придеви, *gen. plur.* именица и *praes.* глагола, он је видео промене интонације; али није видео закона по којем то бива и није могао одредити, у којој то форми, управо, бива (op. cit. 302—307, 335, 336, 385); он је дао само неке знаке тих промена. Сем тога, он рачуна у прасловенске промене и неке појаве засебних словенских група језичних или чак и засебних језика словенских.

Много више него Педерсен применно је тај принцип *А. А. Шахматов*. У неколико расправа својих (исп. „Къ историји сербско-хорватскихъ ударениј“, Варшава, 1888, из Р. Ф. Вѣстника; под истим називом, Варшава, 1890, опет из Р. Ф. В.; *Юриј Крижаничъ о сербско-хорватскомъ ударенији*, Варшава, 1895, из Р. Ф. В.; *Къ историји ударениј въ славянскихъ языкахъ*, СПБ. 1898 (из Изв. ОРЯС. III, св. 1); *Къ историји звуковъ русскаго языка, особито Изв. ОРЯС. VII, св. 2, 303 и даље*; исп. још и *Шахматовљеву рецензију дела Решетарова Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Wien 1900, Изв. ОРЯС. VI, 1 св., стр. 339—354), којима је несумњиво знатно подстакао питање о прасловенском акценту, он је покушао да објасни промене прасловенског акцента променама целокупне интонације речи у прасловенском језику, које су се јавиле под утицајем извесних гласовних промена прасловенског језика. *Шахматов* је одредио први, потпуно правилно, значај двају кратких акцената у прасловенском, а тако исто и дубоку старину чакавског акцента ¹. Други кратки акценат (његов ²) и ¹ доводио је и он у везу са старим акцентом ³ и старим ⁴;

само се код мене сасвим друкчије одређује постанак новог кратког акцента. У целокупном схватању Шахматовљеву, које се одликује и оштроумношћу и дубином, има, по моме мишљењу, један недостатак: што се прилике српскохрватског језика, управо промене акцената једнога дела тих дијалеката, пројектују сувише далеко, називају прасловенским. Ти појави, унесени у прасловенски језик, силно су отежавали, да се ухвати она система која је била заиста прасловенска. Али и поред тога Шахматов је утврдио несумњиво тачно много момената у развиту прасловенског акцента; а свакако је покренуо толико питања из његове ближе и даље прошлости колико нико до њега.

Тачну основну идеју о значају интонације за акценатске промене прихватио је и С. М. Куљбакин, који је тачно приметио (Замјтки о словянскомъ количествѣ и удареніи, СПБ. 1907, из Изв. ОРЯС. XI, књ. 4, стр. 245—317, стр. 46—47, 66, 68) да вези \sim са $\acute{}$ (чак. $\acute{}$) одговара и однос \sim према старом $\acute{}$ (*zdrāva - zdrāva*). Тако ће се и у других испитивача (Meillet-a, Вондрака и др.) наћи по која примедба и у овом правцу.

Али оно што је најважније, цела система, са јасним одређивањем праве природе нових прасловенских акцената и цео унутрашњи механизам њихових промена, остајали су ипак нејасни. Моме испитивању и јесте циљ, да покуша те празнине у нашем схватању развита словенских акцената да попуни, полазећи од већ утврђеног значаја промене опште интонације речи у словенском пражезику за постанак нових словенских акцената и нових акценатских процеса. Али ја сам најбоље осећам да смо још далеко од дефинитивног решења питања о унутрашњим променама словенске интонације. Ја за сада још нисам ни хтео износити уопштавања о унутрашњим покретачима тих промена и о физиолошко-фонетској вези, која је свакако једна, међу свима овим појавима. Ја сам оставио

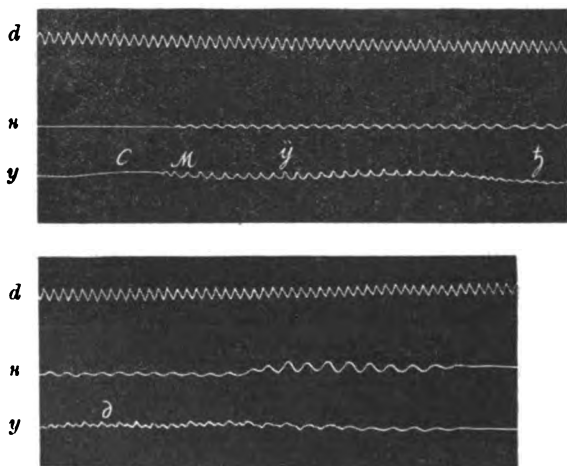
да се тим питањима вратим тек онда када нам и именски и глаголски акценат буде боље фактички утврђен него данас и када он буде боље и свестрашње осветљен него сада што је.

Београд, јуна, 1912.

А. Белић.

О ЗВУЧНИМ СУГЛАСНИЦИМА НА КРАЈУ РЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ.

О овоме питању је до сада већ доста писано, и о њему има већ читава мала литература (в. Белић: *Rocznik slaw.* IV, стр. 192). Толико интересовање за ово питање даје ми повода да и ја саопштим своја опажања о изговору

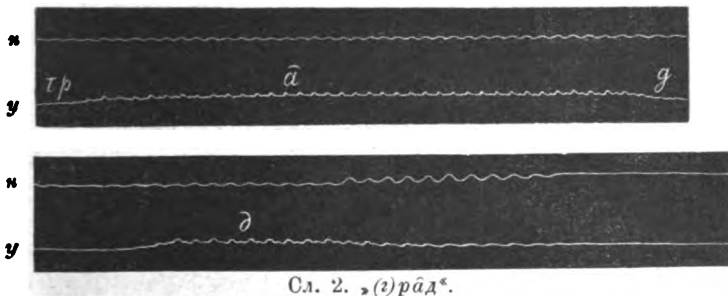

Сл. 1. „смућ“.

звучних сугласника у српском језику на апсолутном крају, тим пре што то питање још није исцрпено. До опажања која ћу овде изложити, дошао сам на основу материјала записаног апаратом у Фонетичкој Лабораторији у Collège

de France у Паризу, у Фебруару 1912 године, по изговору више лица. Како је овај материјал — то је потребно да поменем — записан ради проучавања не овога него других питања српске фонетике, ја ћу се овде ограничити да говорим само о оним особинама поменуте прононсиације о којима ми овако записан материјал даје права.

Записивање вршено је на великом enregistreur-у Rousselot-овога типа. То је ваљак који се обрће око своје осовине датом брзином, и који је обвијен нагарављеном хартијом; са стране намештени бубњићи с перцима остављају на хартији, у облику кривих линија, траг сваке вибрације гласних жица и притиска ваздушне струје саопштених кроз цев од каучука бубњићевој мембрани за које је перце прилепљено. Изговори које овде саопштавам,

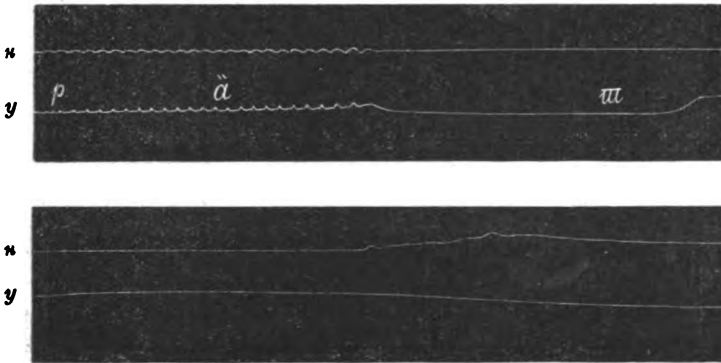

Сл. 2. „(г)рад“.

хватани су са две паралелне цеви, дакле са два бубњића: једном, глас и ваздушна струја из уста; другом, из једне ноздрве херметички затворене стакленом оливом. Бубњић за струју из уста имао је за сл. 1—7 мембрану од каучука; у сл. 8—9, плочицу од мике. Ваљак се обрћао „великом брзином“, коју на овим сликама означавају вибрације дијапозона од 200 двоструких вибрација за једну секунду. Линије које саопштавају струју из уста, обележене су на сликама са у; н означава истовремену струју из носа; д значи вибрације дијапозона. За сл. 1—5 важи д на сл. 1.

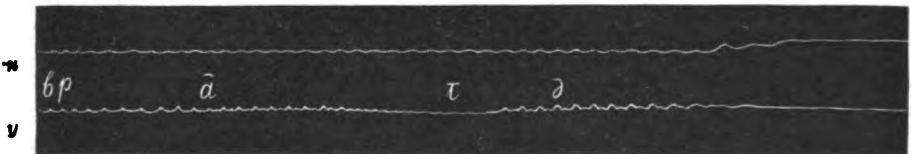
За сваки изговор, овде саопштен, ја имам у своје материјалу најмање четири идентична примерка, тако да поуздано могу рећи да овакви изговори као што су овде, нису случајни. По њиховим принципским особинама, ови изговори могли би се, по моме мишљењу, чак и генерализовати.

Изговор на сл. 1—5 припада једном Босанцу, из Доње Тузле, г. М. С., који има 24 године; од родитеља

Сл. 3. „pāt”.

из истог места; школованом. Његов изговор да назовемо А]. На сл. 6—7 имамо изговор једнога чакавца, из Бакра, г. И. А., који има 21 годину; родитељи из истог места; студент у Паризу [Б]. Изговор на сл. 8 изговор је г. Н. П.,

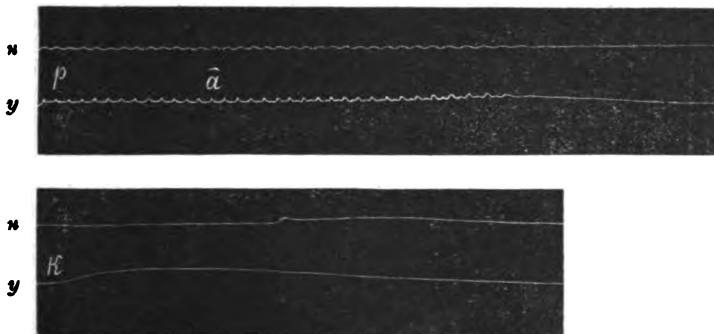
Сл. 4. „(ə)pāt”.

доктора права, из Бојића у поцерском срезу у Србији, од родитеља из истог места; 25 година; до шестог разреда школовао се у Шапцу, остало у Београду; после свршенога Универзитета годину дана у Паризу [В]. На

сл. 9 је изговор М. П., бив. поручника у оставци; 27 година; рођен у Београду од родитеља рођених Београђана; све школе свршио у Београду; погинуо на Мрдарима у октобру 1912; бавио се у Паризу у почетку 1912 год. [Г].

Због оних који не умеју читати овакве линије, прочитаћемо, примера ради, једну слику, на пр. 6, заједно:

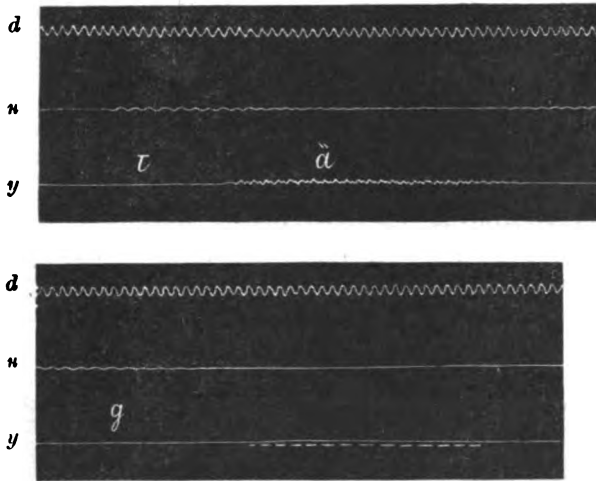
Прегледајмо прво линију у, која представља звучну и ваздушну струју из уста. Ради прегледа, можемо је поделити на четири дела: она почиње једном кривином која се при крају благо издиже (I); затим долази дужи њен део са вибрацијама (II); после нема више вибрација, а линија се после извеснога времена издиже (III); и најзад се полако спушта до краја (IV). Први део линије уста, I, одговара имплозији и оклузији сугласника г, за које

Сл. 5. „(mp)āk“.

време из уста не излази ваздушна ни звучна струја, те је линија проста, али се перо при крају услед експлозије помера нависше. Померање није велико, зато што је и експлозија блага. Други део (II) значи вокал а, чије се вибрације и на линији виде, јер су при изговору гласа а гласне жице трептале. Сугласник ђ (III део линије) почиње имплозијом, наставља оклузијом, и завршава се (IV део) издизањем линије које значи експлозију.

На линији носа, *н*, треба разликовати иста четири дела. Ту ће се у првом и трећем делу видети крупније вибрације но у другом; то с тога што је резонанција у носној дупљи за време сугласничке оклузије већа него

Сл. 6. „да“.

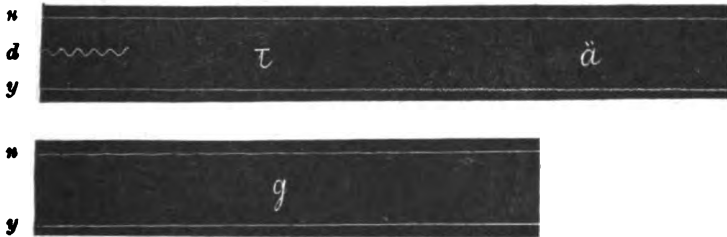
при изговору вокала, кад су уста отворена. Четврти део је без вибрација (сем нешто мало неправилног трептања при крају, које нас се ништа не тиче, јер је дошло отуда што је лице које је говорило, после свршеног изговора одахнуло).

Сл. 7. „рат“.

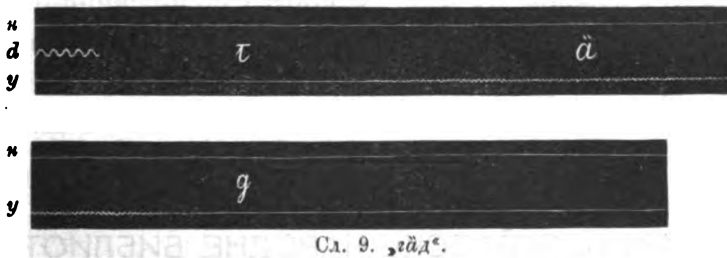
У наше питање од свега овога улази само III и IV део, т. ј. само онај који представља сугласник. Линија *н* показује да су гласне жице титрале само за време сугласникове имплозије и оклузије; кад је настала експлозија, титрања више није било.

Ако сад редом прегледамо све слике, видећемо да се у изговору [А], на сл. 1 („смућ“), после експлозије сугласника *ћ*, на линији *у* налази и читав низ *вибрација једнога вокала*; исто тако на сл. 2 („град“) после експлозије сугласника *д*, и на сл. 4 („враћ“) после експлозије сугласника *г*. Одговарајући део линије *н* потврђује својим вибрацијама да је у исто време било трептања гласних

Сл. 8. „град“

жица. (Појачани трептаји на крају линије *н* у сва три случаја долазе од респирације после изговора). Овакав изговор звучних сугласника на крају речи, са вокалом, прави је, карактеристичан изговор звучних сугласника

Сл. 9. „враћа“

на крају речи, и требало би га у транскрипцији бележити овако: *града, врага, смућа*. Он и чини акустички утисак полувокала.

Занимљиво је са [А]-изговором звучних сугласника поредити [А]-изговор муклих сугласника у истом положају, како је представљен на сл. 3 („рат“) и сл. 5

(„мрѣк“). У оба случаја видимо да је звучна струја умукла чим је импловија почела. Експлозија је јака, али после ње нема вокала као што би се можда могло очекивати.

У чакавском изговору [Б] видели смо већ на сл. 6 („гѣд“) да звучна струја траје до експлозије; после експлозије је нема. У истом изговору муклога сугласника („рѣт“, сл. 7) звучна струја престаје на почетку импловије.

Изговори [В] и [Г] најудаљенији су од [А]-изговора; у њих, на сл. 8 („гѣд“) и сл. 9 („гѣд“), не само да нема полувокала после експлозије, него нема ни саме експлозије. Звучна струја траје неко време, постепено слабећи, и са њеним престанком престаје и сугласник.

Према овоме могли бисмо, из горњег материјала, констатовати три типа звучних сугласника на крају речи:

I, прави звучни сугласници са полувокалом после експлозије (сл. 1, 2, 4): *градѣ, врагѣ, смуђѣ*; изговор [А].

II, замукли (асурдирани) звучни сугласници, код којих трептање гласних жица престаје у току оклузије, тако да је експлозија сасвим умукла; изговор [Б] и [В].

III, звучни сугласници импловивни, који су без експлозије, као изговори [В] и [Г], у којих гласне жице титрају за време импловије и оклузије; с престанком титрања гласних жица престаје и сугласник.

Милош Ивковић.

ТРЕБНИК БЕОГРАДСКЕ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ Бр. 305 (488).

(БЕЛЕШКЕ О ПАЛЕОГРАФИЈИ И ЈЕЗИКУ.)

Требник који се овде описује уставни је рукопис српско редакције на пергаменту, а написан је на 96 листи, величине 13,5 × 18 см. На два места рукописа имамо уметке, који су писани

на обичној хартији: први — од 4 листа писан је полууставом, судећи по палеографским знацима у XVI веку, а умотнут је после 12-ог листа пергаментског рукописа; други — од 30 листи писан је уставом XIV—XV в., а умотнут је после 64 листа. Тако рукопис, заједно са уметнутим листовима од хартије, који се налази у дрвеном повезу, превученом дебелом црном кожом, има 128 листи¹⁾. Између л. 63 пол. и 64 (крај и почетак свеске) и између л. 64 и 65 (средњи листови су превижони) текст нема везе, — дакле, у рукопису недостаје неколико листи.

Пре но што је доспео у београдску Народну Библиотеку требник је био својина „vegeskog starinara Stev. Verkovića“²⁾.

Садржина његова изложена је у мало час помонутом чланку г. Љ. Ковачевића, у којем је он наштампао из њега и 15 врло интересантних молитава којо су већином апокрифно.

Запис нашег споменика (л. 123—124) који нам но дајо непосредног обележавања којо је године написан, али који ипак допушта да прома узгредним напоменама којо се у њему налазе и сводочанствима којо се могу поцрпсти из текста одродимо не само годину, но и место где јо био написан, издаван јо двапут: први пут у чланку Љ. Ковачевића „Nekoliko srpskih natpisa i bi-lježaka“ [Starine, knj. X (1878), str. 270—271], други пут у Љ. Стојановића I књизи „Записа и натписа“ (Бр. 97 и 98, стр. 37.)³⁾.

Сводочанства о години кад је написан, као што јо речено, добивају се, у главном, из записа који почиње овако: **ИЗВОЛЕНИЕМЪ** **ШЦА** **И** **ЗАЧЕТНИМЪ** **СНА**. **И** **СХО** || **ЖЕИНИМЪ** **СТГО** **ДХА**. **СА** || **ВРШИ** **СЕ** **ДЪЛО** **СЕ**. **ИЦА** **МАРТА**. **К.С.** **ДНЬ**. **ПРИ** | **ЖОУПАНЪ** **КЪ** **КАКАШИНИЪ**⁴⁾ ... | ... **ВЪ** | **ДНЬ** **БЛГОУКРЪНАГО** **ЦРЯ** **НАШЕГА**. **СТЕФАНА**. **И** **СНА** **МОУ** | **ОУРОША**. **И** **ЦРЦЕ** **ЕЛЕНЕ**. | **ВЕЛДАЮЩИМЪ**. **ВЪШИН** | **ЗЕМЛШИН**. **СРПЬСКОМЪ** | **И** **ПОМОРСКОМЪ** **И** **ГРЪЧЬ** | **КОМЪ**. **КАГА** **СЕ** **ШЕРЪЖЕ** **ВЕ** | **РЪ**.) (л. 123—123 полођина).

Даљо, на основу података октеније у тексту: **И** **ИЩЕ** **МОЛИМЪ** **СЕ** **Ш** **ХЪ** **БЛЮБИТЕ** | **МЪ** **ЦАРИ** **НАШИМЪ** **СТЕФАНЪ**: (л. 62). **ЦРЯ** **НАШЕГО** **СТЕФАНА**. **СЪХ** | **РАНЫ** **ПО** **КРОВОМЪ** **ТВОИМЪ** (л. 28). **С** **ХЪ** **СОЛЮБИ** **ЦРИ** **НАШИМЪ**

¹⁾ Позивања на листове у даљем излагању чине се по нумерисању у којо су узети у рачун и листови од хартије.

²⁾ Ковачевић Љ. Nekoliko priloga staroj srpskoj književnosti. Starine, knj. X (1878), str. 274.

³⁾ Управо, то је прештампивање издања г. Ковачевића.

⁴⁾ Два слова овог реда, затим два реда у потпуности и скоро цео трећи ред (остала су само два последња слова) истрти су.

сте | фанѣ. и о воюехъ њего гоу по: (л. 8). Дакле, требник је написан за време цара Стефана, значи у времену између 1346 и 1355 г.¹⁾, то је прво; друго, — *„кѣга се ѡвръже кѣрь.“* Писац је очевидно имао на уму срамну продају Бера Кантакузону, зими 1350 г., кад је Стефан био заузет ратом против Босне, налазоћи се лично код своје војско²⁾. Дакле, требник је био до краја прописан 26 марта 1350 година³⁾. Као противречност свому овомо могу се узети спомињања у октенијама *архиепископа* (21, 24 пол.: *О архиепѣкѣ нашемъ*), и то зато што је, као што знамо, проглашење српског патријархата било још пре крунисања Стефана царском круном. Могућно је да се овдо има на уму архиепископ Скопско епархије којем је био потчињен Прилеп, и у чијој је околини, без икакве сумње, и написан наш требник. Ово се јасно види из ових података: 1). У једној молитви налази се ово: *сѣамъ вѣѣ ѡ трѣскавѣца* (л. 103 полеђина). Без сумње се овде има на уму манастир Св. Богородице у Трескавцу, близу Прилопа, у подножју Златоврха, задужбина краља Милутина⁴⁾, манастир којем је краљ Стефан Душан дао три повесло. Од њих је прву од 1336 г. штампао Ст. Новаковић у *XLI књ. Гласника*⁵⁾, а дво друго које потврђују и проширују имања и привилегије манастира наштампао је Ђ. Даничић у *XI⁶⁾* и *XIII⁷⁾* књ. *Гласника*. 2). У запису налазимо: *ѣъ | да прости рада шѣвца нѣъ марѣгарнта. Я селице днѣвљѣѣ Марѣгарнта сѣ ѡвластнѣю и сѣ правннани и сѣ планиномъ* поклонѣо је краљ Стефан

¹⁾ Види „Историју Срба“ Константина Јиречка, прев. Јов. Радонића, Београд 1911, стр. 370 и 394.

²⁾ *Ibid.*, стр. 384.

³⁾ Јиречек пише (*ibid.*, стр. 384): „није познат датум поновнога освојења Бера“; о овоме писац записа још ништа не зна. Зато се може претпоставити да е Бер био присаједињен после 26 марта.

⁴⁾ Види о овоме код архиепископа Данила (Ђ. Даничић. Живот краљева и архиепископа српских написао архиепископ Данило и други. У Загребу 1866 г., стр. 136—137): *Сми бо неславно творѣ и въ прѣдѣлѣжнѣмъ ѡванко на божию (*хѣлаоу) въ такова простирааше мислѣ срѣдѣчноу. домъ бо прѣсвѣтнѣе богородице слаглие питатељнице роуа христиниѣскаго въ мѣстѣ рекѣмѣмъ Трескавци (варијант: Трескавица), и тѣ исповѣданиѣмъ приношени ѡво испљани, ѡванко ѡса потрѣбѣма на слоужбеоу богоу и прѣчнѣстѣи ѡво матери, сѣкѣ же въ вѣчнѣномъ поминанию, просѣ милостнѣнаго сѣутѣрѣжнѣни и помѣшти прѣсвѣтнѣе отѣчѣстнѣю своѣмоу.*

⁵⁾ Два прилога к српским старинама. II. Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру Трескавцу (стр. 358 и даље).

⁶⁾ Три српске хрисовуљѣ. I. Године 1336—46.

⁷⁾ Хрисовуља, стр. 369—377.

Душан међу осталим земљама манастиру Трескавцу мало час спомонутом повољом од 1336 године¹).

То исто „селище“ налазимо и у двома другим повољама Душановим: а) у повољи, наштампаној у XI књ. *Гласника*: *селцише маргаритъ съ всѣми правинами, съ нивниѣмъ, съ виноградаы, съ водѣницоу, съ планиноу*²) и б) у повољи, наштампаној у XIII књ. *Гласника*: *Село мар'гаритъ ѿ виноградаи ѿ нивниѣмъ ѿ планин | дошъ и съ всѣми правинами*³).

Ово соло, под именом *Margari*, налазимо и на савременој аустриској генералштабној карти⁴) северозападно од Прилопа, далеко од њога (у ваздушној линији) 21,5 километра⁵).

Према томе, требник је несумњиво написан негде у околини Прилопа, и, по свој прилици, у манастиру Трескавцу, као што је то воћ претпоставио и Љ. Ковачовић⁶).

Дакле, ми имамо пред собом споменик *српске редакције* који је написан у *Северној Македонији* у половини XIV века. И то не треба да нас изновађује: Прилоп, који је прелазно, почевши од средине IX века, из руке у руку (Бугарска, Византија, Епирска држава Анголѣ, опет Бугарска), од 1296—97 г. пролази под власт српско државе; та власт коначно се утврђује под краљем Стефаном Душаном 1331—35 г. Околина Прилепа после тога почиње да се насељава⁷); природно је претпоставити да је колонизација ишла из старих српских земаља; заједно са тим овамо се преносила и српска просвета, што и потврђује наш споменик својом српском редакцијом, чијом опису, после ових уводних примедба, ми и прилазимо.

I. Палеографија.

1. Пергамонат на којем је написан наш споменик — дебео је, по крајовима је поцрнео. Цео споменик је писан једном руком

¹) Види Ст. Новаковића, *op. cit.*, стр. 361. Одломак овај наведен је по оригиналу (који се чува у Народној Библиотеци у Београду, Бр. 81, ред 85).

²) Стр. 133.

³) Стр. 872. Наводимо по оригиналу. (Нар. Б. Вр. 72., стр. 64—65.).

⁴) 39° 41° Monastir. К. и К. Militärgeographisches Institut (Nachtr. 31. VII. 1907).

⁵) Тај исти назив „Маргари“ и код В. Кљичева, „Македонија, етнографија и статистика“, Софија 1900, стр. 495.

⁶) Nekoliko priloga staroj srpskoj književnosti. *Starine*, knj. X. (1878), str. 274.

⁷) Види о томе чланак Ст. Новаковића: „Прилоп у првој поли XIV века по Трескавачким повељама краља Стефана Душана.“ *Глас LXXX* (1909), 1—24.

не рачунајући, разуме се, уметнуте листове од хартије којих је општи карактер писања кос.

Рукопис (пергамонат) има 12 свезака — терниона и кватерниона. Друга, трећа и четврта свеска нуморисано су: друга има два броја — при дну на првом и на последњем листу; трећа и четврта само на првом. У осталим свескама доња ивица одсечена је при укоричавању толико, да су одсечени и бројеви; на 6 и 7 свесци од њих се сачувала само титла.

Слова која су писана отвореним мрким мастилом стоје на линијама, којих има на свакој страни 19; средња висина слова је 0,3 см.

Извођење киноварних почетних слова, која се спуштају на ниже и која заузимају место 5—6 реди (3,5—5 см.), већином је просто: то су обична писмена, само већа; једини украс њихов представљају чворови (кружна задебљања) и на крајевима буброжаста рачвања. Ипак има иницијала који су и воштије изведени, — по принципу представљања каишова са шиљцима где се пресецају; при овом или су оба каиша израђена киноваром (почетак рукописа: л. 27 пол.), или је један израђен киноваром, а други мрким мастилом (сродина рукописа: л. 100, 105), или је, најзад, један киноваран, а други је у контурама, чист (крај рукописа: 107 пол., 108 пол., 111 пол., 121).

На 36 пол. налази се попрчни орнаменат који је израђен по истом принципу; простори између каишова испуњени су мастилом отворено мрке боје. Таког је карактера и звездаста, са осам кракова, розета на л. 109, која је израђена киноваром и мастилом.

II. Облик засебних слова.

А. Стуб је нагнут с десна у лево; трбух који има у горњем делу мало испупчење просеца ту стуб, но допирући до његова врха; доњи део потљо, који је обично паралелан горњом, укршта се са стубом на његовој средини.

Б. Трбух је састављен од доње усправне линије на стубу и врло мало извијене бочно линије која почиње мало изнад средине стуба; капак који се надноси над трбухом издигнут је на више досним делом.

То се може рећи и за **Г.**

В. Горњи део, који представља правоугли троугао, заузима трећину висине стуба; доњи је део трапезоидан, са широм основицом;

десна његова линија каткад је мало заокругљена. **В** унесоно под титлу има облик правоугаоника.

С се употребљава само као број.

З. Ропић који почиње на линији или испод ње, пружајући се по линији или (у другом случају) дижући се на више до линије, усправно се спушта наниже.

Ѕ се налази један пут у речи **ѳѳѳ** (4 пад. једнино) 104; завијутак попречнице иде навише.

Ж има јако редуциран горњи део; леви горњи крак усправан је према стубу или под углом иде навише; бочни краци пружају се симетрично.

И. Стубови су паралелни; спојна линија, која полази изнад средине стуба, у десном свомо делу мало је подигнута навише.

Ї се употребљава обично на крају реда кад нема места да се напише и (ма да има случајева кад се оно пише и у средини реда) и у речи **іс**. Стуб може бити прецртан преко средине крстасто. Пише се или без икаквих дијакритичких знакова, или с тачком, двома тачкама, и тачком са акутом.

К. Извијени десни део, са нижим врхом, не додирује стуб.

Л има два облика: 1) симетрично растављене и према унутрашњости извијене краке; 2) десни део — стуб који иде с десна у лево, леви део — извијена линија ка унутрашњости. У оба случаја линије се не просоцају на врху, већ су састављене малим капком.

М има неколико облика: паралелни стубови састављени су заокругљеном или само мало извијеном наниже прочитагом која лежи на линији; у првом случају њен горњи леви крај није спојон са стубом непосредно, већ малим капком. Други тип: са кривим левим стубићем испуцаним споља и угластом прочитагом чије теме угла лежи на линији. Трећи тип, који се већином употребљава на крају рукописа, има стубиће непаралелне, који се у доњем делу разилазе и који су спојони заокругљеном или наломљеном прочитагом; она се налази на линији или се спушта испод ње.

Н. Стубови су паралелни; прочитага почиње од горњег дела левог стуба и просоца се са десним стубом мало више његове средине.

О има оштар врх. На крају реда трипут је употребљено двојно спојено **о** — **∞**: **стг∞** (2 пад. једн. м. р.) — 3 пол.; **ѳг∞** — 19 пол.; **некимаг∞** (2 пад. јод. м. р.) — 27 (исп. ниже наведено писање удвојених слова, опет на крају реда).

П. Капак је каткад крстасто пресочен.

Т. Осим обичног облика на крају реда, кад нема места, употребљава се **т** са високим стубом и капком извијеним као циркумфлекс (на пр.: **ныкыѣо** | (5 пад.) — 103; **идѣѣь** | — 107 и т. д.).

Оу је обичан облик за глас **и**.

Ѥ као **о** са доста подигнутом над њим луком констатовано је 4 пута на крају реда: (**ващѣмѣ** | — 18 пол.; **возабѣлены** — 20; **гредоуѣиомѣ** | — 25; **каѣче** — 105 пол.).

Ф. Делови чашице, који полазе нешто изнад доње линије реда и који се широко разилазо, при врху су пресочени цртицама.

Х. Тачка пресека састављених долова заузима средину висине слова.

Ѓ. Средњи стуб долази до горње површине реда; употребљава се у почетку речи; а у средини речи после самогласника.

Ш и **Ѣ.** Репић који се спушта на ниже непосредно је продужење свог стуба.

Ч има два типа: 1) прав стуб и получашица; 2) стуб изломљен или мало више, или у самој тачци пресека са у страну повученим ловим делом слова.

Ѧ — у рукопису нома.

Б — има различне облике: 1) доња линија је усправна на стубу, а досни доо трбуха, који допире својим горњим делом каткад скоро до врха стуба, има знатну испупченост; 2) трбух је полукружан; и 3) трбух са обухваћеним делом стуба представља круг.

Ѧ. Трбух са усправним доњим делом према стубу и испупченим десним делом; попречница са опуштеним крајевима лежи нешто испод горње линије реда.

Ѧ, ю, Ѧ — представљају спајање **і** са дотичним словом: спојна линија, пресечена само код **Ѧ**, налази се изнад половине висине реда. **Ѧ** се употребљава не само после самогласника и у почетку речи (у оба случаја недоследно, о чему види ниже § 31), већ и иза сугласника, али врло ретко: **повѣлѣнѣи** (2 пад. множ.) — 2; **изѣвлѣнѣиѣ** — 12; **ѣ пристаниѣиѣ** | — 114; **нѣ ѣѣѣди** — 115; **нѣвѣдѣиѣ** (4 пад. множ. м. рода) — 121.

Ти случајеви показују да **Ѧ** после сугласника не обележава, у очима прописивачевим, палаталност сугласника који му протходи. Његова употреба је прост манир. Што се тиче случаја као што је **изѣвлѣнѣиѣ**, — он се налази само једанпут, а обично је: **изѣвлѣнѣиѣ** — 109 пол., **помѣшлѣнѣи** — 19, **помѣшлѣнѣиѣ** — 19, **поклѣнѣнѣиѣ** — 120 пол. и т. сл.

Е „широк“ налази се двапут на крају реда: **ПОВИНОУВЕНЬЕ** — 98 пол. и **ЕДИМОУ** — 122 пол.; извијен као циркумфлекс, дугачак језичак њогов процртан је.

Љ је употребљен само једанпут (у речи: **ВЕРЪНАЖ** — 116 пол.); косо линије не састају се при врху, него су спојене капком.

Ж употребљен је двапут (у речима: **ВЕРЪНАЖ СЛОУЖЕЖ** — 116 пол.); њогов горњи део јако је редуциран; унутрашња линија, која је паралелна главној линији која одозго полази с десна на лево, пружа се од друге главне линије нешто испод пресека главних линија.

Ѕ је састављено од куке обрнуте крацима навише која се теменом свога угла налази на доњој линији реда; ка томе шиљку с доње стране приљубљен је двапут савијон ропић.

Од лигатурâ (сплотовâ) употребљавају се ове:

р и њ: њ	т и њ: њ
т и в: в	л и њ: њ
о и њ: њ	м и н: мн
л и м: лм	ш и р: шр
т и и: њ	

Само лигатуром написана је четири пута реч **ЛИНЬ** и **ЛИИ** (у запису: 123, 123 пол. и 124).

Интересантна је једна палеографска особина нашег споменика; то је споменута употреба удвојених слова на крају реда:

печатъ — 2	юси. — 12, 52.
страшнымъ. — 6 пол.	поутени. — 18 пол.
ножкѣ. — 10	кремѣшнѣни. — 34
вашихъ. — 19	ткоиини. — 120
напастъ. — 34	сучини. — 64 пол.
почивихъ. 35 пол.	къзѣнгын. — 18
сѣгрѣшитъ. — 38 пол.	тми — 98 пол.
нашъ. — 46	
ишетъ. — 51 пол.	избавленнѣю. — 98 пол.
соутъ. — 52.	примсталициѣ. — 114
насищъ. 67 пол.	приближаѣтъ сѣ. — 23 пол.
прѣкыѣѣтъ. — 99	прѣносѣцнагоо. 34
нашихъ. — 121.	

4. Од надредних знакова употребљавају се ови:

1) титле ← ↗ ↘ ↙;

2) знаци → > < место пропуштеног полугласника;

3) \sim и \cdot над јотованим самогласницима и над ω ; \sim над ω и ω и \sim , \cdot и \sim над самогласницима уопште; ови знаци употребљавају се уопште врло ретко (изузетак чини i о којем је било говора раније).

Од знакова интерпункције употребљава се обично тачка која се ставља на доњу линију реда, каткад мало више ње, и врло ретко запота (на пр. на л. 22 пол.). На крају „чтенија“ употребљавају се ови знаци: $-$, $;$, $;$, $;$, $;$, $;$, $;$, $;$, $;$

$;$, $;$, $;$, $;$, $;$, $;$, $;$, $;$

II. Фонетика.

A. Самогласници.

5. Рефлекси су прасловенских носних самогласника у требнику обично: ω (ю) место φ (ст. сл. ж) и ϵ (је) место φ (ст. сл. л): **блѡдницѡ** (4 пад. једн.) — 49 пол., **моученикы** (4 пад. м.) — 47 п., **Хошоу** — 53 п., **оузы** (2 пад. јед.) — 100 п., **вѡлю** (1 л. јед.) — 110 и т. д.; **имѣ** — 52 п., **начетокъ** — 46, **творѣ** | **щѣ** — 48, **языкъ** — 51, **видѣть** (3 л. множине) — 53 п. и т. д.

Али има случајева кад налазимо оболежавања и са **ж** и **л**, с једне стране, и ω и ϵ , с друге, на мостима прасловенског φ и φ , тако: а) **ж** (двапут) и **л** (једанпут): **вѣрнѡж слоужѣж приносѣти** — 116 п. Заболожимо да **л** стоји место очекиваног **ж** после **н** и **ж** у првој речи место очекиваног **лж**; б) ω (ю) место прасловенског φ (после **л**, **ж**, **ц** у почетку речи и после самогласника у средини речи): **Ѹе рѡда | возврати се въспѣть дивлюсе дланы рѡчи въ врьстѣ прикасающи се** — 27. **ты бо ѡси ѣъ разбываю | каменныѣ въ поустыни** — 28; **Гже ниѣю кѡа грѣхы прощати... ѡ | ви ѡни ѡлѣ твоѡ** — 96 п. **ты бо ѡси | вѣ нашѣ. наказаю и не оумрьщкѣю. творѣи всоу батюю. | нашѣ животь** — 97; **Гѣ великы. и вышшы имѣ | ю јединѡ бесмрьство. живи | въ свѣтѣ. непркосовѣнѣ** — 116; **Гѣ гѣ сдържоуи вса** — 46 п. **вѣше же тоу водоносѣ ками. шесть лежоущѣ** (Јов. од Јована, исп. у Мар. Јев.: **лежаштѣ**) — 45 п.; **Ѹ одръжовцаго... недоуга** — 68. **избави раба своего въ оузѣ слежоуща** — 101 п. **Ѹ... приѡдвине вцоу** — 30 п. **мѡнтѡа | ми вцоу и всѣхъ стѣхъ** — 32. **Ѹ послѣдѣ | ныхъ землю** — 63 п. **ѡко и пѣсь | къ морьскы и рокъ (?) не исхо | де Ѹ своеу штице. тако и мо'и животь да не Ѹходитѣ | Ѹ свою**

штицоу — 106; призри с висоти стѣне твою гн 31 п. Оуслыши ны
 бже спснтелю нашъ яко крѣтомъ твою милости. съдржоу землю
 твоимъ блвєннємъ. моли: — 61 п. аще ко | торн бра нмѣ жиноу
 невѣрноу | и тон блговоли жити съ нею | да не вставляють юю.
 — 44 пол., 45; прѣда мь азъ мою мисли — 37; како мою
 бѣди соутъ — 37; боютъсе (3 л. множине) — 5. 11 пол.; прѣ-
 стоють — 24; всюу неприазны съ | трьяь юси хѣ бже — 99; азъ
 дахъ | нимъ слово твоє. и мнрѣ възненавидѣ ю. яко нѣсоутъ Ѡ
 шѣ ра (Јованѡльс од Јована; исп. у Мар. јев.: ..възнавидѣмъ)
 — 53; азъ послахъ ю въ шѣ | рѣ. и за не азъ свѣщаю сама (Ibid.
 исп. у Мар. јев. — послахъ ѡ...) — 53.

У ова четири примора имамо исти појав — ю место Ѣ
 ѡ у облику 2 пад. јед. заменицо женског рода иже која замо-
 нује 4 пад. јед., што јо познато и средњобугарским споменницама¹⁾:
 азъ славоу юю же си даль мнѣ дахъ нимъ (јев. од Јована; исп. у
 Мар. јев. — иже далъ еси мнѣ) — 53; да видеть слѡву мою
 юю же си даль мнѣ (ibid., исп. у Мар. јев.: иже далъ еси мнѣ)
 53 пол.; Полато вышннго цѣра въ нею же къ | сеити се изколи
 — 127 пол.; сѡхани ми вѣроу сю же | къ тебѣ имамъ — 127 пол.

в) Обратнo — е (ю) место прасловенског Ѣ (ж, ѡ) после л, н,
 ч, ш, щ и после самогласника у средини речи: сѡхани | днѣ Ѡро-
 четѣ моѡго — 1 пол.; оулоучитъ банѣ нетланиа — 3 пол.; даѣ
 пише всакон пѡмъ — 66 пол.; одѣжити | тѣче (= тоучоу) блгоу —
 62 пол.; тоуче свою поустѣ — 63 пол.; призирающаго — 5, тлѡюща
 9 пол.; каѣщнхъ се — 37 пол.; каѣщаго се — 38, исповѣда | ѡщоу-
 щоу — 39, О снѡмѡщнхъ се — 43, въкоушаѣщнмъ — 37 пол.; ск-
 ѡщоущоу — 66 пол.; даѣщаго — 63 пол.; исцѣлаѣще — 68, исновѣ |
 даѣща се — 111 пол., въпнѣщаго — 113, чаѣще — 111 пол. 118; по-
 кланѡщнѣ се — 119 пол.; таѣть горы — 5, любовнѡ еѣ же ме юси.
 въжлюбнѡ — 53 пол.

Случајови другачије замоне назала: а) ѡ место прасл. Ѣ: шдѣ-
 жити | тѣче блгоу — 62; недѡгоу (2 пад. јед.) — 99; б) ѡ место пра-
 слов. Ѣ (једном и после ш): Ѡ | вѣрѡзы хѡлькы нѣсннѣ — 62 пол.
 вѣрѡвашъ | въ нь оученици юго — 46 (исп. у Мар. јев.: вѣрѡвашѡ
 конь.....); в) а место праслов. Ѣ у 4 пад. јед. именицо ж. р.
 са основом на а: подаѣ ми моудрѡ | и правѣдноуоу мѡсль и вѣра
 права — 65 пол. И, најзад, у примору: жена своимъ тѣломъ да

¹⁾ Види П. А. Лавров: Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей
 болгарскаго языка. Москва 1893, стр. 165.

НЕ | ВЛАДЕ НЬ МОУЖЬ ЮЮ. ТАКО ЖЕ И | МОУЖЬ СВОИМЬ ТѢЛО. ДА НЕ
ВЛАДЕ | НЬ ЖЕНОУ — л. 44. имамо случај замоне **а** са **оу**, који је раз-
умљив с тачке гледишта фонетико средњобугарских споменика (**ж**
место **а**).

Јавља се питање: како да се објасне сва ова обележавања?
Пре свега треба напоменути да објашњење њихно треба тра-
жити на основу бугарског језика. Али се тада јавља друго пи-
тање: означају ли она ишта реално у језику преписивачеву? Без
икакве сумње не означају. На ово нас наводи већ та ствар, што место
ж које је замонило у извесним случајевима бугарско **л** и које је
одговарало редуцираном гласу или гласу потпуног образовања **а**
живог језика — налазимо обележавања њимо **оу** = гласу **и** (исп.
обележавања са **оу** прасловенског **и** од дифтонга). Из тога следује
да све случајеве који рефлексују т. зв. средњобугарску про-
мену и замену јусова ми можемо свести на оригинал с ког је
преписан наш споменик.

6. Редуцирани „мукли“ самогласници. Место прасловенских
редуцираних **і** и **ѳ** у случајевима кад у писању рефлекси тих
гласова остају налазимо **ѣ**; знака **ѣ**, као што је речено, у нашем
споменику нема. Несумњиво, у многим случајевима обележа-
вања **ѣ** не означаје никакав глас, већ остаје само као тради-
ција која је остала од старих и средњобугарских споменика. То
доказују: 1) случајеви кад се **ѣ** изоставља или задржава само
у писању под утицајем аналогије; 2) случајеви асимилације су-
гласника, међу којима налазимо такође само традиционално **ѣ**.
Али, с друге стране, знак **ѣ** у оним случајевима где прома-
свима словенским језицима имамо самогласник потпуног обра-
зовања имамо права да сматрамо као слово са реалним (друго
је питање, каким баш) значењем.

Примера у којима се изоставља полугласник — у коренима,
суфиксима и наставцима у нашем споменику, као што је и требало
очекивати, има врло много; каткад се обележава да је пропу-
штен, али већином и тога нема. Наводим само неколико примера
из свако категорије: а) корени: **пса** (2 пад. јед.) — 109 пол.; **пси**
(1 пад. мн.) — 110 пол.; **кны** (1 пад. мн.) — 52 пол.; **ѣнтѣ** (3 пад.
јед.) — 53 пол.; **кнезе** (4 пад. мн.) — 28; **к'то** — 121 пол. и тако
даље; б) суфикси: **вѣшныи** (6 пад. мн.) — 26 пол.; **невѣр'ноу** (4
пад. једн. ж. р.) — 44 пол.; **грѣшныкы** (4 пад. мн.) — 65 пол.;
источныци (1 пад. мн.) — 25 пол.; **разлоучныкѣ** 116 пол.; **всоу-
жѣнныѣ** (4 пад. мн.) — 31 [исп. **ннѣны** (4 пад. мн.) — 108;

смирътнѡе — 25 пол.; **нетлѣннѡе** — 10 пол., **исповѣдникъ** — 65; **злотворника** (4 пад. јед.) — 107; **трѣскавца** (2 пад. јед.) — 103 пол.; **принѣвши** 41 пол. [исп. **пришедьшихъ** (2 пад. мн.) — 50; **положивъшоуоу** (3 пад. мн.) — 109] и т. д. в). На крају речи **ѣ** делимце остаје или се изоставља (с ознаком или без ње) само пред енклитикама и у предлога: **молишти** — 61; **моли | ш'те ѣи** и **впишемо к' тебѣ**; **боют се** — 11 пол.; **хвалит се, борит се** — 23; **вскѣ во вчи** — 63 и т. д.; с **намы** — 68 пол.; с **ным же** — 97 пол.; **к тебѣ** — 121 и т. д.

Случајови традиционалног обеложаванја **ѣ**, са извршеном асимилацијом сугласника који се по некад одвајају редуцираним самогласником: **тешкы** (4 пад. мн.) — 1 пол., 68 пол., 100 пол., **тешкѡе** — 1 пол.; **сръпскошь** (6 пад. јед. ж.) — 123 пол.; **мнышкы** (1 пад. јед. м.) — 125 пол.; **мнышкѡе** — 126.

Истичемо изостављањо **ѣ** који је постао од самогласника потпуног образовања у позајмицама из грчког језика: **по прокымѣ** — 29 п.

Случајови изостављања јаког **ѣ** у речима: **члѡ | вѣколюбѣ** — 98, 114 пол.; **вѣннавидѣ** — 112 могу се објаснити аналогијом зависних падежа. Обележаванја **ѣ** који није отимолошки оправдан могу се објаснити утицајем оригинала, у којем су долови речи налазили се на крају реда добила натписано **ѣ** чисто графичког порекла (појава је то обична у ћирилским рукописима), одакле су при прописивању механички пренесени и у пропис. Другог је порекла **ѣ** у речи: **нѣсѣмѣ** — 52 пол. Овде је **ѣ** секундарно; оно се јавило на земљишту заједничког јужнословенског језика (а, може бити, и општесловенског) од **м + ѣ** слаби на крају речи. У речи **седѣмерницѡе** — 31 пол. **ѣ** је могао бити унесен аналогијом из **седѣмѣ**, где је он истог порекла као и у **нѣсѣмѣ**.

Опет је другог порекла **ѣ** у позајмљеним речима: **ѣ | рѣхѣгли** — 5; **ѣрѣда | нѣскыѣ** — 21; **вѣ ѣрѣданѣ** — 22; **вѣ ѣрѣданы** — 25 пол., 26; **вѣ нѣрѣданы** — 20; **вѣ нѣрѣдкѣ** (sic) — 20 пол.; **ѣвѣга** — 26; **вѣлтара** (2 пад. јед.) — 38; **вѣлтараоу** (2 пад. јед.) — 49; **Сѣрѣгыѣ** (4 пад.) — 50 пол.; **парѣѣниѣ** (5 пад.) — 102 пол.; **гѣврѣгыѣ** (5 пад.) — 102 пол.; **панѣ | делѣиѣ** (5 пад.) — 103; **ѣкинѣдѣны** (5 пад.) — 103; **ѣвѣгѣниѣ** (5 пад.) — 104; **ма | рѣта** (2 пад.) — 123 пол. Највероватније је да је **ѣ** овде графичког порекла¹⁾.

7. Самогласници пуног образовања место редуцираних. Самогласници који стоје место прасловенских редуцираних гласова,

¹⁾ Другачије М. Фасмер, Греко-славјанскіе этюды II. Извѣстія оудѣл. русск. яз. и слов. И. А. Н. XII 2, 1907, стр. 201—202.

по познатом, заједничком свима словенским јозицима закону, јављају се: о мосто њ и е мосто њ: **ЛЮБОВЬ** (4 пад. јед.) — 37, 42 пол., 49 пол. (двалут), 50, 51 пол. (1 пад. јед.); **ЛЮБОВЬЮ** (6 пад. јед.) — 50 пол.; **ВЬ ЛЮБОВИ** — 47 пол. (у два последња примера, у ствари, имамо утипај аналогичје); **ВО БЛАГОВРЪМЬ** — 63; **Ѡ ТЫ**; **НАЧЕТОКЪ** — 112, **НОКОТЬ** — 113 (к је по аналогичји и у 1 пад. једн.: **НОКТЪ** од **НОГТЬ**); и у комбинацијама: **БРАКОСЬ** — 49, **НЕДОУГОСЬ** — 99, **ТА || ТОТЬ** (= **ТАТЬ ТЬ**¹) — 105 пол. — 106.

ДЕВРЬ²) — 17 пол.; **ПРОПЕНЬШАГО** (2 пад. јед.) — 6; **ПОПЕРЫ** (запов. начин) — 99; **ЗЛОТЕМНЬ** (прво е је по аналогичји из 2 пад.) — 9; **ТЕМНЬЧЬ НЫѢ** (2 пад. јед. ж.) — 100 пол.; **ЧЕСТНАГО ТИ КРТА** (2 пад. јед.) — 112 пол.; **ЧЕСТНОУ ИМЕ** — 114; **ЧЕСТНОМОУ ИМЕНИИ** (3 пад. јед.) — 120 пол.; **ТЪЛО... ПЕСИЕ** — 110; **ОУ** (= **ВЬ**) **ПЕСИЕ | ТЪЛО** — 110; **ВЕСЬ МИРЬ** — 111 пол., 125 пол.; **ОУМЕРЬШИ** (1 пад. множ. м. р.) — 64 пол.; **ПРИШЕСТВИЕ** 112 пол.; **ПРИШЕСТВИА** (2 пад. јед.) — 22; **ПРИШЕСТВИЕМЬ** (6 пад. јед.) — 10 пол., 23 пол.; **Ѡ ПРИШЕСТВЫ** — 21; **ПРИШЕДЫ** (парт.) — 40 пол.; **МИМОШЕДЬ ШЕИ ЧЕСТИ** (2 пад. јед.) — 115 пол.; **ПРИШЕД'ШОУ** — 125; **ПРИШЕД'ШИХЪ** (2 пад. множ.) — 50; **ѠШЕШЕ** (4 пад. мн.) — 119 пол.; **ШЕШНИКА** (4 пад. јед.) — 39 пол.; **БЕСКРЬТЕНЬ** — 21 пол., 98; **СИЛЕНЬ** — 113 пол.; **ПРЪСЛАВЕНЬ** — 113; **ИСЕНЬ** — 17 пол.; **СТРАШЕНЬ** — 11 пол., 125; **ГНЪВЕНЬ** — 11, **НЕВЪРЕНЬ** — 45; **СРА | МЕНЬ** — 65 пол.; **ПРАЗДЕНЬСТВОУ** (3 пад. јед.) — 23 пол.; **ВЕСЬ МИРЬ** — 111 пол., 125 пол.; **ѢГОЛЮБЕ | СТЪВНЬИЕ** (2 пад. јед. ж.) — 22 пол.; **ЧЮЕСТВЪ | НА** — 41; **НЕНАВИДЕЦЬ** — 112; **КРЬ | МЕЧЪСТВИА** (2 пад. јед.) — 51. Овамо иде и спорадичан пролаз **ь у е у** облицима: а) 3 пад. множ. основа на **ѡ** и консонантских: **СТРАСТЕМЬ** — 35; **ЛЮДЕМЬ** — 23 пол., 36, **ЗАПОВЪДЕМЬ** — 2, 40 пол., 118 пол.; **СКРЪБЕМЬ** — 126 пол.; **КОЛЕЗЕМЬ** — 98 пол.; **ТАТЕМЬ** — 105; **ЗЕВРЕМЬ** — 105 и т. д.; **ДНЕМЬ** — 104, **ТЪЛЕСЕМЬ** — 4 пол. и др.; б) 7 пад. множ. основа на **ѡ** (и консонантских, које су позајмиле овај облик од основа на **ѡ**): **ЗАПОВЪДЕХЪ** — 4; **НОЗДРЕХЪ** — 8; **ОБИТЕЛЕХЪ** — 35 пол.; **ИСЛЕХЪ** — 1, 20 пол. и т. д.; **ТЕЛЕСЕХЪ** — 1 пол.; **ЧЕТЫРЕХЪ** — 11 пол. Обратно, **ь** мосто **е** имамо у рочи: **ИЗБАВИТЬ ЛЬ** — 26 пол., 11 пол.

¹) О о од ь исп. савремене прилепске облике (види Мирчевъ Д.: Вѣдѣни на Прилѣпския говоръ. Сборникъ за народн. умотвор., наука и книжнина XX (II) стр. 1 и 16): *дѣнот, кѣменот, коѡнот, пѣтот, зѣтот* и т. д.

²) Од **дѣврѣ**, које је од **дѣврѣ**, о чему види Ф. Ѡ. Фортунатовъ: „Старословянское **тъ** въ 3 лицѣ глаголовъ.“ С.П.Б. 1908, стр. 6—9 (Извѣстия Отд. русск. яз. и слов. И. А. Н. т. XIII, вн. 2-я).

Воћина ових случајева прелаза полугласника у пуно вокало, случајева који су воћ утврђени, као што нам је познато, и споменицима старословенског језика, могла би се приписати и средњебугарском у оригиналу нашег рукописа. Али, узимајући у обзир, с једне стране, сличан начин њихног јављања у прилепском говору¹⁾, а, с друге, да је у овом говору у употреби и облик **ТАТОТЬ**, можемо у њима видети рефлексе живог изговора у језику преписивачеву.

О њ месту **ѡ** говорили смо раније.

Као рефлекс **ѡ** (напрогнутог) у а) јаком његовом положају јавља се **ѡ**, б) у слабом — **и**: а) **ВЪ РАВЕН ШЕРАЗЪ** — 27 пол.; **КЕЛЕ ИСНИ** — 11 пол., 27 пол.; **СНЪ БЖИ** — 25; **РАВЪ БОЖИ** — 108; облици 2 пад. множ.: **ПОВЕЛЕНИИ** — 2; **ПОМЫШЛЕНИ** — 19; **БЕЗАКОНИ** — 61 пол.; **ЛОЖИ** — 118, 120 пол.; **ПОУТИ** — 18 пол., 19; **ПЕЧАЛИ** — 35 пол.; **ЗАПОВѢДИ** — 38, 117; **КО | СТИ** — 46; **ЛЮДИ** — 61 пол., 62 н., 63, 63 н.; **ЧЕЛЮСТИ** — 102; **СѢТИ** — 116; **ЗЛОДѢЦЪ** — 109 п.; **ШЕДОУМЦА**; али код замонице **СЪИ** — ѡ остаје: **ГРАДЪ СЪИ** — 61 п.; **ВИНОГРАДЪ СЪИ** — 60. б) 1 пад. јед. ср. р. придева: **ОУ ВЪЛЧИИ ТѢЛО** или **ОУ ПЕСИИ** — 110; 1 пад. јед. глаголских имоница ср. р. **ЖИТИИ** — 48; **КОПИИ** — 99, **БЛВЕНИИ** — 1, **УЧИЩЕНИИ** — 1 и т. д.; тако исто и зависни падежи (изузевши 2 пад. множ.): **СЛАВЕНИИ** — 24 пол.; **ПОВЕЛИ | НИИ** — 44; **ВЪСКРСЕНИИ** — 4 пол.; **ПОСѢЩЕНИИ** — 1; **ИЗВОЛЕНИИ** — 2 п.; **ЗНАМЕНИИ** — 46 и т. д.; у промени имоница ж. р. на **-ИИ**: **СВИНИИХЪ** — 5 п.; и 6 пад. јед. имоница ж. р. са основама на **і**: **МИЛОСТИИ** — 4; **КРѢПОСТИИ** — 5 п.; **РА | ДОСТИИ** — 25 и т. д.

Облик 1 пад. јед. одређених придева има заврштак **ИИ** (праслов. ***ѡјѡ**), али се оц воћином налази у скраћеном облику **И** (**И**) (примори ће бити наведени ниже у § 17). Прилично је занимљив, слично образовању 1 пад. јед. придева мушког рода, појав, када **ѡ** којим се завршује реч пред речју која се почињо са **ј** прелази у **и** (**И**): **ДИИ ИЗКАВИТИ | ЛЪ** на **ІШРАНИ** **ПРИШИИ** **И** — 26 п.; **КЪЗВИГНОУЛИ | СНИ** — 119. У споменицима ста-

¹⁾ Што се тиче ѡ као замене ѡ и ѡ то, судећи по тврђењима Д. Мирчева, ширење овога, по свој прилици, са стране унесеног србизма ограничено је на мали број случајева. Тако исто има мало случајева где је употребљено ѡ место ѡ (а, тјино, клонеше кѡмъ ѡ и а^ѡ); они су ограничени на узамјени из турског језика суѡикс -**лѡк** и мали број примера у којима то находимо на крају речи пред **р** (**ѡтѡр**, **ѡтѡрѡ**, **дѡбѡр**, **бистѡр**, **мѡдѡр**); тако исто место ѡ находимо у на крају речи пред **и** (**сѡдум**, **ѡсум** и **сум**) (види о свему томе оп. cit. Мирчева, стр. 4—5)

рословенског језика имамо сличан појав, али с том разликом, што **ж** којим се завршује реч долази у облику **ѣ** пред речју која почиње са ***јъ**; у примерима нашег споменика овога нема, па је због тога и фонетско објашњавање споменутог појава тошко.

9. Мосто прасловенских **ѣ, ѝ** са редуцираним самогласником који им претходи или за њима следује — налазимо стално **рѣ, лѣ: сръпскоѣ** (6 пад. јед. ж. р.) — 123 п.; **скврѣнѣ** (3 пад. јед.) — 9; **вѣ прѣѣнѣцѣхъ** — 10; **сѣмрѣти** (3 пад. јед.) — 68; **крѣцѣ | ннѣ** — 20 п.; **скврѣнѣ** — (3 пад. јед.) — 9; **крѣвѣ** (4 пад. јед.) — 110 п.; **крѣ | мѣѣствнѣ** (2 пад. ед.) — 51; **хѣлнн** — 106; **наплѣннѣ** (зап. н.) — 106; **вѣлѣкѣ** и т. д. Али у овим случајевима налазимо и оболежавање **р** и **л** без **ѣ**, које се каткада не означаје да је пропуштено, и то не само на крају реда, где није било моста да се обелжи **ѣ**, него и у средини: **нѣшдр | жннѣ** — 5 п.; **вѣсѣртнѣ** (7 пад. јед. мушког рода) — 26 п.; **оу црквѣ |** — 109 п.; **млѣсрдѣ** — 7 п.; **млѣ | срдѣнѣ** — 31; **млѣсрдѣнѣ** — 98; **слнцѣ** — 106; **вѣплѣценѣ** — 2 п. Овај појав имамо у споменицима средњобугарског језика (види Обзоръ П. А. Лаврова, стр. 43); што се тиче савременог прилопског говора, у њему Мирчов находи **тѣрт** (како изгледа треба читати **тѣрт**?) и **толт**¹⁾ за које се, као за прелазно ступњеве, мора претпоставити: **ѣ** и **ѝ**.

У два случаја имамо **ѣр** мосто прасловенског ***ѣг**: **врѣннѣ** — 123 п. (запис). (Исп. исту реч у истом облику у Мар. јованѣ. Синајск. тробн. и псалт.²⁾; исто је забелужио Куљбакин и у одломку четворојованѣоља Григоровичева XIII—XIV³⁾ и **оушерши** (1 пад. мн. п.) — 64 п.

Да наведемо **рѣ** у грчким речима мосто **ρα** и **αρ**: **трѣпѣзѣ** (2 пад. мн.) — 67 п. (исп. **на трапѣзѣ** — *ibid*; **врѣтолома** (4 пад.) — 50 п.)

10. **ѣ** и **и** мешају се у писању после свих сугласника (као и после **г, к**, (о чему ће бити доцније говор), што доказује, разумо се, да су се они изједначили у језику писца у један глас: **чѣколюкѣнѣ** — 11; **спѣкѣ** (запов. п.) — 64 п.; **нѣзѣловѣкѣ** (5 пад. јед. м.) — 30; **погоуѣвѣлѣ** — 98 пол. и т. д. и: **доѣвити** — 48 (једини пример); **оу црквѣ** — 109 п.; **сѣшѣствѣнѣ** — 32 п.; **прославѣхъ**⁴⁾ **сѣ** — 52 п.; **ожнѣвѣ** (зап. н.) — 102; **вѣзѣвѣгноуѣлѣ** — 98 пол., 100 пол. и т. д. и: **моѣн | тѣн** (4 п. мн.) — 62 п.; **О вѣшнѣнѣ** — 49 п.; **гоуѣнѣвѣхъ**⁴⁾ (2 п. мн.) — 17 пол.; **слѣнн** (2 п. јед.) — 118; **кн** — 123

¹⁾ Види А. Leskien. Handbuch der albulgarischen Sprache,⁵ S. 75.

²⁾ Op. cit. стр. 6.

³⁾ Види А. Leskien. Handbuch⁵, S. 37.

⁴⁾ Иавѣстїя V (1900), стр. 905.

пол. и т. д.; **БОУДЫ** (зап. н.) — 4 пол., 11, 62 пол., 102, 117 пол.; **НА ТВОРДЫ** — 6; **НЕПРОХОДИМНЕ** | — 23 пол.; **КЕДЫНЬ** — 42 и т. д. и: **ГРЕДИ** (парт.) — 25; **ЗВЕЗДИ** (1 п. мн.) — 26; **МАЛДИЕ** (4 п. мн.) **ВЪЗДНУХАНЫ** (1 пад. мн.) — 63; **ДИМНЫМЪ** (6 пад. мн.) — 106 пол. и т. д.; **СЪЗЫЖЫ** (зап. н.) — 11; **ВЕРЪЗЫ** (зап. н.) — 31, 62 пол.; **ИЗЪДЕТЬ** — 19 и т. д. и: **РЪЪЗИ** (4 п. мн.) — 26; **ПРИЗВАТИ** — 99 пол., 114, 115, 118; **КЕЗИКЪ** — 99 пол. и т. д.; **ЛЫКЪ** — 29 пол.; **ШЫСЛЫ** (4 п. мн.) — 42; **МЫСЛЫ** (7 јод.) — 48 и: **СЫЛН** (1 пад. мн.) — 11 пол., 104; **ПРЪСВЪТЛНУХЪ** (2 п. мн.) — 22 пол.; **ЗАІ | Е** (2 п. јед. ж.) — 117 пол.; **ШЫРЪ** — 11 пол.; **ОУЗАМЫ** (6 п. мн.) — 34; **СЪ НАМЫ** — 68 пол. и т. д. и: **МИСЛИ** (4 мн.) — 37; **МИСЛЫ** (7 јод.) — 48; **МИТАРИ** (4 јед.) — 38 пол. и т. д.; **ДЪИ** (4 мн.) — 5, 30 пол., 33; **ИСТОЧНЫКЪ** — 9 пол., 12, 21 пол., 104 пол.; **НЫКЫТО** (5 п.) — 103 и т. д. и: **ИСТАВНИЕ** (4 мн. ж.) — 26; **НИ** (4 мн.) — 118 пол., 119, 123; **БЕСЧИСЛЪ | НИХЪ** (2 п. мн.) — 126 и т. д.; **ПРИСТУПЫ** (зап. н.) — 5; **КОПЫЕ** — 99; **ВЪПЫЮ** (1 л. јод.) — 126 пол. и т. д. и **СЛЪПИМЪ** (3 п. мн.) — 101 пол.; **СТОПИ** (4 п. мн.) — 119; **ВЪ ШОРЫ** — 20; **МАРЫЕ** (2 п.) — 30 н.; **СТВОРЫХЪ** — 65 и т. д. и: **ОУКРІ | СЕ** — 5; **КРИЛАТИ** — 25 пол.; **ДОБРНИ** (6 п. мн.) — 97 пол., и т. д.; **СЫЛН** (1 п. мн.) — 11 пол.; **С НЕБЪ** — 68; **КЕСЫ** (2 л. јед.) — 98 пол., 99; **ВЪЗЪСИЛАМО** (1 л. мн.) — 6 пол., 12; **НАСНЦЪ** — 28, 67 пол.; **РОСИ** (2 п. јодн.) — 47; **ПРОСИПАЛО** — 106 пол., и т. д.; **ИСТЫНЫ** (2 п. јод.) — 3 п.; **ЛЪСТЫ** (1 п. мн.) — 9; **ВЫТЫ** (воодр. нач.) — 10 пол., 32 пол., 100 и т. д. и: **ПАСТРИ** — 1; **Ш РАБОТИ** — 26; **НЕПОСТИДНОУ** (4 пад. јодн. ж.) — 50 и т. д.

11. Одступања од етимолошки правилно употребе **Ѣ** налазимо у овим случајевима: **ДОКЛЕ** — 37 н., **НИКОЛЕ** (3 п.) — 124 п. и **СТАНЕТА** (зап. н. мн.) — 43. Послодњи случај, у ствари, но значи много, јер има разлога претпоставити да се двојина изгубила у језику прописивачеву или у оригиналу нашег споменика (види ниже § 32), пошто се **Ѣ** у другим случајевима заповедног начина употребљава доследно (**ШНИКЪТЕ** — 9 пол.; **РЦЪМО** — 20; **ПОГРЪПЪТЕ** — 45 пол.; **ПРИНСЕЪТЕ** — 45 пол.; **ШЖЕНЪТЕ** — 104; **ОУЗЪШЪТА** — 105 пол.; **НАЪТА** — 105 пол.; **ЧТЪТЕ** — 123 пол.; **КЛЪНЪТЕ** — 123 пол.; **ПОМОЗЪТЕ** — 102 пол., 104 при **ПОМОЗИТЕ** — 102 пол. резултат је утицаја аналогije). Колебања у употреби **Ѣ** и **е** у речима **СИМЕОНЪ** (**СИМЪШНА** — 2 пол., 124 (двапут), **СИМЪШНОУ** — 40 пол. и **СИМЪШНА** — 3; **СЕ | СИМЪШНОУ** (4 п. јод. ж.) — 124); **МОНЪКИ** (5 п. — 24 пол., 29, 67; **МОНЪКЪ | ШИ** 6 п.) — 38) као позајмљеним такође ништа не показује. **Ѣ** у речи **НКЕОУТЬ** (3 л. мн.) — 53 обја-

шњава се утицајом аналогично облика јединице (исп. **нѣсмѣ** — 53; **нѣсмѣ** — 52 пол.).

и замењује **ѣ** у овим случајевима: **болѣзѣ** — 109; **въ болѣзны** — 99 пол.; **болѣзны** (4 п. мн.) — 68 пол., 99; **болѣзньми** (6 п. мн.) — 99; **болѣзньми** (3 п. мн.) — 98 (при: **болѣзны** (1 п. мн.) — 104 пол.; **болѣзны** (2 п. јед.) — 103 пол., 98 пол.; **болѣзны** (2 п. мн.) — 101, 97, 68 пол.; **болѣзньнаго** (2 п. јед. ср.) — 68 пол.) **повѣлани** (2 п. јед.) — 118, 118 пол.; **по повѣлани** — 44, **повѣланисмѣ** (6 п. јед.) — 11 пол., 66 пол., **повѣланиен** (3 п. мн.) — 2; **повѣли** (3 л. јед. аор.) — 38 пол.; **повѣлавшоушюу** (3 п. јед. м.) — 6; **запечатавы** (парт.) — 8 пол.; **нѣстани** (2 п. јед.) — 9 пол., 3 пол.; **нѣстанию** (3 п. јед.) — 12; **тѣлѣща** (2 п. јед. м.) — 9 пол.; **нѣстани** (2 п. јед. ср.) — 128 (при: **нѣтѣньное** — 10 пол.; **нѣтѣноу** (4 п. јед. ж.) — 12.

Обратно: **ѣ** у место **и**: **крѣта гнѣ** (2 п. јед.) — 104; **продани** **брѣнѣ** (2 п. јед.) — 101; **Ѡ насилни днѣволѣ** — 31 пол.; **оумрѣ** **ѣвѣ** (парт.) — 97; **въ послѣднѣ актѣ** — 1 (поред **въ послѣднѣ актѣ** — 2 пол.)
Случајева употребе **ѣ** место **и** после **ѣ** налазимо већ у ћирицким споменицима старословенског језика (у Сав. књ. — после **ѣ**, **ѣ**, тако исто и у Хиланд. л.¹), а у рукописима средњобугарске редакције употреба **ѣ** место **и** после **ѣ** и **ѣ** обична је појава. Графичке алтернације као **господнѣ** и **господни**, **днѣволѣ** и **днѣволи** изазвале су појаву и таквих као **болѣзнь** и **болѣзны**, **повѣлѣниѣ** и **повѣланиѣ**. Што се тиче случајева као **вѣрѣѣ** (4 п. мн. 52 п. и 33 п.) и **оусачениѣ** (125), у њима треба тако исто видети графичку појаву: место **ѣ** узето је било **и**, а затим, због тога што су у неким случајевима у писању било алтернације **ѣ** и **ѣ** (**ѣ** и **ѣ** после кад је **ѣ** постало „тврдо“ — **ѣ**), **ѣ** и **ѣ** (**ѣ** и **ѣ**), — то је графички или на основу извештачног изговара пренесено и у наведене примеро. У **нѣрдѣнѣ** — 20 пол. имамо, разуме се, погрешку у писању.

Дакло, доказну снагу при решавању питања, да ли се осећала разлика између гласова **ѣ** и **ѣ** у језику преписивачеву, имају једино примери: **ѣ** и **ѣ**. Имајући на уму околност, да је број њихов врло мали, особито прома великом обиму нашег споменика, морамо се уздржати од категоричког одговора на питање о томе.

¹ Види С. М. Кулбакичъ: Древне-церковно-славјанскій языкъ. I. Харьковъ 1911, стр. 90.

² Данас : прилепском говору место **ѣ** имамо **ѣ** (види Мирчева op. cit., стр. 8).

12. Оу стоји место о у грчким именима: трифоуне (5 п.) — 108; трифоуноу (3 п.) — 107 пол.; ѿ соулоуна — 102 пол.

13. О у место оу у рочима: шдсноу — 30 пол.; всоу вселеноу (4 п. јед.) — 61; к шцоу своје | шо неснмоу — 99 пол.; имени тво-кешо стошмоу — 114 пол.; въразони — очигледне су погрешке у писању.

14. Случајови употребе о место е после ш и ш у наставцима з п. јед. м. р. глаголских придева, због тога што су ограничени на одређену граматичку категорију, искључују могућност фонетичког тумачења: скивншомоу — 19; гредоушомѸ — 25; подъкешомоу — 40 пол.; соушомоу — 99; ствѣрьшомоу — 109; положившомоу — 109; мамшомоусе — 119 пол.; давшомоу 123.

55. Место прасловенског дијалекатског *цѣ, у предлозима и префиксима *вѣз и *вѣ (у почетку речи) налазимо оуз(ь) и оу, што сведочи о пролазу цѣ у и у почетку речи. Ова се појава налази и у средњобугарским споменицима (види *Обзоръ П. А. Лаврова*, стр. 90): оу вѣчине тѣло или оу песне — 110; оу роуцѣ — 105 пол.; оу пошѣ — 115 пол.; оу стрѣскѣ — 106; оу стоупѣ — 106 пол., ѿ оу нивѣ или оу храмѣ, или оувиноградѣ, или оу конѣ либо мѣ. 108; оу вѣжи — 109 пол.; оузыми (запов. н.) — 105 н., 109 н.; оузымѣта (запов. н. мн.) — 105 пол.; оузелѣ (парт.) — 107; оуспоуѣ — 110 пол. Појава слично врсте у прилепском језику нома (т. ј. чува се вѣ и во); према томе, ако ово није утицај оригинала, резултат је српског утицаја.

16. Изостављање самогласника. Самогласник е изоставља се у почетку речи. 1) 1 л. јед. помоћног глагола: хошоу да и | деже сѣ азь и ты боудоуѣ со мноу — 53 пол. (у прилеп. говору сѣм. Мирчев, ор. cit., стр. 5).

2). 2 л. јед.: азь славоу кею си даль мнѣ. дахѣ нѣ — 53; да видѣѣ слау моу | кею же си даль мнѣ — 53 пол.

3). 3 пад. јед. замонице 3 л.: рече моу — 109 пол.; сѣа моу | оуроша (2 п.) — 123 пол. (исп. исто и у прилепском говору: му, Мирчев, ор. cit., стр. 22).

Изостављање е у свима овим случајевима познато је у споменицима средњобугарским (види *Обзоръ П. А. Лаврова*, стр. 71—72).

4). У позајмици из грчког: сѣа катерино (5 п.) — 103 пол. Самогласник и изоставља се: О збави ги градѣ сѣн... 61 пол.

И је изостављено у почетку ових грчких имена у групи ние: ѣрданѣскѣ (4 п. мн. ж.) — 21; вѣ | ѣрданѣ — 22; на ѣрданы — 25; вѣ ѣрданы — 25 пол., 26; вѣ ѣрданы — 25 н. (али: вѣ

нѡрѣданы — 20; въ нѡрѣдѣнѣ (sic) — 20 пол.; Іѡрѣанъ — 26 пол.; на Іѡрданѣ — 26 пол.; въ іерихо | нь — 110, 111 пол. Исп. слично у средњобугарским спомоницима (види *Обзоръ* П. А. Лаврова стр. 72).

17. Сажимаѣо самогласника: 1) аѣ \geq ае \geq а у 1 л. мн. глагола: **възъсилаѣо** — 6 пол., 12 пол., 40; али: **знаѣѣо** — 63; **възъсилаѣѣо** — 28 пол., 48, 119; **покланиѣѣо** — 120; **призѣѣѣо** — 120; **величаѣѣо** — 128 пол.

2) вѣ \geq ве \geq в: **оуѣѣѣо** (1 л. мн.) — 121 пол. (али: **дѣѣѣо** — 30). Исп. исто у средњобугарским спомоницима у 3 л. јед., *Обзоръ* П. А. Лаврова, стр. 78.

3) іі \geq і: **примі** (зап. н.) — 37 пол., 62 пол.; **примѣѣо** (1 л. мн.) — 113; **прити** (неодр. н.) — 111 пол.

Примори таквога сажимаѣа налазо се већ у споменицима старословенског језика (види *Handbuch*⁵ Leskien'a, стр. 43).

Занимљиви су случајови сажимаѣа такве врсте при дотицању двеју речи: **даровати ма** (= **има**, д. дв.) — 43 пол.; **съблѣости ма** (исто) — 43 пол.; **боудн | мѣ** (= **имѣ**, 3 л. мн.) — 120 пол., **послоуша ихъ** (= **послоушан** — запов. н.) — 121; **стн ѡанѣ** (5. пад.) — 103 пол.

4) оѣ \geq ое \geq о: на с' | **вошь мѣстѣ**. Исп. **домѣ твоѣмѣ** у Псалтиру Григоровича XIII в.¹⁾

У појаве сажимаѣа, као што изгледа, треба урачунати и наставак **и(ы)** у 1 и 5 п. јод. придева м. р. (то исто и у средњобугарским рукописима, в. *Обзоръ* П. А. Лаврова, стр. 77) и у 7. п. јед. именица ср. р. на **-иѣ**: **стѣ славы и страшны** — 5 пол.; **хромы** — 17 пол.; **јединородны** — 21 пол.; **прѣвѣчны** — 24; **непрѣклоны** — 26; **члѣцкы** — 26 пол.; **водні** — 26 пол.; **въжло | блны** — 27; **вѣчны** — 18 пол., 33 пол., 50; **великы** — 64, 115, 115 пол., 116; **правы** — 98; **тѣшкы** — 100 пол., **морскы** — 106; **нывѣны** — 108; **непризнаны** — 109; **блгы** — 11, 68 пол., 113 пол., 115; **чюдны** — 115 пол.; **вышны** — 116; **ѣты** — 113, 109 н. (двапут); **мирскы** — 126; **тѣскны** — 126 пол.; **о... просвѣченны и ѡ пришествы** — 21; **въ видѣны** — 27 (двапут); **о дрѣжани** — 29 пол.; **ѡ въхо | жѣни** — 35; **ѡ постри | жѣни** — 41 пол.; **въ пощѣни** — 44; **ѡ... съчетани** — 49 пол.; **въ помышлены** — 39, 65; **въ зрѣви** — 99; **ѡ про | мишлены** — 107 пол.; **въ прѣ | половени** — 111.

¹⁾ В. *Обзоръ* П. А. Лаврова, стр. 78.

Облик имена **Тодора** (4 п.) — 124 у овој форми позајмљен је из грчког језика (*Θόδωρος* при *Θεόδωρος*).

Пример: **ВЕЛЕ ЈЕСИ ГИ** (11 пол., 27 пол.) показује, како изгледа, да се изговарало *velej* (i) *esi*. М. Долопко.

ДОПУНА АКАДЕМИСКОМ ИЗДАЊУ МАРУЛИЋЕВЕ „ЈУДИТЕ“.

Марулићова пеоничка дела имамо у првој књизи *Starih pisaca hrvatskih*, а на првом месту у књизи, од почетка њена па до стране 72, „Јудиту“. Издање „Јудите“ приређено је на основу старог издања од 30 марта 1522 год., а узета су у обзир и два млађа издања, те су разликости у тексту означене у нотама у дну страна (исп. стр. 5 предговора *Starih pisaca hrvatskih I*). Пошто је текст „Јудите“ већ био наштампан, дошло је опремиоцу академиског издања Јагићу до руку и најстарије познато издање „Јудите“, из год. 1521, које је Јагић употребио у толико, што је неке разликости и сагласности оба стара издања набројно на страни 5—6 предговора.

Тада, и за дуго доцније, није још било познато издање „Јудите“ од 29. Јануара 1522 год. О овоме је издању, колико је мени познато, први обавестио вредни и заслужни књижар загребачки М. Брајер у чланку *O tiskanim izdanjima Marulićeve „Judite“ u Gradji za pov. knjiž. hrv. III*, одакле је тај чланак прештампан у Брајеровој књизи *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj, Zagreb 1904*. Брајер је правилно одредио место „новоме“ издању: оно је два месеца старије од онога издања што је академиском издању за подлогу послужило, а 5 и по месеца млађе од најстаријог познатог издања (од 13 августа 1521 год.). Док је Брајер изнео на чистину питање о трима најстаријим издањима „Јудите“, није то учинио с осталим, млађим издањима. Он признаје још само једно, четврто издање, штампано у штампарији Августина и Александра Биндонија год. 1627, те воли: „Spominju se takodjer i druga izdanja „Judite“, dijelom očito pogrješno, dijelom opet bez dovoljne potvrde, pa se zato i ne osvrćem na njih“. Међутим, и Кукуљевих и Јагић помињу једно издање, од којег је примерак њихов потпуно дочуван, без почетка и краја, па је и то издање узето у обзир при издавању академиског издања

Осим тога, по Кукуљевићу и Јагићу, издање „Јудите“, штампано код Августина и Александра Биндовија, изишло је 1268 године. Брајер је требао обазрети се на Кукуљевића и Јагића и објаснити своје разилажење с њима. Будући да он то није учинио, остало је питање нерешено. Да ли је то питање од то доба покретано у домаћим листовима, нисам био у могућности обавестити се. Ако није, било би свакако потребно, да неко ко има могућности то учини и изведе на чистину питање о издањима „Јудите“.

За утврђивање првобитнога токта „Јудите“ имају, у првом реду, као основ послужити три најстарија издања — једно из 1521 и два из 1522 год. Разлика у времену од појаво првога и последњега од њих износи цигло 7 и по месеци. Последње од њих већ је одавно свакоме лако приступно, пошто је оно темољ академског издања; најстарије од њих такође је донекле познато из напomensа Јагићевих на стр. 5—6 предговора акадом. издања. Само текст средњега од њих није ни у колико познат. Да и ово издање уважи и токт његов учини лако приступним, главна је намера овога чланка.

Ово издање „Јудите“ налази се у дворској и државној библиотеци у Минхону. „Јудита“ је повезана уједно са још 6 других, страних, старинских књига и брошира. Текст је штампан на тврдој хартији у четвртини. На првој страни првога листа је натпис:

Libar Marca Marula Splichianina V chomse usdarsi Istoria Sfete udouice Judit u uersih haruacchi slosena | chacho ona ubi uoiuodu Olopherna Posridu uoische gnegoue | i oslodobi puch israelschi od ueliche pogibili.

На концу прве стране последњега листа стоји ово:

Oudi sfarsuiu Chgnige Marca Marula Splichianina sfarhu Istorie sfete udouice Judite | Stampane ubneccih Pōgnom | i nastoianiem | Petreta Srichichia Splichianina | Nasuem bogu Huala | Amen.

Impressa in Vinegia ad instantia de Miser Giacomo di negri da Lexandria da la Paia habita in Ragusi: nel M. D. XXII. a di. XXIX de Zenaro. Linclito Antonio Grimano Principe uiuente.

Како се види, ово издање „Јудите“ приредио је један Дубровчанин. То је један разлог више да је „Јудита“ могла утнцати

на дубровачке песнике. Утицај је наравно могао бити разноврстан. Помонућу само једну могућност утицаја, ону која је у науци в љ истицана, на име могућност утицаја на књижевни језик. Познато је, да су први дубровачки песници Менчетић и Држић певали претежно икавски. Било је раније изнесено мишљење, које је у науци заступао проф. Рештар (у својој дисертацији *Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen*, *Archiv f. slav. Phil.* XIII). да су се дубровачки трубадури поволи у језику за Марулићем. Поводом наслагања у том питању између Рештара и Јагића, појавио се у „*Vienca*“, за год. 1896 чланак од *Дујмушића* „*Jezik Menčetićev i Držićev prema Marulićevu*“, где је исказивано да тога утицаја нема. Према ономо што ми данас знамо о времену појаве ова три песника, тога утицаја тешко да је и могло бити. Шта је руководило Менчетића да даде предност икавизму, на то се питање, по свој прилици, никад неће моћи с поузданошћу одговорити. Он (или његови претходници) се могао одредити у тој ствари под утливом претходника Марулићевих, којих је несумњиво било, а могао је и сасвим спонтано одабрати икавизам, који у његово доба није био баш непознат у Дубровнику. Интересантан је факт, да су се дубровачки песници кроз цео XVI век држали икавизма. Тако н. пр. Рањина није ни мало мањи икавац од Менчетића и Држића, а баш се за Рањину, по посвети и насловима његових песама, да доказати да је био јекавац у говору. Песници XVI века можда су се у тој ствари држали узуса, заведенога Менчетићем и Држићем, којих се утицај и иначе провлачи кроз цео XVI век дубровачког поезије; али је могућно да је и штампана Марулићева „*Јудита*“ у неколико на њих утицала. Тако би Марулићеву „*Јудиту*“ ваљало породити с потоњим дубровачким песницима, а не с Менчетићем. Ипак ће се и тај евентуални утлив Марулићев тешко моћи доказати, јер је утицај, по моме схватању, био принципијелан, т. ј. задржао песнике да се не одвоје од већ усвојенога узуса. О овоме, као и о другим питањима што стоје с овим у вези, мислим говорити другом приликом; овде сам то, за мене чисто теориско, питање помонуо само ради тога да истакнем важност овога издања „*Јудите*“. Али и без тога оно има знатне културно-историске важности, јер се по њему види, како је одушевљено била примљона посма Марулићева од ондашње читалачке публике наше: за 7 и по месеци три издања! Осим тога, ово издање има важности и за установљење првобитнога текста „*Јудите*“, при ком се послу оно не може обићи.

Ради карактеристике овога издања треба рећи, да на насловној страни нема оних речи: *Prodaju se...* (исп. Кукуљевића, *Stari pisci hrvatski I*, LXVI), чиме се оно разликује од оба остала најстарија издања. Иначе се наше издање, у погледу техничке опреме, боље слаже с првим него ли с трећим. И оно је, као и прво, наштампано на 38 листова, и то истим облим словима исто величине, као и прво; док је треће издање наштампано крупним готичким словима на 35 листова (по Кукуљевићу). Што се илустрација тиче, и наше издање има свега један дрворез, као и прво. По Брајеру, дрворез је исти у оба издања; налази се на четвртом листу пред првом књигом, и даје читаоцима слику Јудитину. Слика указује на главни приказ спева, из V књиге: Јудита долаже Абри у „двањке“ главу Олофернову, док Олофернов труп без главе лежи у шатору. А треће издање украшено је с осам слика. На овом трећем издању нема књијарскога знака на насловном листу, већ је ту једна слика из текста, која представља сукоб хришћанских оклопника на коњима с турском коњицом. На насловном листу првога и нашега издања цаходи се књијарски знак — и то: на ономе: усправно стојећа затворена књига с крупном на њој; а на нашем: лик ходочасника.

Као што се ово издање техничком опремом слаже с првим а не с трећим, тако се и појединости његова текста боље слажу с онима у првом него ли с онима у трећем издању. Јагић је на 5—6 страни предговора академиском издању навео 36 примора, у којима се текст првога издања разликује од текста трећег. У свих тих 36 примера слаже се наше издање с првим. Код толике сагласности ова два издања ноће бити потробно, да се варијанте првога издања прома трећем даље попуњавају. У овом ћу чланку најпре изнети све варијанте нашега издања према тексту трећег, како је он забележен у академиском издању, било у самом тексту, било у нотама испод текста. Затим ћу, у другом одељку овога чланка, исписати сва она Марулићева тумачоња стихова која су из академиског издања изостављена (исп. стр. 67 академиског издања). Најзад ћу, у трећем одељку, исправити нека места академиског издања.

I

Пре но што прећем исписивати приморе у којима се наше издање разликује од академ., учинићу неке протходне напомене о ортографији и другоме. О ортографији „Јудите“ писао је *Маретић* у књизи *Istorija hrvatskoga pravopisa latiniskijem slovima* на

стр. 11—14. Маретић је за свој посао израдио прво издање „Јудите“, али је, према ономе што је горе речено, разлика између првога и другога издања, ако тј. какве има, минимална, те се може занемарити. Тако ће ово што о ортографији будем помонуо моћи пристати уз оно што је Маретић утврдио.

1. Где је Марулић за *v* данашњег књижевног језика писао *v* и *f*, у академ. издању је свуда *v*. То се овде неће исправљати, али ће се у примерима за друге ствари писати онако како је у оригинаду који ми је у рукама. Пошто ја у овоме не гледам саме ортографску особину, распоредићу материјал који за ово питање даје Марулић. Поред *v* пише се врло често и *f* на крају речи: *ljubaf*, *krf*, *protif* итд., па испред и иза муклога спиранта: *zvafši*, *pišfi*, *popofstvo*, *čufši*, *sfak*, *sfetoga*, *sfilla*, *sfoj*, *sfud*, *s flas* итд. Такође често стоји *f* у облицима или изведеницима од оних речи што *f* на завршетку имају: *krfi*, *krfju*, *krfava*, *krfavca*, *protifa*, *protifnih*, *protifnim*, *protifnike*, *ljubafju*, *mrfi* итд. Често је *f* у речима *čufati* и *fas* (omnis). Нађе се *f* и испред и иза звучнога спиранта: *fze* (agr. = *use*), *zfizd*. Иначе је *f* изванредно ретко: *stafmo*, *ofdi*, *udofne*, *žifljen'ju* (ова група не може се увек строго одвојити од оне горе поменуте што јој примори почињу с *krfi*). — Како се ово може схватити, није овдо место да се о томе говори.

2. Гласови *n* и *m* на крају слога су свега неколико пута помешани: *pitonščine* стр. 4 р. 5¹), *svilon* 4, 11, *vašon* 4, 12, *znam* I 74 (против слика), *sumnjem* IV 269, *znam* V 57 (у слику), *na kon* V 286 (у истом стиху други пут правилно *na kom*), *jedam* V 336, *baron* VI 43, *zajanski* II 160 к, *vretenon* VI 374 к. Сигурно је да су ово само тискарске омашке, јер се исти ови гласови замењују непомњом и у другом положају: *mejašmikom* 5, 3—4, *strumani* III 262, *dvina* IV 121 к. Кад се има на уму некоректност писарска и тискарска, тешко ће се моћи одредити време, кад је у неком чакавском дијалекту за који имамо споменика $m > n$. У Зоранићевим „Планинама“ су ови гласови прилично често помешани, тако да је то остављено и у академ. издању; ипак Будмани (исп. *Stari pisci hrvatski* XVI, стр. XIII) сумња у аутентичност тога мешања.

У осталом нема гласова за које се не би нашло примера да су тискарском грешком помешани. Најчешће се мешају гласови

¹ Стране и врсте цитирање су према академ. издању. Примери из стихова и тумачења означени су бројем певања и стиха у коме су или за које су; * (= коментар) после цитре означаје да пример припада тумачењима.

s и sc (= ш), али је то отуд што s служи и за s и за š, па је према томе и sc неколико пута писано за s. Зато ћемо ради илустрације навести за пример глас h. Има неколико примора где је, одступајући од академ. издања, глас h изостављен или стоји други глас место њега или он место другога: *strič* 4, 12 (= стрихом, исп. н. пр. *tiho* II 47), *grediu* I 209 (против слика), *darchie* II 41 (али правилно *darhchie* VI 76), *nihdare* IV 39 (*nigdar(e)*) врло често, *preitro* IV 96 (исп. *hitra* I 258, IV 227), *ponasminuf* V 17 (исп. н. пр. *smih* V 180, *udahni* I 9), *tarbuc* V 154 (у истом певању правилно *tarbuh* 177), *oslikovati* V 204 (исп. н. пр. *goro tiho*), *straom* VI 77 (у истом певању правилно *strah* 80, *straha* 143, *strahom* 301), *listik* VI 105 (против слика), *istehši* IV 170 к (иначе -kš- често, н. пр. *istekši* VI 66). Све су ово, како се види, само штампарске погрешке. Иначе се у писању овога гласа наше издање слаже с академским.

3. Групе *ija*, *iје*, *ijo*, *iju* пише Марулић без *j*. Име *Ozija* н. пр. пише: *Ozia Ozie Oziom Oziu*, али *Oziji*. Тако исто и у случајевима где ове групе припадају формално различним речима: *gdie* (= гди је), *niednim* (= ни једним), *staviu* (= стави ју) итд. Кадшто је, нарочито ако реч није у стиху, немогућно знати, како треба раставити, н. пр. *viditiu* 4, 15 (= видит ју или видити ју). Од овога ортографског правила наше издање не познаје изузетка (*gdie* I 292 к можда је штамп. погрешка). На ово сам нарочито скренуо пажњу, јер академ. издање може навести на погрешно схватање. Оно пише увек *ija*, *iје* итд.; а кад је у стиху потребно једносложно читати, академ. издање ставља апостроф: тако оно пише *riје* и *r'је*, *bije* и *b'је*, итд., а без апострофа *pjan*, *bjen*. Наш оригинал не разликује ово једно од другога, већ пише *pie* — *pian*, *bie* — *bien*, па и академ. издање не разликује у прози, где пише само *pijan*, *bijen*. Академ. издање није до краја доследно у писању апострофа, те противно стиху и својој правилу пише кадшто *iје* м. *'је*, исп. н. пр. VI 77, VI 302. Групе *ija*, *iје* итд. пише Марулић увек *ia*, *ie* итд. и рачуна их сад двосложно сад једносложно, како му кад треба. Са сличним групама поступају тако кадшто песници уопште, Шилеру н. пр. реч *Asien* је двосложна и тросложна.

Иначе се интервокално *j* добро држи. Једино се у групи *oјi* често *j* испушта. Одступања од академ. изд. навешће се ниже: овдо ће се пречистити с групом *oјi* само у присвојним замсницама, јер су оне честе, па би запремало простор да се сваки пут исписују. Оно се по правилу пишу без *j*, те су примери с *j* веома ретки: *svojih* 3, 12, *mojih* I 124, *moji* I 158, *mojim* III 239.

Такође се врло ретко пише *j* у групи *ij*, стајала она на крају или у средини речи: *Sirij* III 278 (такође и у тумач.), *Marij* VI 217 к. (али *Antoni* V 142 к.), *vij* VI 157 к., *vijte* V 96. Академ. издање и овде, као и у горњим случајевима, пише увек *j*: *rij*, *htijmo*, *zarovijte* итд.

4. За консонантско групе нема шта да се овде помену, већ ће се одступања од академ. изд. ниже набројити. Овде ће се само из практичних обзира поменути, да се речи *dica*, *dičica*, на зависни падежи од *otac* и придев *očeu*, пишу увек са *t*. Често се понавља и реч *srce*, за коју се у акад. изд., у напомени на стр. 34, вели да је стара издања готово увек пишу са *t*. И наше издање пише увек *sarce*, изузевши: *sarce* III 267, *sarčno* (= срчно) III 334.

При исписивању варијаната нашега издања не узимају се у обзир само очите погрешке. Инак су каткад и оне наведене, ако је ма каквога разлога за то било. Ове погрешке дају нам могућности да одредимо, којим су родом издања прештампована. Само би за то требало имати сва издања у рукама. Изгледа да је друго издање прештампано с првога, а треће с другога. — Овде се још једаред напомиње да су узете у обзир напомене акад. изд., те је текст с њима испоређиван онде где оне представљају треће издање (или а издање како се оно тамо зове).

стр. 1: *israelski*

» 3: 7 *israelski* — 23 *rasgledate* — 24 *prominilaе* м. *prominila je* — 27 *chachoiе* — несигурно, како се има читати: *kako im je* или *kako je*, пошто се не распознаје, стоји ли над *i* кукица или тачка; одлучиће прво издање — *obkladiu* (грешка).

стр. 4: 14 *Jerosolime*

» 5: 6 *israelsku* — 7 место *i* између *ponizen'ja* и *posfetilišca* стоји вертикална цртица — 17 *grajane ih* — 25 *izrailškoga*

стр. 6: 8 *pogubiti* — 10 *jih*

I 18 *tvoga* — 41 *ninivska* — 53—56 *stoi* — *boi* — *koi* — *moi* — 61 *zapovit* — 62 *gospotstvo* — 102 *hteće* — 121 *obujat* — 139 *poku* (грешка) — 149 *stoite* — 163 *zbroji* — 243 *ga* — 255 *пали s* — 262 *schilitiui* — 274 *trumbite* — 282 *koi* — 306 *na* — 309 *nidbise*

II 11 *jedam* — 16 *potar pach smarsi* | *i* | *maelsche sine* (грешка) — 23 *počan* — 27 *z bati* — 83—86 *stoi* — *boi* — *koi* — *pristoi* — 146 *choi ui* (= којуј) — 230 *marmge* (грешка) — 240 *g zemljat* — 253 *g bogu* — 264 *puk* (но *pak*) — 285—8 *Kananeu* — *Jebuseu* — *Ferezeu* — *Amoreu* — 288 *Eveu* — 297 *g bogu*.

III 8 *propostrese* — 20 *more* — *Nabukdonosor* — 43 *pitgaše* — 116 *smieć* — 143 *meu* — 146 *post stinami* (= *po stinami*?) — 177 *sfak* — 183 *s smina* — 216 *pomogal* — 218 *meu* — 224 *tamun* — 236 *jih* — 262 *vrića* — 264 *almustva* — *skupšćini* — 299 *s skrušen'jem* — 332—3 *dostoimo* — *boimo* — 340 *nicche* — 352 *vratho* (греш. м. *vratoh*) — 356 *s skrušen'ja*.

IV 11 *razstaih* — 49 *s njima* — 83 *useresmi* — 84 *čizmice* — 88 *meu* — 120 *toko* (не *tako*) — 146 *ne će* — 166 *tachiasce* м. *tamnjaše* — 171 *slisciau* м. *pitat ju* — 199 *meu* — 202 *i on ju* — 203 *množtvom* — 207 *nechrechi | iuch* (грешка) — 219 *meu* — 236 *Nabukodonosoru* — 259 *sarci* (= срши?) — 262 *pripusce*.

V 14 *bochie* — (греш. за *bog ke*) — 33 *g dragi* — 38 *ochusasce* — 303 *us kih* — 126 *obiše se* — 130 *mustrost* (греш. за *mudrost*) — 136 *tertaga* — 144 *raztrka* — 147 *slobe će* (за *zlobe će*) — 152 *vikomni* — 153 *rič su* — 187 *stavir* (греш. м. *staviv* или м. *stavit* — прво вероватније) — 191 *grdina* — 207 *jiše* м. *biše* — 212 *joj* — 246 *i sta* — 254 *gnjido* — 252 *zauiese* — 294 *zratie* (греш. м. *zartie*) — 305 *choie* м. *kaj* — 317 *zami* (греш. м. *zamita* = меће иза, крије, штити) — 319 *hvale*.

VI 12 *sega* м. *svega* — 24 *raztirati* — 58 *razmahnu* — 68 *Nabukonosoru* — 79 *chraf* (греш. м. *charf*) — 80 *strah* — 85—6 *poima* — 106 *sticaše* — 109 *meu* — 115 *groz* (грешка) — 172 *isčuditi* (штамп. греш. у академ. изд.) — 199 *prezassa* — 203 *Pantasileji* — 211 *Xamate* — 244 *vasta* (грешка м. *vaša*) — 262 *nam* м. *vam* — 302 *zazbicne* — 324 *neruuchi* (= *ne rvući*) — 347 *siahu* м. *stahu* — 374 *predeniu* (= *preden'ju*, у акад. изд. штамп. греш.) — 406 *pocviliti* — 438 *sfolj*.

I к 15 *darāia* м. *gatan'ja* — *ali* м. *al* — 302 *фали božji* испред *bič*.

II 39 *boi* — *zlu* м. *zla* — 129 *ali*.

III 100 *počtovaii* — 181 *фали se* после *tuže* — 217 *u bogu* м. *u boga* — 244 *dolla* — 281 *biše* м. *je* испред *obudovila*.

IV 9 *zagledat* испред *Dinu hčer...*, ако није погрешка, онда *zagleda t'* — 121 *ziuodiostuom* — *ubojstvom* м. *umorstvom* — 123 *ov* м. *on* — 132 *фали on* испред *odašadši* — 134 *kojoj* м. *njoj* испред *Sanson*

140 *Penea* — *javor* м. *lobor* — 141 *ne uhiti* м. *ne ubi* — 146 *Cenea* *veja* — 150 *podsedoše*.

2 *ockurni* — 41 *Olofernov* — 101 *zaspa* — 103 *opoíše* — 115

пнуги између *kuće* и *ne bi* — 124 *objitši* — 131 *u tarpju*

- 341 *Olofernu* — *obitil'ju*.

VI 61 *prez* — 157 *udoucchie* (= удовичке) — 185 *dviže* — 195 *nic otaino* (= нич отајно?) — *biše zgubio* м. *zgubio biše* — 203 *Panasilea* — 211 *pojat* м. *dobiti* — 374 *vrti ju* м. *vrti je*.

II

Марулић је додао „Јудити“ опширан коментар, који треба да читаоцима олакша разумевање спева. Ова Марулићева објашњења појединих места штампана су махом са стране поред текста, ређе пак у самом тексту између стихова. Она имају данас велике вредности за језикословца из следећег разлога. Језик далмантинских градова онога времена не представља чисте дијалекатске типове, већ су у њему заступане црте различних дијалеката, што су песници за своју потребу и на своју руку искоришћавали, дајући од чести у своме песничком језику више места ономе што је у говору мање обично било. Зато оваки коментари, који су наравно писани обичним говором, дају прилику да се песнички језик испореди с обичним говором. Из акадом. издања су испуштена нека Марулићева објашњења, те ће се она овде исписати. Ипак се мора признати, да је оно што је из акад. издања изостављено у сваком погледу незнатно: оно нити доприноси разумевању текста нити нам даје материјала за испоређивање језика. Тај остатак коментара даје се овде само потпуности ради.

- I 30 *slava segasfitnja*
 48 *govori Nabukodonor barunom svojim*
 86 *uđini se noć*
 93 *prilika*
 104 *skupost nigdar sita*
 105 *ja zabiljivati zora*
 112 *kralj skupivf više govori*
 128 *odgovor vićnikof*
 151 *kralj govori Olofernu*
 205 *zastava Oloferna s svojim taborum (?)*
 235 *kakof biše Oloferne*
 279 *prilika*
 281 *prilika*
 302 *prilika*
- II 37 *prilika*
 141 *molitva puka jerosolimskoga*
 231 *prilika*

- 235 govoren'je Akiora u kom skazuje Holofernu stvari puka
israelskoga
- III 6 prilika
15 govori Oloferne Akioru
43 dovedoše Akiora u Betuliu
49 govoren'je Akiora Betulianom
61 molitva Betuliani bogu
73 tiše Akiora
131 isteče sunce
219 prilika (штампано омашком много ниже, према ст. 238.)
253 Judit
286 popom govori (стоји чак према стр. 321)
321 Abram, Jsak, Jakob
- IV 5 molitva Juditina
98 prilika
229 Oloferne govori Juditi
243 Judita govori Olofernu
295 prilika
317 Oloferne reče Juditi
- V 53 odgovori Judit Vagavu
65 prilika
86 odgovara Judit
198 Oloferne zaspа
251 prilika
274 govori Judita puku prišad u grad ubif Oloferna
303 prilika
310 govori Ozia puku i Juditi
- VI 26 Akior se obrati
73 prilika
83 prilika
113 prilika
129 protif oholim.

III

Текст *Starih pisaca hrvatskih* I исправљали су *Лескин* и *Јаруф*. Чланци *Л. Зора* у програмима которске гимназије за год. 1875/76 и 1876/77 остали су ми непознати, те не знам да ли је ту што и за коректуру текста приложено. Од *Лескина* имамо у 37 књизи *Извешка* саксонско академије за год. 1885 чланак *Zu den Werken des althrvatischen Dichters M. Marulić*, где је пронађон извор *Мару-*

лићевих песама под општим насловом *Naslidovan'je Isukrsta*: посмо су управо превод XXIV главе III књиге Марулићева латинског дола *Evangelistarum*. Лоскин је, поред осталог, према латинском оригиналу исправљао текст хрватски. Јагић је у V књизи свога *Архива* дао један низ исправака, од којих првих десет иду на „Јудиту.“ За неке од тих десет предложених исправака очигледно је да се не могу примити, већ се мора остати код старог. Оно *U Jerosolim* 5, 5 ничим се не да замени, јер оно једино и даје смисао, а и граматички (тј. у смислу Марулићеве граматике) је оправдано. То исто, и из истог разлога, вреди и за стих 324 на стр. 25. По свој прилици, боље је остати код старог *zavrg se* стр. 14. ст. 264, за које се предлаже *zavrgše* (такође и Маретић у својој књизи о правопису пише *zavrgše*), јер у „Јудити“ форма прошлог прилога не излази на е (ако се не варама, једини изузетак чини *spletče* VI 67, које стоји у слику), већ или на *ši* (н. пр. *vrǵšǫ* V 100, *uzvrǵši* VI 208 итд.) или без *ši* (н. пр. *poklek* IV 294, *poseg* V 72 итд.).

Има у „Јудити“ изванредан (не велики) број речи о којима се не може дати тачнога рачуна, шта су и шта значе. Главни разлог томе биће Марулићев тешки стих са четворним сликом, који га је кадшто нагонио на насиље према језику. Да је ово тачно, доказа је што су некоректна места увек у слику. Тако н. пр. у стиху I 254 генитив од *тла* гласи *толц*, за коју је форму сигурно да се није говорила, али је Марулићу тако требало зарад слика, док одмах нешто ниже у стиху 268 пише правилно *тла*. Овај пример тиче се фонетике и морфологије, али има сличних примера и из синтаксе (исп. ниже). Овака некоректност дабогме не може се тако прозрети, ако се она тиче речника, као што је то можда у стиховима II 31, III 333, IV 212 итд. случај, јер ми не можемо знати, имамо ли ту посла с провинцијализмима или с изврнутим речима. Осим тога, и некоректност слога чини кадшто тошкоће. Друго издање „Јудите“ читко је штампано, и чита се лако, јер речи нису здружене већ растављене; али штампарских погрешака има веома много. Да ни остала издања, у погледу штампарских погрешака, нису боља од овога, види се већ и по самом натпису (снимци насловног листа 1 и 3 издања налазе се у јубиларном издању „Јудите“ од стране *Матице Хрватске*, из год. 1901): у сва три издања штампано је на насловном листу *oslodobi* (исп. раније у уводу). На стиху I 298 показују, како ове погрешке могу кадшто сметати разумевању; тај стих с претходним гласи у акадом. издању

Nestaniše t' vode, gdi no postojahu
 Za to vred na brode prid se popeljahu.

Оно *vred* је управо *ured*, који прилог и иначо долази у „Јудити,“ и значи *одмах*; *zato ured* важи као тросложно, као што се и иначо налази примера да завршни вокал једне речи с поштом вокалом ново речи чини један слог. исп. н. пр. II 61; — *na brode* је короктура издавачева, у трећем издању стоји *naprode*, а у другом *napr ode* или *napr ode* (глас *r* resp. *i* непотпуно је наштампао). Прави смисао добива се, ако се претпостави да је и *prid* погрешка м. *prit* (инфинитив), те би стих имао гласити: *zato ured na brode prit se popeljahu*. Можда су због некоректности слога нејасни и стихови I 222, III 22, III 142 итд.

I 205—6 *Za svom vojskom zada grediše Oloferne,
 ki svimi oblada junake nesmerne.*

У сва три стара издања стоји *siunache*, зато то неће бити погрешно, као што је у акад. издању схваћено, већ је то некоректност у језику, слика ради. Иста некоректност налази се и у стиху III 356: *s umiljenom ројом i skrušen'ja mnoga*, где је у другом издању предлог *s* поновљен још једном и пред *skrušen'ja* (исп. раније); то исто и у III 229 итд. Оно *svimi* је инструментал не од *svoj* већ од *vas*.

II 97—8 *Ni tim ne završi on tvrdosti svoje,
 mnogim grad potrši, posiče i hvoje*

Место *završi—potrši* стоји у сва три стара издања *zaparši—potarši*. То су прошаста прилози, и значе од прилик: *zaključивши—пропутивши*. У опште није могућно знати, које су све форме овога прилога од сличних глагола било познате, јер их Марулић увек пише са *ar*: *odparši*, *V₂₁*, *nastarši*, *V₂₂*, *odparšiši*, *VI₆*, *umaršiši*, *VI₁₆₀* итд. Поред сигурних форми *potarši* и *potrušiši* можда су још и другачије *ф.* биле познате (контаминацијом постале), као н. пр. *potrši*.

III 325 *Mojšes tokoj činit...*

И у помонутом издању *Матуце Хрватске* (чији текст не одступа од текста акад. изд.) схваћено је *činit* као инфинитив, те објашњено: *чинити (показа да може)*. То међутим није инфинитив, већ треба писати: *čini t'*.

IV 165—6 *Jur sunčeni plamen, vodeći s sobom dan,
 od zvižd jasnih zlamen tamnjaše, grede van.*

Наместо *tamnjaše* стоји у првом издању *tachiasche*, а у другом *tachiasce*, дакле *tačaše*. То ће бити изведен глагол *tatiti* = красти, пљачкати.

VI 429—30 Dan, u ki bi dobit Oloferne, čitiše
svećen'je vazda bit od tih ki dobiše.

Реч *svećen'je* и у другом изд. гласи тако. тј. *sfechienie*. Ако је то *subst. verb.*, како је у акад. изд. схваћено, онда би оправданије било писати *bi t'* него ли *bit*. Могућно би било схватити и *sfečen je*, и онда би *bit* стајало слика ради м. *bil*, као н. пр. у стиху II 295. Уз то се и после *čitiše* мора интерпунгирати.

IV 9 k Simeon i Levi... s oružjem skočiše u grad i porubiše
muže, pobiše žene i ditcu odvedoše.

Porubiše не значи *исекоше*, већ *опљачкаше*. Реч је немачка (*rauben*), а примљена преко талијанскога. Место треба овако исправити: *skočiše u grad i porubiše, muže pobišo, žene i ditcu odvedoše*. На ово схватање упућује већ и интерпункција другог издања: колон иза *porubiše*.

На интерпункцији се не вреди задржавати. Само ћу нагласити, да се у VI 340 после *prišad* мора интерпунгирати: *prišad* (тј. у Јерусалим), и *tempal projt po vrata nagliše*. Овде је сачувано веома старо значење предлога *po* = „*unter etwas weg*“. У истом значењу долази тај предлог још једаред у „Јудити“, на име у VI 43.

Лајпциг, априла 1912.

Ал. Стојићевић.

1. Гробни натпис требињског жупана Грда XI—XII века.

I

У разрушеној цркви у селу Полицама код Требиња, подигнутој на гробљишту и сазиданој већином од надгробних споменика, сачувала су нам се два драгоцене стара српска надгробна натписа. Један *жуџана Прибилша* из доба „благоверног краља Владислава“¹⁾, и други *жуџана Грда* из времена „велијега кнеза Михаила“. Први је узидан у праг црквени, и отесане су скоро целе две последње врсте (4 и 5), а и средина друге и треће врсте од гажења јако је истрвена. Издао га с фиксимилом Ђиро Трухелка у Гл. Зсм. М. 1892 г. I, стр. 31. Други, који је узидан до олтара, северном страном сачувао се цео. Издао га је с фиксимилом Стов. Р. Делић у Гл. З. М. XXIII (1911), стр 486. — Оба су недатирани, али се првом одређује доба постанка владом краља Владислава (1234—1243), а и другом се по именима која се спомињу, и по палеографским и језичним особинама, да одредити доба постанка.

Натпис гласи :

**БЪ ДНИ КНЕЗЯ ВЕЛИЕГЯ МИХОИЯ БЪМРЪ ЖОУ-
ПАНЪ ГРЪДЪ ТРЪБЪИНСКИ, И ТО ЛЪТО ЗИДЯ СМОУ РЯ-
КОУ БРЯТЪ ЖОУПАНЪ РЯДОМИРЪ СЪ СЪНЪМИ СГОВ-
ЪМИ І ЖЕНЯ СМОУ. ТВАРЯ МОИСТРЪ ИМНЕМЪ БРЯЪ.)
БЖ[С] ТИ ДЛИ ЗДРАВІЕ.**

¹⁾ Уносећи овај натпис у Записе и натписе (бр. 53), ја сам га ставио под г. 1321—1324, мислећи на Владислава II (сина Драгутинова), јер се тада ниједан гробни натпис у тим крајевима није нашао старији од четврте четвртине XIV века. Али сада, после натписа бана Кулина и овог Грдовога, и зато што Владислав II није био никако у овим крајевима, то исправљам и стављам га под г. 1234—1243 за време Владислава I (сина Стевана Првовенчаног). Место у „Полицима“ (како је у Гл. Зсм. М. 1892. I, стр. 31) ваља ставити *Полицама*.

²⁾ Испред и иза * као да је било још по једно слово; можда: **БРЯНЪ И БЖ...**

³⁾ Остаци слова не личе на *.

Има једно недатирано писмо архиепископа Барскога Григорија, писан једному каноннику у Сплет, у којем се тужи, како је Бар узнемираван „а тагно јурапо“ (Немање); могао би помоћи *Knesius Michael*, који се много брине за цркву Диоклетанску, али он је сада много „*ab avunculis molestatus*“; ови стричови биће браћа Немања, Срацимир и Мирослав. Листина је издана код Кукуљевића, *Cod. dipl.* 2, 115; код Смичикласа, *Cod. dipl.* 2, 170 испало је оно место о „*avunculi*“, цели редак! Осим тога има је листина Михаилове жене Десиславе од 20 августа 1189 у Дубровнику: *ego comitissa Desislauj (sic), magni comitis Michaelis uxor*“, издана од Вучетића у Срђу 5 (1906), 54—55. Дошла је у Дубровник са архиепископом барским Григоријем, који је посла тога остао у Задру, не враћајући се у Бар, са жупанима Чрнехом и Црепуном, казначом Грдомилом и др., види се, божећи испред Немање. Штета што недостаје крај љетописа попа Дукљанина; тко зна, није ли била њогова књига, са чудноватом генеалогijом од готскога краља Тотиле до малих кнезова зетских 12 века, баш писана за ово последње мало господаре требињске и зетске. Натпис је занимљив још и због тога што се види да су жупани онда били насљедне мало династије: жупан Грд требињски и брат му жупан Радомир.

К. Јиречек.

2. Откуда погрешна година крунisaња Душанова у Копорињском родослову?

У неким нашим родословима није година крунisaња Душановог за цара уопште забележена (н. п. Споменик 3, 100, 103 105), а у неким је она забележена, и то тачно (н. п. Врхобрезнички, Споменик 3, 98: Прѣввысоки же и благочъстивыи Стефанъ царь прѣвы роди се въ лѣто ꙗСѢѢК, и бивъ краљемъ, таже достигъ гръчскіе земље и сію повиноувъ, поставлѣтъ се въ нѣи царемъ въ лѣто ꙗСѢѢНД (= 1346; Споменик 3, 98; исп. и 149, 154 и Гласник 53, 64).

Али у Копорињском родослову пише: Прѣввысоки же и благочъстивыи Стефанъ царь прѣвы роди се въ лѣто ꙗСѢѢК, и бивъ краљемъ, таже достигъ гръчскіе земље и сію повиноувъ, поставлѣтъ се въ нѣи царемъ въ лѣто ꙗСѢѢНС (= 1348; Рамáтку, 54.).

Као што се види, текст је у оба родослова исти, само је разлика у години Душановог крунisaња: док Врхобрезнички има

тачну годину (1346), докле Копорињски има погрешну годину (1348). Интересантно би било утврдити, откуда та разлика?

Ја мислим да је погрешна година крунисања Душановог *умета у Копорињски родослов из једне белешке у преводу Општег летописа*. Год. 1348 преведен је, наиме, са грчког на српски византиски летопис у коме су назначене године од Адама до различних догађаја (исп. Krumbacher, *Gesch. der bizantinischen Litteratur*, 395 и д.). Том преводу додана је на крају белешка у духу самога летописа: **Отъ Адама до цара Стефана лѣтъ ꙗwмг** (Споменик 3, 129; исп. и *Archiv für slav. Philologie* 16, 62: *Шдъ Адама до Константина цара лѣтъ ꙗwмг*, до Стефана же, сръбскога цара лѣтъ ꙗwмг̃.). Исп. и *Гласник* 45, 167. Преводилац је очевидно, када је са грчког превео летопис, у коме су биле белешке о разним важним догађајима, сматрао за потребно да на крају дода и годину у којој је извршио превод. Према томе ја мислим да је преводилац са рочима: **Отъ Адама до цара Стефана — хтео рећи: Од Адама до цара Стевана који сад влада, или, управо: Од Адама до сада, а никако да је хтео рећи да је Душан крунисан за цара 1348 год.**

Међутим је писац Копорињског родослова, или родослова са кога је овај преписан, друкчије схватио ову белешку. Он је схватио да она означава годину кад је Душан крунисан, па је ту годину унео у родослов као годину крунисања Душановог. На тај је начин у Копорињски родослов ушла погрешна година о крунисању Душановом.

Пошто остали родослови и летописи, који у опште имају забележену годину Душановог крунисања, имају је тачно забележену, може се са разлогом претпоставити: да је у нашим родословима и летописима *првобитно била тачна година Душановог крунисања*, а да је састављач Копорињског родослова, или онога са кога је овај преписан, нашао негде ону белешку на крају провода византиског летописа, па је, мислећи да је година у другим изворима које је он пред собом могао имати или у оригиналу са кога је прописивао погрешна, хтео да је поправи онако како је нашао да је забележена у преводу византиског летописа.

Београд.

15 XII 1912.

Ст. Станојевић.

3. Једна народна пјесма забиљежена с краја XVIII столећа.

У Земаљском Музеју у Сарајеву, под инвентар. бројем 2475, чува се један примјерак великог Дивковићевог *Наука*. Тај примјерак, на жалост, нема ни почетка, ни краја, нити многих партија из средине и ја отуд не могу сигурно рећи, које би то издање имало да буде. У оним дијеловима књиге, гдје је нестало текста у средини, уметао је неко празне листове бијела папира, пунећи их дијелом испалим текстом, а дијелом разним другим биљешкама. Књига је припадала најприје дон Марку Чотићу у Дуброви, селу пољичке општине у сјеверној Далмацији, послје Јури Маричићу и најзад дон Ивану Узинићу у хрватском Новом. Биљешко су унутра из год. 1795—1800, и то задња писана латиницом од Узинића, док су све друго писане карактеристичном пољичком ћирилицом.

На листу 17^г налази се почетак Качићеве пјесме о клишким витезовима, и то ови стихови: 1—4, 7—18, 21—22, 25—28, 33, 35—37, нешто мало измијењени.

На листу 20^г забиљжењен је почетак једне народне пјесме:

Шетњ шеће стар Новаче
По равном Сарајеву,
Ћорда мѣ се назирала
Испод — иван кабанџе,
На промаџ о — доламе.
Пита га се тѣрско момче:
„Бога теби, стар Новаче,
Окла теби ѣорда ова?
То ће ѣорда бабе мога,
Под коѣом ће погибаѣо.“
Ал му Новак бесидиѣо:
„Од отола, тѣрско момче,
Није ѣорда бабе твога —
Ова ѣорда кѣпована
Ћ Моѣстарѣ на пазарѣ,
Ћ Николо кѣлѣвѣѣ,
Ако ми со не ва[рѣѣеш]

— — — — — (даље нема)

Ово је готово иста пјесма, коју Вук наводи као оватовску поскочицу у Рисну, у колу, које поведо сам стари сват. Ср. Живот и

обичаји народа српскога, Беч 1867. стр. 111—112; одатле у збирци државног издања Српско народне пјесме V, стр. 204—205. Мјесто тамошњег „бијелог Мисира“ овдје је Сарајево и Мостар, много боље.

Пјесма ова, иначе, колико знам, вије никако забиљежена у оном крају. Стјепан Мажуранић наводи само двије пјесме истога метра о Новаку, које се пјевају у Новом, у колу (Hrvatske narodne pjesme, III изд., Cirkvenica 1907, стр. 211—214). Нема сумње, да се ова и тамо тако употребљавала као поскочица, само се данас већ заборавила.

В. Ђоровић.

4. Благајски натпис.

Августа прошле године копајући гроб у католичком гробљу у Благају (код Мостара), наиђу на стари, у коме је мртавац био као у сандуку од плоча. Да га не би кварили помакнуд копање новог гроба мало у страну; али се стари гроб мало открије и покаже се овај комад исписане плоче који је задњицао ужу страну гроба. Изгледа као да је плоча тако и пребијена, да би се направила колика треба за то. Плоча је пребијена уздуж тако, да се очувала десна половина натписа, а лево нема. Није немогуће да је и ова лева половина натписа употребљена у истом гробу, и зато би управа Земаљског Музеја у Сарајеву, где се ова извађена плоча сад налази, требала да предузме још једно отварање и прегледање тог старог гроба (ако то до сад није већ учињено).

Враћајући се са прославе „Просветине“, ја сам видео факсимил тога натписа код свештеника Благајског, и прописао га. Поношто се може реконструисати и од прве половине, и то се ставља у угласту заграду.

[Къ нме оѣдн н сна н ст]аго доуха ѣ ж-
 [оупанъ — — създахъ ц]ркъквѣ свѣтаг-
 [о — — — — — оу с]воухъ селѣхъ оу д-
 [ъни — — — — — сл]авнаго Немана.

Као што се види, ова страна што је изгубљена била је дужа; имала је више слова него она очувана.

Ако би празнину у последњој врсти попунили са: „велиага жупана“ добили би мало необичну речоницу „оу дъни волиага жоупана славнаго Немана“; а кад би ставили: „оу дъни велиага кнѣза

Мирослава брата (или: Андѣа анопсеѣ) славнаго Немане“, добиши би обичнију реченицу; али за толико слова нема места.

Љ. Ст.

5. Чакавско *zi*—*vi*.

У својим „Замѣтки по чакавскимъ говорамъ“ (1910), стр. 18—19, ја сам обратнo пажњу на то, да у чакавском дијалекту префикс *iz-* гласи *zi-*. Ја сам покушао на истом месту да дам и објашњење томе префиксу; али сада се не слажем са њим. Тада сам покушао да га објасним контаминацијом предлога - префикса *iz* са почетком глагола у којима се тај предлог - префикс није више осећао јасно, на пр. у глаг. *iselit se*, тако да је добилено *iziselit se* и доцније *ziselit se*.

То објашњење тешко је задржати са ових разлога. Прво, када се *iz* употребљава као предлог, оно гласи увек само *z*; зато је тешко претпоставити да је као префикс имало облик *iz*. Друго, таким објашњем не може се нимало оправдати акценат овог префикса. Он је у њега обично, а у неким говорима и искључиво, на првом слогу, на пр. у Повом: *zipeľalo*, *zihājā*, *zibrāl*, *zīpārālī*, *zītiūče*, *zīplakat se* и сл. (ор. cit. 18). Како је то врло важна особина овога префикса, навешћу примеро још из неких говора. На Гробнику сам забележио (у Хрват. Приморју, у близини Реко и Трсата): *zīrāste*, *zīpere*, *zīgorī*, *zīpālī*, *zīliat*, *zīlizlo*, *zīlīze*, *zītēgnūla*, *zīšāl*, *zīcīdī*, *zīteče*, *zīvūčū*, *zībrat*, *zīhājā*, *zītočila*, *zītiražū*, *zīhrānīl*, *zīsahle*, *zīgnat*: *zīrenēn*, *zītkala* Шмрика, *zīcicala* Хрељ, *zīkopālī* Церник, *zīvre* (узавре) Драга, *zīnet* Плосна, Красица, *zīnel* Красица, *zīslužīl* Прапутник, *zīgnat*, *zīgnala* Прапутник, *zībrala* Церник, *zīberū* Брибир и т. д. Поред ове можише примера са акценатом на првом слогу у чак. дијалектима Хрватскога Приморја, који се, и по броју, и према крајевима у којима се чакавски говори, могу знатно умножити, има и примера са акценатом и на глаголу, а не префиксу; то су ређи случајеви, на пр. у Дрази *zīlīza* (= *zīlizā*), *zībērežū* и сл.; али је обично и овде, као што смо и горе видели, да је акценат, био глагол свршен или трајан, на префиксу *zi-*. Поред многих свршених глагола који су горе наведени, да наведем још који трајан глагол: *zībiraju* Красица, *zīnāšāl* Драстин (Гробник), *zībirat* Церник, и т. д. Употребу акцента на префиксу и у трајних глагола ја истичем нарочито због руског језика у којем префикс *вы-* има такође акценат на себи, али само када су глаголи свршени. Исп. у руском: *вызвать*, *выбрать*, *выдѣлить*, *вывозъ*, *выборъ*, *выдѣлатъ*, *вы-*

муть, *выкинуть*, *выйти*, *вышелъ*, *вызванный* и сл.; с друге стране, имамо: *вызывать*, *выбиратьъ*, *выдѣлять*, *вывозить*, *выдѣливать*, *вынимать*, *выкидывать* и сл. Како ни у једног другога префикса немамо ову особину, то сам ја закључио о несумњивом сродству чакавских облика типа *zibrat* и руских типа *выбрать*. И оно што се могло допустити на основу акцента само у принципу, после детаљнијег испитивања могло се потврдити и самим фактима.

У великом делу чакавских говора, особито у северним, у искључивој је употреби предлог-префикс *z* м. *iz*. Познато је објашњење *z* напореда са *iz* у словенским језицима (исп. Бернекера, *Slavisches etym. Wörterbuch*, стр. 439—40 и тамо наведену литературу и реч *igzla*, стр. 423 и тамо нав. лит.). У прасрпском имали смо обе форме: *iz* и *(v)z*; и у једном делу чакавских говора *z* је потпуно истиснуло из употребе *iz*, исто онако као што је у штокавском *iz* истиснуло потпуно *z*. У чакавском то *z* м. *iz* находимо врло рано, исп. на пр.: *z* *Мумлана* (Развод истарски), Шурмин, *Hrvat. Sprm.* I 11, *z* *Вране* *ib.*, *z* *Оглеџ* *ib.*, *z* *збрани* (изабрани) *ib.* 14, *z* *Врбника* (Статут врбански), *Hrvatski pisani zakoni*, 147, *z* *zvani grada* (Каставски статут) *ib.* 187 и сл.

Поред употребе тога *z* у значењу *iz* било је у чакавскоме као префикс у доста честој употреби и *vi-*, једнако са руск. *вы-*. Данас се оно сачувало у чак. говорима у остацима. За црески говор наводи Тентор: *vilaz* (излаз), *vinut* (= руск. *вынуть*), *virasen* и *vihevāt*, *Arch. f. sl. Phil.* XXX 166; Милчеџић је забележио на Реци *zince* је *vilezlo*, *mesec* је *vilezal*, *gačun* *vilazi*, у Мошћеницама (у Истри: *ovce su vignali*; на Цресу: *virodilo je*, *vihranit*, *vilaz*, *vinu mi trn*, *Rad* CXXI 130; д-р Црчић је тврдио да се по Крку говори: *vikopati*, *virotati*, *viguliti*, *vibrati*, *vineti*, *vilaz* и т. д., *Arkeol. Vjesnik* VII, стр. 84, а Милчеџић додаје да је он то несумњиво чуо у Добрињу (ор. cit.). И, најзад, Зграблић бележи за дијалекат Св. Ивана и Павла, затим Жмиња у Истри код Пазина (а особито у жмињском говору): *vibrāt*, *vignāt*, *virēs(t)*, *vispāt*, *vibit*, *vilēs(t)*, *visič(čē)*, *virizat*, *virēzat*, исп. код њега и паралелно са тим *zispāt*, *zivrāt*, *zignāt*, *zibīrat*, *zibrāt*, *Čakavski dijalekat u Sv. Ivanu i Pavlu te Žminju u Istri* (Pula, 1905) I 17. Из овога кратког прегледа види се да *vi* у чак. има обично акценат на себи као и *zi*; а где *vi* нема акцента на себи нема га ни *zi* (исп. Зграблићев материјал). Дакле Црчићево *vikopal*, *vibrati*, *vineti* и сл., Тенторово *vinut* потпуно се слажу са наведеним: *zikopali*, *zibrat*, *zinet* и сл. Да ли пак Тенторову *vihevāt* треба приписивати дубљи значај и закључивати да је и у чакавском првобитно акценат био на префиксу само у свршених гла-

гола — као у руском — или не треба, о томе ће се моћи говорити тек онда када материјал са префиксом *zi-* и *vi-* буде био исцрпније сакупљен.

Сасвим је природно што се и у старијим чакавским споменицима налазе и облици са *vi-* и са *zi-*. Тако налазимо: *висечем* (Истарски развод) Нгв. спом. 19, 25; *висечена* *ib.* 24; *висечени* *ib.* 23, 36, 39; *вишадчи* *ib.* 25, *Вивода* (име) *ib.* 30 и чешће; *винети* (Врбански статут) Нгв. *pis. zak.* 154, *винел* (Веприначки статут) *ib.* 213 и сл. Тако исто налазимо *zibrat* (у додацима Каст. статуту, 1647—1652) 205, *zibrat* *ib.* 206, *зибрат* (Трсат. стат.) *ib.* 225 и т. д.

Чакавско *vi-* употребљавало се са истим значењем као и чакавско *z* (= *iz*); из данашње употребе чак. *vi-* јасно је да је у неким крајевима она сведена на минимум. Али то не значи да се преф. *vi-* и у тим крајевима изгубио. Напротив, по мом мишљењу, он живи у префиксу *zi*. Префиксу *vi* почео се у чак. дијалектима додавати префикс *z*, па смо добили сложен префикс **zvi-*. Овакво *zv-* исто онако као и *vz-*, *zv-*, *vs-* давало је, по гласовним правилима чакавских дијалеката, само *z*, *s*; тако смо дебили од *zvi* — *zi*. Да се у таквом положају *v* губи у чак. дијалектима — то је познато (исп. на пр. у поменутом Замѣтки, стр. 16), а да се то вршило релативно рано показују примери из чак. споменика. Налазимо на пр. у Врбанском статуту *зети*, Нгв. *pis. zak.*, 146 (*м. взети*), у новљанском акту од 1309 г. *се = все* Нгв. спом. 75 и т. д.

На овај начин, мислим, може се објаснити: 1) зашто се само као префикс употребљава *zi* — зато што се *vi* употребљавало само као префикс, а не и као предлог; 2) зашто *zi-* има на себи акценат, када то није случај са *iz-*: зато што је тај акценат стајао или увек, или увек у једној групи глагола, на префиксу *vi-* (исп. сличну особину тог префикса и у руском); и 3) овако можемо разумети губљење простога *vi-* у многим чакавским говорима.

Нагомилавање оваквих префикса бива у словенским језицима. Исп. удвајање предлога *със* у дијалектима ист. и јужне Србије, у чак. *лиз* м. *из* (*Zgrablić*, *op. cit.* 17) и сл. Природно је што се етимолошко значење *z* јаче осећало него значење префикса *vi*, јер се *z* употребљавало и као префикс и као предлог, а *vi* је било само префикс.

У облицима типа *изибра* (на пр. Истар. разв.) Нгв. спом. 12, *изибраше* *ib.* 17 и сл. имамо контаминацију *iz* (које је могло доћи из књижевног црквеног јозика) и *vi* (*vy*). Облици пак типа *odignal* (Каст. стат.) Нгв. *pis. zak.*, 184 и сл. представљају несумњиво аналошко образовање према предлогу-префиксу *z* и префиксу *zi-*

(z grada : zikopal), т. ј. према предлогу z и префиксу zi = od : odi. То је у толико могућније и вероватније, што ти предлози-префикси стоје врло близу и по своме значењу.

А. Белић.

Додатак. У горњој расправици ја сам претпоставио да су се у чакавским дијалектима морале употребљавати сложене глаголске форме са два префикса z и vi, сложена уједно, у преф. zvi-. Та је белешка била већ сложена када сам обишао дијалекте чакавске Истре у којима се заиста такве форме употребљавају. Тако у говору *Св. Недеље* код Лабина ја сам забележио: zvibrāt, zvibrali, vīgnali и zvīgnali и сл. По себи се разуме да у том говору нема још zi-, јер су ове сложенице нове и vi- се још у великој мери и засебно употребљава, па утиче и на чување v у zvi. Али у оближњем говору *Ревање* находимо већ zibrli, па чак и ibrli (= vi-brli). У другим говорима средње Истре, на пр. у жмињском говору, находимо поменуто префиксе сложене уједно и у обрнутом реду, т. ј. vizbrali и сл.

Према томе, хипотеза о могућности постанка чак. zi од zvi добила је на овај начин пуну потврду у материјалу средњеист-рских чакавских дијалеката

А. Б.

6. Митрополит Стефан Стратимировић о општем словенском књижевном језику.

О митрополиту Стефану Стратимировићу, познатом противнику Вукових рефорама, писано је у нас прилично много, али његов књижевни и научни рад још увек остаје доста норасветљен. Ја сам у својој студији „Прилошци историји словенског пропорођаја крајем прошлога и почетком овога века“ (Нови Сад 1900) детаљније говорио о карловачком кругу књижевника почетком XIX века, коме је стајао на челу митрополит Стратимировић. Том приликом указао сам и на митрополитове разгранате књижевне везе, његову живу преписку с тадашњим највиднијим стравим научницима и његово велико интересовање за питања из области лингвистике и најстарије историје словенских и других народа. Митрополит Стратимировић не само да је живо пратио савремену литературу из области језика и историје, него је и сам приступао решавању врло тешких научних проблема, као што су питања о пореклу различних народа и њихову сродству. Наравно да је и

он, као и његови претходници, па и многи од његових савременика, поступао као дилетант. И он је сасма дилетантски решавао најтежа питања помоћу етимологисања на основу спољне сличности појединих речи. И код њега срстамо се са сличним етимологисањем као и код Француза из доба Петра Великога, Патрон. Бодана, који је тврдио да се латински језик већим делом састоји из словенских елемената (И. В. Јгичъ, Энциклопедія славянској филологіи 67/8). Ну када се узме на ум да је у доба Стратимировићево упоредна лингвистика била још у повоју а тако исто и историјски метод, када се даље има на уму да је за успешно и правилно решавање питања из области најстарије историје потребно имати добро сређене и тачно издане историјске изворе. онда ће се многе оманке и неметодичности у Стратимировића морати мерити другим мерилом. Истакнути се, међутим, мора његова велика љубав према словенском језику и најстаријој прошлости словенских народа, као и тај факат, да је Стратимировић неким питањима из области најстаријега периода словенске историје и литературе обратио пре пажњу него Добровски и Копитар. Митр. Стратимировић напр. врло лепо резонује о употреби писма код словенских народа, прави разлику између обичне и босанске ћирилице, за коју држи да је није саставио ап. Кирило. У опште се може рећи да је пред крај XVIII века Стратимировић био једини међу Србима који је не само пратио науку на западу и општио са западним научницима, него и самостално проучавао изворе, особито византијске.

У нашој књижевности највише је Стратимировић познат као противник Вукових рефорама, но и ту би на основу што укупније материјала требало те односе боље расветлити. Познато је даље Стратимировићево учење у првом српском устанку, које нам је у детаљима још боље осветлио Мил. М. Вукићевић у делу Карађорђе II (Београд 1912) 202 и д., а сем тога публикувано је и неколико његових радова који пружају података за најновију српску историју (Гласник Срп. Уч. Друштва II: Дело за г. 1899 књ. 21). Најмање је пак познат његов научни рад. О њому се поглавито закључивало на основу многобројне Стратимировићево преписке, штампано у више махова по нашим часописима, а о његовим научним чланцима и студијама није се скоро знало ништа. Сом једне О пореклу речи књаз и књига, штампане 1805 у Будиму, све друге остадоше ноштампане. Благодарени љубазности протојереја г. Димитрија Руварца, библиотекара патријарашке библиотеке у Карловцима, дошао сам до неколико митрополитових

чланака у рукопису. Један од њих штампао сам у 228 књ. Летописа, истакнувши том приликом да је Стратимировићу савремена научна литература о Власима била врло добро позната, и да његово резонување о пореклу влашкога језика и његовој сродности с италијанским према тадашњем стању знања о међусобном одношају романских језика може задовољити. Од великога је интереса немачки писана студија: „Über die russischen Waräger“ у три одсека, која је на жалост остала недовршена. У сличном је тону писан, опет на немачком, чланчић, у коме се тумачи име Пруса, а интересантних појединости за оцену Стратимировића као научника пружа и чланак „Примѣчаніе ш именахъ народовъ древнихъ“. Опсoжна је и исцрпна његова студија „Erklärung der slavischen Benennungen der 7. Wasserfälle im Dnjeper bey Constantin Porphyrogenit“; а пуно занимљивих напомена има и у његовој опширној критици на Шлецерово издање т. з. Несторове хронике. Остављајући да другом приликом анализујем ове чланке Стратимировића, приопштићу овде Стратимировићев чланак о општем словенском књижевном језику.

Овај чланак потекао је поводом другога издања Паласова упоредног речника „Glossarium comparativum linguarum totius orbis,“ које је било поверено познатом педагогу Теодору Јанковићу Миријевском. Добивши овај речник преко Глигорија Трлајића, обратио је Стратимировић нарочиту пажњу оном делу речника, где је говор о словенским језицима. Проучавајући градиво, прибрано у овом речнику, дошао је митрополит на мисао, да уреднику речника, Миријевском, изложи своје идеје о том, како би се имао створити један књижевни језик за све Словене. И ако се у читавом излагању сретамо на сваком кораку са дилетантизмом, ипак су идеје митрополитове од интереса прво стога, што расправљају о једном врло важном питању, а друго што нам је митрополит овде онде исказао своје назоре и о српском језику и о нагласку у српском говору. Овај чланак, писан 1796, а преписан поново руком митрополитовом после 1798, како се види из једног додатка уз текст, даје нешто нових података и за митрополитове везе са западним научницима. Одатле се на пр. види да се Стратимировић, још пре него што је ступио у монашки чин, лично упознао био са управником дворске библиотеке у Бечу, Адамом Коларом (1718 † 1783), који је познат као издавач историјских споменика (*Analecta monumentorum Vindobonensia*, Беч, 1761. *C. Ursini Vellii De bello Pannonico libri X*, Беч, 1762, *Historia diplomatica juris patronatus apost. regum*, Беч, 1762 etc. etc.).

Одмах на почетку чланка даје Стратимировић руском језику прво место испред свих словенских језика, јер је он, с обзиром на величину државе, највише у стању да се рашири и распростре. Али за формирање словенског књижевнога језика могу корисно послужити и остала словенска наречја. Ну, стварајући књижевни језик и одабирајући речи из осталих словенских наречја, није потребно потпуно одбацити уобичајено стране речи, особито грчке и латинске. Што се тиче речи које треба да се уведу у књижевни језик, оне треба да су кратке, лако изговорљиве и естетичне. У том погледу истиче се особито грчки језик са својим многим једносложним речима. Воћ сама природа тога језика упућује на стварање нових речи и туђе народе да примају такве речи. Словенски језик не може се мерити са грчким. Незгода је код словенских речи, што се у њима често јављају знаци без гласовне вредности (безгласних бјкв), који се тешко изговарају, што су словенске речи дуге, те их странци тешко изговарају. Те словенске речи имале би се заменити другим, згоднијим речима из осталих словенских наречја. Ако се то не учини, страни ће народи са великом напетом учити дуге и тешке словенске речи, па ма како тачне биле граматике на словенском језику. Дуге речи са знацима без гласовне вредности, умује даље митрополит, нису згодне ни за песништво, које по његову мишљењу, противно Биџону, има велик утицај на развој карактера једнога народа. Али не само с обзиром на песништво него и из практичних разлога препоручују се кратко и лако изговорљиве речи за књижевни језик, јер такве речи и прост народ прима лако и веома радо. За распростирање једнога језика од великог је значаја његов акценат. По мишљењу Стратимировића наглашавање има толику снагу да утиче на развој самог народног карактера. Да то докаже, повлачи Стратимировић паралелу између францускога и немачкога језика. Наравно да у тој сумарној карактеристици францускога и немачкога језика и у размишљању о утицају акцента на развој карактера оба народа има много дилетантизма, који пут и велике наивности, али друкчије не може да буде када се хоће овако широко да генерализује. Није немогуће да је Стратимировић на ове мисли дошао читајући Биџона, популарнога, али не особито теоријскога францускога природњака из XVIII века. Завршујући своја размишљања о природи језика и његову утицају на развој народнога карактера, истиче Стратимировић на крају, да је једини руски народ у стању да рашири словенски језик, тј. да га учини књижевним језиком за сва словенска племена. Ода-

јући овако у пуној мери првенство руском језику, можда под утицајем граматике Ломоносова, где је с толиком љубављу окарактерисан руски језик (И. В. Ягичъ, *op. cit.* 87), мисли Стратимировић да би се ово могло извести само тако, ако би западни Словени вољни били примити нека ћириловска писмена, и ако би се Руска Академија прихватила тога посла.

Extract писанија гђину Теодору Јанковичу и Милево, ради славонскога језика мџа августа 14^о 1796 писанаго.

Њ Словара Россискаго Академија 5. частей полџчихъ чрезъ Терланча и 6^а и тогоче полџчити надџюся.

Дай да вами еданиџтъ ѡ мое мнѣнїе и Славенскомъ јазикѣ скажѣ. Но се токмо аки дрѣгъ дрѣгѣ, не дерзая, мѣдрагѣ воистинѣ, Академији сочиненїя моимъ скѣдоумїемъ ни наименѣше коснѣтися.

Всякъ јазикъ, аще имѣеть ко разпространенїю Наукъ и Народа способствовати, долженъ имѣть множество рѣчей, тѣхъ дробность, и точное произношенїе или ударенїе.

Еже множества касается, аще въ Россиской Монархїи вси дѣла и внѣшная держава, и религиозная, и сѣдонская, и военная, и кѣлоческая, и вся Мѣдрости и Наѣкъ касающася, на славенскомъ јазикѣ и правлѣтися бѣдѣтъ, то и јазика тогоче разпространенїе, и прославленїе, паче всѣхъ прочихъ странъ и нарѣчїи славенскихъ, во ишошенїи равномъ со общимъ держави тои процвѣтованїемъ напредовати имѣеть.

Находящася во иныхъ предѣлахъ славонскаго Народа разная Нарѣчїя многу ко умноженїю, и изобрѣтенїю новыхъ свойственно-славенскихъ рѣчей слѣжити могѣтъ: Но да бы само славенская рѣчь была, мню яко не надобно познатая уже и шбще шбыкновенная странныхъ јазиковъ слова и глаголи совсѣмъ ишметать; пачеже таковая и Греческаго и Латинскаго јазика елико можно по подобїю Нѣмцовъ слободно уводити. Си и симъ подобная и тако всякомѣ позната сѣтъ. И нижо нѣ глаголати довлѣеть.

Но сказахъ горѣ, что надобно јазикѣ разпространяемомѣ, да бѣдѣтъ рѣчи тогу дробне, т. е. кратко, ситне, и иш всякаго логко произносиме, и елико можно всякомѣ естетическомѣ вкѣсѣ прїятне. Греческїи јазикъ всемъ великѣю предъ прочимъ превосходность имѣти видится; идѣже многая моносвѣлаба ко поетическомѣ слогу удобнѣиша сѣтъ, и онак ко (ѣ) ки (ѣи) ѣи ѣи ѣи etc. etc. и прочая аже кромѣ утрѣдненїя устѣнъ и јазыка, единаимъ косне-

віомъ проносима и удобъ пріемлема бывають, пріятность тогш показвють. Но и естество сего язика ко произведенію новыхъ словъ само пособствуетъ, и чужія народи ко пріятію таковыхъ словъ побждаетъ. Телеграфъ, аеростатъ, ідеологія новѣишимъ семѣ примѣромъ слѣжать. На противже сего славенскія рѣчи, аще и велми легко совокзпляютси, но по совокзпленіи и произведеніи тѣхъ множайшыя безгласнія бѣквы во единѣ рѣчь приходятъ и оная ш. щ. ч. стъ. ж. тежко произносятся, и во шбще вси лишениомъ моносулабъ должайшыя сѣтъ и ѿ чужихъ Народовъ неудобъ произносимія.

Здѣ убо, по моемѣ мнѣнію трудолюбіе мѣдрихъ людей тамо клонити би си имѣло: да краткія логко произноснія рѣчи, и изъ дрѣгихъ кромѣ Россискагш и Церковнагш Славенскихъ Нарѣчій, шбрѣтѣтси, и по мало во употребленіе пріимуть, и тако да би оно предъ прочими пріемлоне биле оже краткости и легкости своитство имѣють хотя же рѣсске, или цорковне, тоцке или бохемске, полске или хорватске биле би. Кромѣ сицевагш продпріятія мѣчно странія Неславенскія Народи, славенскія долгія и тяжкія рѣчи учити бѣдѣтъ, аще и точнѣйшыя на томѣ спишѣтси грамматики. Долго би было здѣ разнія рѣчи во примѣрѣ и на сравненію доводити, по елико и тако сіе размишлюющимъ ш сихъ познато быти можеть. Не долѣетъ бо само точная правила у язикѣ имѣтъ, но онъ долженъ быти легко произносимъ и пріятенъ аще чужія народи ко пріятію тогш нѣдити имѣеть. При томъ и ко стихотворенію долгія ѿ многихъ безгласныхъ бѣквъ состоящіяся рѣчи совсѣмъ неспособны сѣтъ. Ш стихотворенный шбаче естли мнѣніе Бѣоново стоитъ, что оноє умъ чловѣческіи и тако многими недостатки и сбетами помрачены въ нѣкія узы и граници сплетаетъ, не требдетъ ни пещи си многш. Оноє по моемѣ мнѣнію полздетъ ко изобрѣтонію новыхъ рѣчей и краткости слова и ко умякченію сѣровихъ нравовъ; но преливаетъ карактеръ Народа во хитро и легкомысленный, и умы чловѣческія ѿ вещественнагш долгомыслія, и прямагш разсѣжденія ко хитроплетномѣ не трающемѣ измишленію ѿводитъ; (еже шбаче толко ш кѣлтивиратихъ Народахъ раздѣвается у суровыхъ бо стихотворство едина єсть просвѣщеніи образъ). Множество же рѣчей и краткость слова можеть и иннимъ начиномъ кромѣ стихотворенія шбрѣтиси.

Шкоже точность правилъ и грамматики, пріятность же и своитство рѣчей ко присвоенію и научонію каждаго язика мѣдрія мѣжи побждаетъ, тако простый Народъ наипаче произношеніемъ рѣчей ко пріятію того нѣдится. Веліе убо лекѣишыя ш разпро-

странней народнагш нарѣчія ради ударенія и произношенія рѣчей стараніе носити имѣтъ. Ударенія бо въ каждомъ язицѣ узрокѣють въ произношеніи рѣчи силѣ или слабость тоя; по тому же самомѣ касаются чѣства слышателей и побѣждаютъ тое; ꙗко тѣмъ же раждаетъ краткій, пресѣчный или обширный, кроткій или жетокій (sic) и огненный слогъ. По такомъ же Нарѣчія промѣненія у Народа читающагш, не токмо и сами ка(ра)ктеръ Народа ꙗко силы или слабости, т. е. прямо енергія или мертвенности ѡзика его и прямо склоности ко пріятію началнихъ правилъ морала etc. etc. — по времени промѣнитися можетъ, но и ко побѣжденію дрѣгихъ Народовъ, ко пріятію таковагш ѡзика (наипаче въ предѣлахъ идѣже различію Народи совокупно живѣтъ), слѣдователнѣ ко разпространенію ѡзика и Народа много слѣжитъ. Примѣръ ꙗко Францѣзагш и нѣмецкагш Народа взявше, мнити ми ся, да побѣдительный изговоръ Францѣзовъ поводомъ быть моглъ краткомѣ и окончательномѣ, а полномѣ дѣха стилѣ ихъ, ꙗко не токмо лѣгшее науки прозябенію (sic) у Народа тогоже раніе нежели у прочихъ сверстнихъ емѣ и ѡзика егш и у прочихъ Народовъ разпространеніе слѣдовало, но сіе истое бодрое народнагш нарѣчія произношеніе поштравало умозрительность (imaginationem) и чѣствительность Народа — (еже и до днесъ основателнія черты характера егш сѣтъ) — ꙗко вираженія же чѣствительности и браковъ множество и угубленіе (sic) плодородія по законнѣмъ физическагш естества участіе имѣло. (И инныя убо узроцѣ (sic) семѣ бити могѣтъ, ѡкоже шобити Родъ народа — species — начинъ живота, clima, temperament, начинъ правленія и прочая и прочая. Но ѡкоже кажди тако и сей къ томѣ по мѣрѣ силы своея пособствовалъ¹⁾* — и ово на характер Народа, ово на обичкѣ его и нарави негли дѣствовалъ, нравже и обичай по долгомъ времени преливался во вторѣю природѣ — ꙗко ꙗкоже прокѣваніе темперамента и пакибытіе характера народнагш слѣдовало; тако да аще би кто изреченія силѣ но аки первобитнѣю винѣ промѣненія, но аки производное ꙗко дрѣгагш природы челоѣческія дара дѣствіе взирати хотѣлъ, ничто менше тоеже изреченіе и въ такомъ взираніи, взаимнѣ на характеръ Народа, на его умноженіе и разпространеніе средственно и непосредственно по мѣрѣ силы и шбстоятельствъ дѣствіе свое ꙗко давати можетъ. Аще убо изреченіе слова не на характеръ прямо, но на чѣствительность, сіяже на умозрительность, и сіо паки

¹⁾ Уъ текстъ измеѣу звездаца има ова нашомена митрополитова: сіе по томъ придато.

на обычай и темпераментъ, сеиже вспять на вираженію изреченія и прочія способности дѣйствуютъ, то все едно естъ, и всически истинно, да каждое дарованіе или способность челоуѣческая или помагаетъ или ревнуетъ или поборствуетъ дрзгой, и проодолоніе же каждыи характеръ народа именовътся, хотя проливанію того и промѣненію иносителнѣ на каждыа дари и способности втсченія участіе пріемлетъ, слѣдователнѣ и вираженіе изроченія гласъ свой ко томѣже преливанію иносителнѣ можетъ и иноситъ. Довольно и Францѣзахъ.

Нѣмци напротивъ хотя и искомный с Францѣзами естъ, и единъ законъ и одинъ правленію, равное множество Народа, равнѣю климѣ, равный или негли и дѣчши начинъ живота и плодородія силѣ съ ними имѣли и въ наукахъ прилѣжали, ничто менѣше не могли языка своего якоже оны ниже прославить, ниже дрзгимъ народомъ препорѣчити. Негли измеждѣ прочихъ вынѣ сія хладность изреченія слова ихъ и молчаніе — (покойныи Адамъ Коларъ нѣкою прилюкою, егда съ нимъ и ш Вами бесѣдовахъ, сказа ми, да славенскіи Народи Германе и молчавія Нѣмцами назвали, а Славяне и сословіи Слованами — Славонами — Славянами) поводомъ биша закосненію ихъ, и своеудовол'ственніи средомѣрности у дрзхъ и темпераментѣ и ш скѣднѣи силы народнягш патриотисма у Нѣмцовъ.

Далече бѣди и мене ако би исюдѣ Францѣзовъ характеръ паче нѣмецкаго предпочиталъ. Азъ увѣренъ емь да сои своеудовольственныи и средомѣрныи Нѣмцовъ характеръ, якоже ко содержанию Народа, сже у первобитномѣ сровства и нектѣливираномѣ волнонію состоянію, совсѣмъ не погѣбитися, тако и ко пріятію спокойственнагш — и умѣренагш житія способствовалъ, икѣдѣ умноженіе рода, исюдѣ шбодренію трѣдолюбію, — шграничіе своспрятяжанія — браковъ приовоеіе и урѣженіе, — пакы исюдѣ рода умноженіе, — но и вѣждѣ и потребѣ, — и умствованія — и по своеудовольственномѣ средомѣрію — благоразѣное природное разсѣжденіе и клоненіе ко добродѣтели — постоянствѣ, — умѣренности, — и своеудовольствію слѣдовати могло, доколь не прокѣвался характеръ ихъ всякыи начинъ правленія пріемлющій, сталный и добры, и ко всемѣ способный якоже и днось естъ.

*И сіе придато по томѣ. Изыкъ, шбичаи, силѣ шбцагш дрзха и характеръ Народа Нѣмецкагш, взираи Нѣмоцкій Магазинъ издаваеми у Алтони и профессора Еггера ш характеру Народа сице глаголетъ (Jonaer Literatur Zeitung Jahr 1798 № 133): Имѣютъ воистинѣ, и Нѣмцы національный характеръ, да еще таковыи, иже

высокопочитаемъ есть: въ почитаніи самага себе учтивъ сын, достоинство дрѣгихъ Народовъ почитаетъ онъ цѣною правды, ѿмѣнная способность съ благодарстію ѿ дрѣгаго принимати, а такожь равная готовость требующемѹ помогати; и чрезъ истое сію величайшес и за дрѣгія Народы обща (ночитко) сѣтъ знатнѣйшіи и неизгладими праваго Нѣмца карактеръ!*¹⁾).

Могли убо, якоже сомѹ произведенію, тако и ѿмѣнномѹ Народу сегш плодородію и дрѣгія причини быти; здѣ шбаче ш нарѣчіи Народу сегш и словопроизнешеніяи во сравненіи со Францѹзами, ѿносителиѹ на разпространеніе народнагш языка и Народу слово намъ есть. Наипаче егда би представили нами, различія совокѣпно живущія, межуособнѹ равнѹющія, разнагш и языка и нарѣчія народи — въ коемъ сношеніи довольно то: что разное языка собственнагш изреченіе, съ разностію характера каждагш сихъ двѣхъ Народовъ, въ равномъ до разпространенія нарѣчія его, ѿношеніи стоитъ.

Тако негли и шпанская и хѣнгарская, и турецкая гордость, и дрѣгіе карактери дрѣгихъ Народовъ. ѿносителиѹ до изреченія бесѣди ихъ изпитати би ся могли; но сіе оставимъ мѣдрѣйшимъ и више времєне ѿ мене имѣщимъ.

Азъ тоє токмо придаю: да наши Сербли, лишоніємъ точногш произношенія славенскія рѣчи, и себе и языкъ свой гѣбе: тако бо они свако рѣчь развлѣче и у изреченію ослаблѣвають, да напо слѣдокъ (кромѣ триста вѣра) никакогого силнаго и пламеннаго произношенія имѣти не бѣдѣтъ, кои бы се дрѣгаго Народу лѣпила, како што се ихъ лѣпо рѣчи чѣжихъ Народовъ: ако су меѣтъ Тѣрцима тѣрке јокъ, бѣва, валла etc. etc., ако сѣ моѣтъ Маѣари маѣарске asta, terem etc., ако су с Власима смѣшани, то совѣмъ влашки бчатъ, овой жо языкъ забвенію ѿдають, хотя и никто побѣдителиѣ какъ различія псовки въ первомъ не находятъ, въ своемъ же, а паче церковномъ нарѣчіи аще би и имѣли цѣтрѣйшая с русскими удареніяи произношенія; ничто менше они и русская ударенія развѣскающе — и продолжающе безъ вѣжды, произношеніе совѣмъ развращають, тако да имъ ударенія тая почти ничего неподають, нити они сами колми дрѣгіе Народи на чтеніе книгъ своихъ понуждаются. ѿтѣдѣже лишениємъ нравнихъ начиваній, сила и енергіи характера народнаго губится, и мы по мало совѣмъ у чѣжіи народи преливаемся. Заиста више нежели Бохомци и Моравци, кои ниже въ законнѣ ниже въ церковномъ

¹⁾ Читав тај одељак између звездаца додан је с леве стране од текста.

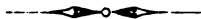
дѣлѣ якоже мы употребленіе языка своего не имѣють. Истинна, что много и иннихъ узроковъ семъ нещастію гѣбленія Народа Сорбскагѣ слѣжатъ. Ничто меньше како ударенія у діалектѣ характеръ народа преливають или ослаблѣвають сравненіе бестѣи простаго Рѣсса и Серблина показати можетъ: онаѣ када што скажетъ, хотя повторяетъ рѣчи якоже и сей, но хитро и со аффектомъ говорить, а овога едва дочекашъ да изговори слогъ единъ; и сіе языка ослабленіе въ семъ нашемъ состоянннн есть вещественнѣшая потеря Народа.

Единъ есть Россіаки Народъ кои Славенскіи языкъ разпространить можетъ. Естли бы Бохемци, Моравци, Тотови, Хорвати etc. etc. нашіи бѣквы поне нѣкія примили, естли бы Академія Россійская томъ нѣкимъ начиномъ поводъ дати могла, то бы по истинѣ кадгогдъ нарѣчіе воѣхъ Славенскихъ Народовъ шбщее по подобію Нѣмцовъ ожидаватися могло. *Pia desideria!*

Могѣтъ дрѣгы и съ дрѣге стране произношеніе языка вгирати, аз же взираю ѡсюдѣ ѡкѣдѣ ѡскѣдѣніе виждѣ и сожалѣю! Упростите ми на оволикой досади! Заведо се пакъ не уметь да станемъ. Ѣдая мене любви и благонаклонности Вашей съ высокопочитаніемъ есмь и бѣдѣ Вашегъ В. Б. р. покор. слѣга.

Стеф. Ѡ Стратиміровичъ.

Приложио Јов. Радониѣ.

К Р И Т И К А

1. Энциклопедія славянској филологіи. Вып. 3а. III. И. В. Ягичъ. Глаголическое письмо (1911).

Глагољска је палеографија представљала до сада једну од најзабаченијих области словенско филологије. То се налази, можда, делимиче у вези са општим несмаром према глагољци који је био и раније, а и сад је карактеристичан за велики део руских научника — слависта.

Док је ћирилска палеографија радовима Востокова, Срезњевског, Собољевског, Лаврова, Карског и других толико данас обрађена, да из њене области има и неколико приручника општег карактера, глагољска палеографија представља готово гомилу сиروه грађе која очекује свога испитивача.

Зато треба са великом захвалношћу поздравити најновији рад о глагољским писменима најзаслужнијег од свих савремених слависта, В. Јагића, који је, узгред да напоменем, већ и раније учинио тако много услуга проучавању њихову.

Рад Јагићев представља највећи део 3-ће свеске Енциклопедије словенске филологије (51—262) и дели се на три дела: I Историју проучавања глагољци; II Преглед глагољских споменика који су дошли до нас; III Преглед палеографског развитка глагољци.

Прва глава — „историја проучавања глагољци“ — у историском прегледу упознаје читаоца са савременим положајем питања о глагољци, њеној старини, њену односу према ћирилици, и њену пореклу. Овде је, може се слободно рећи, наведено све поле важније од Дуриха, Добнера и Добровског до данашњег дана. Могло би се заморити писцу пре због сувишног материјала него због недовољног: тако на пр. ја сумњам у погребу доста детаљног излагања сасвим неоснованих фантазија арх. Љеоњида (106—107 стр.), које нису имале никаква значаја за развитак научних питања; и сам писац говори: „то што говори Љеоњид о пореклу глагољци нема никаква значаја“... (107 стр.). Мени је

тешко да објасним разлоге, зашто је на странама свога рада штампано Јагић и писмо проф. Грунског. У сваком случају, ова опширност, коју није никаква потреба изазвала, рђаво се слаже са наменом Енциклопедије, која треба у што краћем облику читаоцу да да све што је знатно.

Што се тиче положаја који писац заузима у питању о глагољци, — он је одавно познат, и ја морам признати да стојим на оној општој тачци гледишта у том питању на којој и В. Јагић. Ја мислим да глагољца носи у себи све знаке веће старине од ћирилице и да, као старија, може с већим правом бити приписана Константићу; ја држим да закључак, у општим цртама, о грчком извору глагољце представља поуздан резултат савремене науке. Али ја такође мислим и то, да поправке које је Јагић извршио над Тејлоровом теоријом у неким случајевима не представљају напредак. Тако на пр. глаг. **З** графички је ближе лигатури **Ѣс** као што је говорио Тејлор; тако исто глагољ. **Ѣ** ближе је грчком **υ** него **β**, са којим га пореди Јагић. С друге стране, ја сматрам срећнијим поређење, које је предложио Јагић, глагољског **Б** са грчком литаратуром **μβ**; као потврда за то тврђење може служити слично означавање које је наведено у Сб. за нар. умотв. I 140 стр. Своје гледиште на питање о изворима глагољце ја сам изнео у рецензијама на књигу проф. Грунског, „Памјатници и вопроси“... и на његова „Предавања“ о староцрквеном словенском језику.

Друга глава рада Јагићева представља детаљан и воома драгоцен преглед глагољских споменика; али ја бих се тешко могао сложити са груписањем споменика које даје Јагић. „Како није могуће хронолошким редом поређати главније глагољске споменике, јер у већини случајева нема непосредних података о времену њихова писања, ми ујаммамо њихову палеографску страну, напоредо са карактерним језичким цртама, као принцип којим смо се рукоодвели у овом прегледу.“ Тако отпочиње Јагић свој преглед глагољских споменика, и затим утврђује ове групе: А. Најстарији, не сасвим округлао облик писмена (у крају моравско-паноском и граничним суседним крајевима), — овамо долази Кијевски мисал и Прашки одломци; В. Прелазни, угласто-обли начин писања, који представља свега један споменик — *Glag. Cloz.*; С. Потпуно обли начин писања (по пореклу из Македоније и околних области) — у Асманову јеванђељу, Зографском јеванђељу, Марпјину јов., Македонском глагољ. листићу, Григоровичеву листићу, Бојанском палимпсесту и додатој страни Кијевских листића; D.

Стари не сасвим обли начин писања (македонско-бугарског порекла) — у Синајском требнику, одломку Охридског јеванђеља, уметнутим листовима Зографског јеванђеља, глагољским уметцима Охридског апостола и *Abeseparium bulgaricum*; Е. Најстарији хрватски глагољски начин писања, обли или полуобли: у Бечким листићима, Гршковићеву одломку и неким другим; овамо долази и Крчки натпис Св. Луције; F. Угласти облик хрватске глагољице који представља вољка мислина споменика.

Нозгода груписања глагољских споменика које је предложи Јагић у његовој је сложености или, још боље, претрпаности. Истина је да су глагољски споменици већином без датума, што доводи испитивача, до извесне мере, у тежак положај. Али је ипак хронолошко груписање, наравно више или мање приближно, могућно према језичким подацима. Они нам дају могућности да одредимо старе и мање старе варијанте облика слова, а према томе и да поређамо споменико у реду поступности по старини. Друкчије би се добило груписање, када бисмо га извршили према географском переклу. Могли бисмо, на пр., разликовати бугарско-македонске споменике, споменике са знацима северозападних дијалеката и споменике хрватске глагољице. Још би била zgodнија подела на споменике старе црквенословенске редакције и хрватске споменике, а у њиховим границама могли би се споменици поређати у хронолошком поретку. Али и у првом и у другом случају, ма у којој од тих група, ја не бих давао главни значај моменту који одређује општи карактер начина писања, т. ј. разлици међу облом и угластом глагољицом: тај моменат нема ни хронолошког ни месног значаја; у ствари, хрватска глагољица зна тако исто за обли начин писања као и бугарско-македонска; с друге стране, обли начин писања Зографског јеванђеља не може нас омогућити да утврдимо да је тај споменик много старији него Синајски всалтир или Синајски требник. Уносићи у своје груписање као критеријум облоост или угластоост — Јагић је без икакве потребе начинио сложеним, утрпаним и мало убедљивим.

Због угластоости својих црта Прашки су листићи у првој групи — у групи споменика „најстаријег не сасвим облог начина писања“, ма да нас неке особине језика тога споменика, напореда са неким новим варијантима слова, упућују на епоху познију према таким споменицима као што су Зогр. јев., Асем. јев., Glag. Cloz., Мар. јев. Одређивање — „најстарији не сасвим обли начин писања“ (A), „предазни угласто-обли тип“ (B), „стари не сасвим обли начин писања овакве врсте (D) чини ми се врло збунљиво. Мени би било тешко да

утврдим танану разлику међу општим карактером начина писања споменика типа А, типа В и типа D, и мисао, да се непотпуно обли, неколико угласти начин писања Кијевског мисала или *Glag. Sloz.* прво претворио у обли, а затим наново у угласти (118 стр.) — мени не изгледа довољно образложена. Језик ми не потврђује ту мисао. Зато и мислим да је обла глагољица Зографског јеванђеља по пореклу старија од угласте Клочева зборника. Али, ако се и прими та мисао, разликовање међу споменицима угластог глагољског типа — три групе, а не две — не може се примити. Ако је разлог, што је Клочев зборник одељен у засебну групу, његова језичка страна, онда не могу сматрати да је стављање у једну групу Кијевског мисала и Прашких листића правилно, јер језик оба та споменика, у потпуности, по моме мишљењу, не представља исти тип. Најзад, да приметим да је састављање Крчкога натписа у једну целину са најстаријим хрватским споменицима полуоблог начина писања — недоследно, и да је начин писања додате стране Кијевских листића, коју је Јагић ставио у групу споменика *потпуно облог* писања, у ствари, далеко од облог начина; по мишљењу Јагићеву он је „врло значајан за прелаз облога типа у угласти“; а по моме мишљењу он још једном показује, како је тешко груписати споменике по особинама области или угластости.

Трећа глава овога рада — „Резултати палеографског развитка“ представља врло боучан преглед постепених измена засебних слова (шара) глагољских. Али се и у томе прегледу огледа тачка гледишта пишчева на неке глагољске споменике са којом је тешко сложити се. Ја имам на уму Прашке листиће. Као што смо горе видели, Јагић уноси тај споменик у ред представника „најстаријег не сасвим облог начина писања“ напоредо са Кијевским мисалом. Према томе у „резултатима палеографског развитка“ облик слова Прашких одломака стоји обично на другом, а каткада и на првом месту. Међутим његово северозападно порекло не даје нам још права на такво истицање према тако старим споменицима као што су Зографско јев., Маријино јев., Асеманово јев., Зборник Клочев. Испитујући глагољске споменике у вези са Охридским апостолом, ја сам опазио да се палеографско развиће бар неких глагољских слова вршило у истом правцу на различним местима; нове варијанте неких слова можемо подједнако наћи и у Прашким листићима, у глагољским уметцима Охридског апостола из друге половине XII в. и у најстаријим споменицима хрватске глагољице, приближно, исте епохе. Да наведем конкретне примере: слово Э

представљено је као другим типом варијантом Э Прашких листића; њему додаје Јагић овакву примедбу: „знатнија је та околност, што се већ у најстаријим споменицима појављује облик тога слова само са једном попречном цртом, као на пр у бр. 2^а //^а“. Тако се исто на стр. 1:0 облик Э место Э у руским глагољским епиграфским фрагментима сматра као знак старине. Али да видимо, који стари споменици, сем Прашких одломака, имају такав варијанат слова Э? Бојански палимпсест, додата страна Кијевских листића, одломак Охридског јев., Бечки листићи, Гршковићев одломак и њима сл.! Таква употреба назива „стари“ даје нам пуно право да замеримо писцу прегледа на недовољно тананом разликовању епоха.

У исто време употреба Э у Бојанском палимпсесту показује да тај споменик не долази у ред најстаријих; другим речима, обла глагољица могла се употребљавати на бугарско-македонском земљишту у најмању руку једновремено, а можда, и после времена јављања оног угластог типа који Јагић назива секундарним, а који представљају два Синајска споменика.

Тако се исто мени чини да онај варијанат слова ж који дају Прашки одломци представља одступање од првобитног облика тога слова.

Чини ми се да није сасвим тачна карактеристики глаг. слова З коју даје Јагић. По његовим речима, танка црта пресеца средину главне шаре „час хоризонтално а час косо“; ја мислим да се и овде може разликовати старији варијанат, у којем та црта иде косо (исп. Кијевски м.), и познији, кад она иде хоризонтално.

Не знам, зашто Јагић сматра да је тешко одредити, која је од две шаре глагољског Ћ, старија. Мени се чини да језичке црте Кијевског мисала дају чврсту основицу за хронолошка одређивања. Са те је тачке гледишта анализа засебних глагољских шара, бар се мени тако чини, могла бити уопште много тананија од оне која се даје у „результатима палеографског развита глагољице“ (исп. на пр. III Кијевског м.).

Сем облика слова, Јагић се задржава на односу слова према реду (линији), ситници, која, по његовим речима, „како изгледа, има и неки хронолошки значај.“ Међутим факти које поводом тога Јагић наводи показују, баш обратно, да та ситница, у ствари, нема никакав хронолошки значај.

Писац ове рецензије осећа сву тежину дефинитивног решења питања из ове, тако мало обрађене, области науке, из глагољске палеографије, а нарочито кад се хоће тачно да одреди хронолошка поступност у споменицима који се тако тешко могу

хронолошки поређати; због тога и замерке које је рецензент учинио чувеноме слависти ни мало не смањују у њему признање велике вредности, а тако исто и значаја, које ће ово дело Јагићово имати за развитак једног одељка наше науке.

Блед, 6 јула 1912.

С. Куљбакин.

2. В. Богородицкѣй, *Диалектологическія замѣтки*. IX. Изъ наблюденій надъ сербско-хорватскимъ литературнымъ произноше-ніемъ. Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1912, бр. 1—2, стр. 201—206. (Из посматрања над српско-хрватскимъ књижевнимъ изговоромъ).

В. Богорођицки, познати испитивач физиолошко-фонетске стране рускога језика, поклања своју пажњу каткада и проучавању, у том правцу, и других словенских језика. Овога пута он је објавио своје примедбе о српском књижевном изговору које је имао прилике да учини 1898 г. над двојицом Срба, студената казанске Духовне Академије, једнога из источне Србије, а другога из југоисточне Херцеговине.

Проф. Богорођицки не вели из којег краја источне Србије један од поменутих студената; он само вели да у његову изговору има трагова моравског дијалекта. Али то је сасма недовољно. Јер у источној Србији око Мораве имамо два дијалекта, јужноморавски и ресавски, и ни близу није за нас свеједно, из којих је од тих двеју дијалекатских области и објекат његов. Тако исто било би боље, да је тачније означио место рођења и онога Херцеговца.

Већи део посматрања проф. Богорођицког посвећен је говору студента из моравског краја. Према саопштењима његовим по свој је прилици тај студент из области *ресавског* говора. Ја ћу навести само она посматрања Богорођицкога која за нас могу имати неки интерес. Он тврди да се *ě* (кратко) и *õ* (кратко) изговарају отворено, а под дугим акцентима затворено (203—204). То би значило да се под кратким акцентима јавља лабавија артикулација, а под дугим напрегнутија. То само по себи не би било немогуће, јер је познато да се таква артикулација може јављати код *и* (*i*). исп. у Брока, *Очеркъ физиологія славянскоѣ рѣчи*. 79; а јавља се и у других вокала под дугим акцентима, нарочито *ѣ*, и у београдском говору, на пр. *нѣ!* *нõ!* и сл.; али иссум-

њиво није обична црта. У ресавском говору у таквом положају има заиста отворених вокала (e^a, o^a), а тако исто имао сам прилике да констатујем флукуације у дугог *ѣ*, *ѵ*; само је у њих други (или крајњи део) био отворенији — у Богорођицкога је затворенији —, а први је бивао затворенији (исп. сличне појаве и у врањском говору, Дијалек. зборн. II 90—91). Зато је требало дати више примера и тачније одредити место порекла објектова, јер је овако врло тешко користити се саопштеним материјалом. Иначе све оно што саопштава Б. о српским акцентима (стр. 203) представља само неку практичну вредност, али не даје ништа ново.

Ја мислим да је недовољно рећи да српски језик (стр. 205) чува звучност на крају речи, већ ју је требало детаљније описати, када се зна да врло често имамо у том положају звучно-мукле сугласнике (исп. о томе последњи пут Roczn. slawist. IV 192—193).

Брок је у својој „Физиологији словенског изговора“ за српски језик рекао да у њему (стр. 191) имамо само слаб приступ сугласника вокалу који је пред њим. Ту се Брок погрешно позива на српски *л*, мислећи да у њему експирација до краја расте и очекујући за њим чврст приступ сугласника; слаб приступ и после тога акцента имамо баш због тога што у њему експирација до краја не расте (ор. cit. 197—198). Али је несумњиво да и у српском језику има чврстог приступа; ја сам га забележио за Жупу, а сада је то нашао и Богорођицки у језику свога објекта из моравског краја (тачка 8, стр. 205).

За мене је потпуно јасно да руско и српско *л* и *њ* не представљају исте гласове (исп. о томе ор. cit. 191—192); међутим проф. Богорођицки не налази никакве разлике међу њима. У ствари, те разлике има, и она је, према акустичком утиску који ја имам од оба гласа, врло велика. При изговору рускога *л* и *њ* имамо у *црном* делу тих непчаника затворено (са високим властитим тоном) *л* и *н*, а тек у последњем делу праве умекшане сугласнике, дакле неко *л^а*, *н^а*. На српско ухо руски гласови чине утисак полумекких сугласника, док су у српском језику ти сугласници од почетка до краја меки, дакле *л^а*, *њ^а*. Ја сам поредио и артикулације тих гласова у руском и српском и нашао сам да оне потпуно одговарају акустичком утиску. Руско се *л* и *њ* отпочињу слабир притиском врха језикова о алвеоле горњих зуба док се не пређе на латералну артикулацију језика; међутим, иако и у српском језику врх језика лежи према алвеолима горњих зуба, артикулација се не отпочиње притиском врха језикова него одмах боком језиковим. —

Интересантно је опажање Богорођицког, да општи звучни акомпанимент руских тврдих сугласника представља, наравно, приближно *и*, а да српске тврде сугласнике прати тембр звука *и*¹ (ортографског *и*). Ово је само у најопштијим цртама тачно; само би било тачније да је Богорођицки говорио о српским тврдим сугласницима испред *е* и *и* засебно, а засебно пред осталим сугласницима: *о*, *у*, *а*. Тада би се јасно видело да од положаја пред тим самогласницима зависи и тембр сугласника; за поређење са руским треба узети, наравно, сугласнике у положају само пред тврдим вокалима *о*, *у*, *а*. Ако узмемо да *t* руско испред *о* може бити пост-дентално-супрадентално, па чак и алвеоларно (исп. Томсонову таблицу, *Общее языковѣдѣніе*, II издање, Одеса 1910, стр. 210), за српско *t* у таком положају видећемо да је само пост-дентално, а испред *е* и *и* да је чак и интердентално; српско *с* и *з* само је супрадентално, а пред *е* и *и* је пост-дентално, док у руском испред свих тих гласова остаје супрадентално-алвеоларно и т. д. То вреди и за неке друге сугласнике српског језика, т. ј. да су према руским померени мало према предњим зубима, и то је оно што је учинило на Богорођицкога утисак тембра *и*¹ према руском *и*.

У положају за наглашеним непчаним вокалима (на пр. *сени*, *погресам*, *јер*, стр. 206) Б. сматра да сугласници имају палаталну нијансу. Ја то не бих назвао још „палаталном“ нијансом у оном смислу у којем се тај израз обично употребљава; већ бих и овде видео само много виши властити тон тих сугласника него у другим по дожајима (исп. горе).

А. Б.

3. *Јован Н. Томић: О српским народним песмама о одласку Св. Саве у калуђере.* (Из LXXXIV књиге „Гласа“ С. К. Академије). Београд 1910.

У новије вријеме писао је о истом предмету и г. Т. Маретић¹), коме Г. П ливка са пуно разлога пребацује непознавање новије стручне литературе у питањима народних пјесама и приповиједака²). Оно, што је казао г. Маретић, није иза мога ранијега чланка довијело ништа ново. Нема с тога никакве штете, што се г. Томић, који је имао новог материјала и новијих погледа,

¹) *Naša narodna epika* (Znanstvena djela za opću naobrazbu IV) Zagreb 1909, стр. 164—165.

²) *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin*, 1910, стр. 416—417.

није бавио и његовим напоменама. Оне су за рјешавање тога питања од незнатног значаја.

Г. Томић је нашао врело пјесми „Како је Свети Сава из отчина двора отишао у Свету Гору“ из Станићеве збирке; пјесми за коју сам ја раније изрекао сумњу, да није народна. Г. Томић је обративши нарочиту пажњу једном детаљу са успјехом трагао за врелима пјесме и открио га је, најзад, у *Србијади* Милоша Милосављевића, у пјесми „Бјгство Св. Саве из двора отца свога у Свету Гору.“ Даље је са много убједљивости, након савјесног испитивања, указао, да Милутиновићеву пјесму *Златна свирала*, треба изоставити из циклуса пјесама о одласку Св. Саве у кадуђере, јер идентификовање чобана Михаила са Св. Савом, које се ту сасвим немотивисано износи у задњем стиху, није никако у роду народних пјесама, а показује напротив много Симињих особина.

Што се тиче истраживања о пјесми из Петрановићева зборника „Како се Свети Сава закадуђерио,“ ја држим, да је још неке моменте требало узети у обзир. Тада би истраживање добило другу подлогу и друкчије перспективе. О утицају легенде о Алексију божијем човеку на ту нашу пјесму писао је негдје у исто вријеме, кад се штампада расправа г. Томића, г. д-р Светислав Стефановић долазећи до једне сасвим нове, али мало документоване комбинације¹⁾.

У хагиографској књижевности прилично су чести мотиви о женидби разних светаца, који су пуни врлина тежили да остану чисти и кад им се, у непријатном случају, то није чинило могуће, бјежали у манастир. Тако се прича осим о Алексију, божијем човеку, за Св. Теосебија Арсиноита, који је био добар, побожан, без таштине, да је у часу брачног спаривања остао он момком, а она дјевојком као брат и сестра: *σίενοι μὲν ὄρῳμενοι τῷ λόγῳ, ἀδελφοὶ δὲ τῷ πράγματι διαμένοντες*. И истиче се, да он није једини. Тако је радио раније и мученик Конон, испосник Амон и презвитери Анастас и Јован²⁾. О монаху Неофиту, који је по необичном називу свог манастира (*ἐγκλειστρα*) добио назив *Ἐγκλειστος* — заточеник³⁾, прича се, да је у осамнаестој години, бјежећи од свадбе, дошао у манастир Св. Јована Златоустог на брду Ку-

¹⁾ Летопис, књ. 267, стр. 59—60.

²⁾ *Analecta Bollandiana*, XXVI (1907), стр. 184—187, 285.

³⁾ K. Krumbacher: *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, München 1897, стр. 286, 316.

зументи. Родитељи су га тражили и након два мјесеца нађу га у манастиру и доведу кући. Али он остане стапан у својој одлуци, да се не жени, врати се поново у манастир и ту се замонаши¹⁾. Он, дакле, није хтео да учини ни онолико, колико су учинили они први само да не разгневе своје родитеље.

У нашој старијој југословенској књижевности, у познатом супрасалском кодексу, има житије Кононово. Њему родитељи бирају девојку, док га Архангел Михајло поучава у вјери откривајући му „истине тајне“ и приводи у хришћанство. У брачној ноћи склонивши упаљену свијећу он пита своју невјесту, да ли јој је дража свјетлост или тама. Кад она одговори: *свјетлост*, он је онда поче учити и они: *чиста прѣбывѣша троудиста сѧ извѣсто вѣ в'сеи чистотѣ сѧхранивѣша свои тѣлесѣ вѣ неистыѣвни²⁾*.

Има, даље, легенда о посљеднику Јована Рилског, о нама врло блиском Гаврилу Љесновском, која је сачувана у Станислављеву рукопису из 1330 год. Гаврило је, прича се ту, био син богатих родитеља и бавио се књигом (*вѣданъ бысть наѣчению книжномоу*). Кад је дорастао вјенчаше му родитељи невјесту добра рода, али он не хтједе да је се такне. По божијој вољи жена му умре чиста, а он оде у манастир³⁾.

Женидба преко воље, основни елемент народне пјесме и предања о одласку Св. Саве у калуђере, чест је и познат, као што се види, у хагиографској књижевности прије Савина времена и из тога доба. У случају, који се наводи код њега, нема ничег главног, што би било нарочито ново. Теодосије, који само спомиње да је Св. Саво требао бити ожењен, наговјестио је, да је ту био и разлог, због кога је он отишао у манастир. Такво тумачење разумљиво је потпуно: оно је вјероватније, ближе памети, више људско и природније него високо тумачење његовим религиозним и мистичким одушевљењем. Питање је сад само: може ли се узети, да је то тумачење у ствари народно, не с тога, што то оно не би могло бити из психолошких разлога, него с тога, што су таква и слична тумачења о одласку угледних и светих људи у манастире и њихово одбијање женидбе била позната и у нас. Случај Св. Саве није био нов за њих као случај, — ако је у опште био, — па, према том, наравно није ново ни његово објашњавање.

1) *Analecta, ibid.*, стр. 274—275.

2) F. Miklosich: *Monumenta linguae palaeoslovenicae e codice suprasliensi. Vindobonae, 1851.* стр. 18—19.

3) Гласникъ Друш. срб. саовесности, XVI, стр. 36—37.

Г. Томић држи, да су народне пјесме још онога доба садржавале тумачење одласка Савина у калуђере женидбом на силу. Касније се, вели он, „такво тумачење све више истицало уз догађај, те је временом и заузело прво место у песми и постало мотив.“ Потврде за то налази у Теодосија, који спомиње несудожену женидбу Савину. „И оно мало наглашенога о женидби Растковој довољно је да се види е је још у XIV столећу не само постојало такво тумачење узрока Савину одласку у калуђере, него и да је оно било тако јако, да га Теодосије није могао објаснити.“

Ја мислим, да се то не мора тумачити само тако. Није немогуће, да су се пјесме о женидби Савиној развиле из врло популарне биографије Теодосијеве или из Алексијеве легенде или из обје заједно с једном трансакцијом. Теодосије је могао своју напомену имати не само из народа, него и из раније лектире и употребити је, држећи последице извјесног времена, да је то реминисценција саопштења. Он је био учен писац, вјешт послу, а напомене с овим мотивом, како смо видјели, нијесу биле ријетке. Позната је ствар, да се тако чешће уносе занимљивији и карактеристичнији мотиви у млађе биографије; лијеп примјер за то даје Х. Делахеј, наводећи ону познату сцену, како се јелен с крстом међу роговима јавља не само Св. Хуберту, него последице њега и Св. Мајнулеу и Св. Еустахију¹⁾. А да се код Теодосија смије и може закључивати на реминисценције из раније лектире показују одлично но много срећно започета истраживања С. Розанова²⁾, која поред све невјештине излагања нијесу остала без извјесних резултата.

Даље, узмимо у обзир и ово: Доментијан, који је писао биографије Савину и Симеунову у дужем размаку и прилично давно последице самог догађаја, не спомиње ниједне ничим намјеравану женидбу. Он зна само, као и Теодосије, да је Растко са седамнаест година напустио Србију и да се бјежећи послужило изговором, да иде у лов. Зна, да је последице његова одласка настала општа жалост и да неки људи светимъ доухомъ наочени пјесни сьмысливьше и сѣтоуюште повахоу о ошѣствии богомоудраго юноше. Чудно је, да Доментијан не спомиње ништа о женидби, коју Теодосије истиче у два маха; чудно тим више, што је он на том примјеру могао нарочито указивати на врлине Савине. То може да значи, да он за то или није знао или што тог тумачења онда

¹⁾ Les légendes hagiographiques. Bruxelles 1905., стр. 32.

²⁾ Известія Отдѣленія рус. языка и словесности, XVI, 1911, стр. 137 е.и. даљ

још, уопште, није ни било, или што му он из ма ког разлога није хтео обраћати пажње.

Али има једна ствар, која би нам могла помоћи да претпоставимо још један начин, на који је Теодосије могао доћи до своје напомене. Жалост је послје Савина одласка била велика: родитељи су му се обукли у хаљине жалости заједно са слугама, по свој је држави настала туга, у црквама учесташе молитве и добри људи почеше да удешавају тужно нарицаљке¹⁾. Те тужне пјесме могле су имати, као све нарицаљке, хвалу несталог; како је тај нестали, међу тим, био младић, онда и похвалу за њ и радост коју је спремао родитељима и коју је могао учинити настављајући им породични култ. У нашим свима нарицаљкама за младим спомиње се, како се родбина надала његовим сватовима, његовој радости, а он их све изненадио својим наглим одласком²⁾. Такво нарицаљке, са сличним садржајем, могле су да буду пјеване и тада. У том случају претпоставка г. Томића могла би бити пријемљива и онда би се Теодосијев навод могао узети као да потјече из народа, и ако ни у том случају то врло не би било поуздано, нити би икако могло да важи као такво. Пјесма, коју г. Томић нарочито истиче, она, што је у селу Дражићима забиљежио Сима Томић, држећи је ближом оним пјесмама, за које је напоменуо Доментијан, од пјесме саопштене у Петрановићеву зборнику, са несумњивим траговима утицаја Алексијеве легенде, мислим, да у овом погледу не значи много и да сувише ослањање на њу није од користи.

Прије свега, ни она није проста од утицаја Алексијеве легенде, која је као што се зна, позната у нас од XIV стољећа и била врло популарна, чинећи осјетан утицај у народној легендарној традицији. Као један од тих утицаја — то је навод, да је Саво једанац као и Алексије; даље Савин бијег послје свршене свадбе, у брачној ноћи. Хисторијски елементи пјесме: да Немања купи војску за трагање и да га Саво сретне и наговара, да баци „његова царштина“, што овај и чини, нијесу, и ако донекле тачни, ни по чем карактеристични за примарно схватање народне традиције о том догађају. Напротив, то су елементи познати из њихових популарних биографија, нарочито из Теодосијеве, одакле су могли ући у народ. Као један од доказа за то, осим примјера Савина, који служи за

1) Живот Св. Симеуна и Св. Саве, Биоград 1865., стр. 27.

2) Исп. Народне тужаљке, „Бранково коло“, 1908.

гласификацију монаштва и Свете Горе, могу се употребити калуђерско име Немањино Симџан и Савине ријечи :

Наше царство, царе Симџане,
Наше царство маловечно беше,

које потсећају на Теодосијеве ријечи о Сави, како „царство и богатство, славоу же и свѣтлостъ и вѣсако благодньствіе многомтежно и нестойтелно равсоуждааше“¹⁾.

О постојању предања о одласку Савину у калуђеро због женидбе, „противу кога војује“ Теодосије, како то г. Томић каже; не може бити говора, нарочито не у тако аподиктичној форми. И зашто то да војује против њега, кад то предање ни у чем не би могло да штети угледу Савину? У разговору са оним Светогорцем, како га Теодосије наводи, Сава сам вели: „да коли родителіе мои вѣсхотеть бракоу причетати ме, али он то не ће, јер любоплѣтѣмь оудржанъ не ће моћи достићи свог великог циља“²⁾. Сава ту говори из истих побуда и са истим осјећајима, као и сви они прије њега, који хоће да буду *της φύσεως ικηται*, „вјерне слуге и радници винограда Христова“; не да се правда, него да покаже своју љубав и оданост цркви.

Ја с тога још увијек прије мислим, да је Теодосијев навод настао из реминисценцијо читања неке од ранијих биографија с тим мотивом, у вези с популарном Алексијевом легендом, или обоје одвојено, посліје једне у нас врло обичне трансакције, условио народну традицију о Савиној насилној женидби, — прије, велим, мислим на то, него на обратан случај. Јер за ово друго недостаје још увијек једна сигурнија и једна неприкосновенија карика.

Осим у народним пјесмама има и у народној причи спомена, како су Св. Саву хтјели да жене, а он није пристао. Једна прича, коју је забиљежио у Санском Мосту Јован Митровић³⁾, једна врло општа о „Св. Сави и царском сину“ каже нам, међу осталим, како је светац излијечио болесног царског сина отјеравши му гују омотану око срца, а цар му у награду за то хтио да даде своју сестру или кћер и он то одбио. У причи није саопштено, зашто је он тако поступао, нити се у опште на то обраћала пажња. Ствар

¹⁾ В. Даничић: Живот Св. Саве. Биоград 1860, стр. 5.

²⁾ Ibid. стр. 7.

³⁾ Босанска Вила 1897, стр. 185—186.

е и иначе само као детаљ приче, а не као њен условни мотиви, не заслужује, да јој се посвећује ма каква дубља пажња с нашег гледишта.

Владимир Ђоровић.

4. *Маринко Станојевић: Севернотимочки дијалекат*. Из II-го књиге Срп. дијалект. зборника Српске Краљ. Акад., 360—463. У Београду, 1911.

Тако назива г. Станојавић најсевернији део тимочкога говора или тимочко-лужничког, како га ја називам, који представљају ссла на обема обалама Тимоковим: Боровац, Мариновац, Дреновац, Трновац, Дебелица, Кожељ, Мариновац, Штипина, Мали Извор, Селачко, Краљево Село, Петруша, Ошљане, Јаковац, Јелашница, Г. Зуничје и Д. Зуничје. Овамо није унесено Ново Корито које је насељено из Загорја; али онако као у горњим селима говори се, по Станојевићу, још и у Г. Белој Реци, Грлишту и Лесковцу, местима која се налазе северно од наведених.

О говорима овога типа доста је писано. О њима има понешто у познатој књизи Броковој *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* (Беч, 1903), а много нише у мојим Дијалектима ист. и јужне Србије (Београд, 1905). Према томе посао г. Станојевићу могао је бити знатно олакшан и упућен у оном правцу у којем би био потребан нов материјал из ових говора.

Али, на жалост, писац овога рада није се готово нимало користио досадашњом литературом. За обелажавање гласовних црта узимао је неке знаке по Броку, а неке, по свој прилици, по мојој књизи; и то је све. То некоришћење досадашњим радовима дало је књизи Станојевићевој две негативне стране: прво, у своме опису језичких црта он није одвајао оно што је заједничко свима говорима тимочког типа од онога што је специфично севернотимочко. На тај начин, ми у његовој књизи нисмо нашли севернотимочке црте и нисмо видели, по чему се тај говор одликује од осталих; воћ нам је писац нашироко говорио о добро познатим цртама тимочког говора уопште, а тек по којој цртом додирнуо оно што је требало да буде предмет његових специјалних посматрања. С друге стране, многе стране говорнога склопа његова говора њему су остале непознате, иако се у досадашњој литератури о њима доста говорило, чега не би било да се користио том литературом.

Али и поред тих недостатака у раду Станојевићевој има добрих опажања. Она нам дају наде да ће он моћи попунити празнине у

своме раду, ако буде хтео, и дати више рељефа своме говору. Сваки опис локалнога говора за нас је особито драгоцен. Такви описи образују стубове за одређивање географског кретања и географског простирања језичких црта даних говора. Станојевић вели да се у свима поменутих местима једнако говори. Али тешко да ће то бити тачно. А ако је, заиста, тако, требало је утврдити и разлоге томе мало необичном појаву. У сваком случају, требало је говорити о насељу. Да ли су сва места подједнако стара, и која су места матице из којих су остала потекла? Кад се врши опис овако маленог краја треба водити рачуна и о најмањим фактима у овом правцу, а камо ли о тако крупним као што су споменута.

Најсложенији и најинтересантнији део гласовне системе ових говора чине вокали и полувокали (стр. 362—373). Али њихову систему писац није разумео. Зато многе сличне појаве он објашњава без заједничке им везе, тражећи за сваки нарочито објашњење. Ја нећу овде ићи за његовим објашњењима, већ ћу само показати да је и његов материјал давао доста поуздане грађе да се утврде основни моменти развитака вокала. — Прво, дентали (т, д, р), затим стари умекшани сугласници (ј, ч, ш, ћ и сл.) утичу на а и о да се мењају, у ненаглашеним слоговима, у правцу звука е (а е у и): *пријетељ*, *јеглика* (362), *черана* (363), *шерен* (372), *јејце* и сл. (372 и даље), *делџо* (362), *дерак* (ib.), *реџита* (363), *Телијан* (ib.), *дърувјем* (писац бележи е), *дърдем* (372), *деждевџак* (371) и сл. Полугласник, за који и сам писац вели да му је у основици а, прелази у таквом положају у полугласник реда е: *Гмитър*, *вџър*, *вџџър* и сл. (372), *шърен* (369) и сл. Друго, лабијали и л утичу у истим приликама да се а, е и љ развијају у правцу о или у: *кровај* (362), *почавра* (ib.), *џсом* (371), *седом*, *ложџа*, *Павол* (ib.). Треће, и у Станојевића има примера да у ненаглашеном слогу полувокал прелази у пун вокал своје боје: *џсом*, *седом*, *ложџа*, *Павол*, *благден*, *Велиден* (371), исп. такође ниже материјал из текстова; али већа и мања полугласност полувокала у њега се уопште не разликује. Зато и поменути случајеви остају без правог објашњења. Четврто, да вокали у ненаглашеном положају добијају отворенију нијансу, о томе такође нема ни помена у Станојевића; али да је то особина и његова дијалекта — јасно се види по овоме: вокали е и о ако нису под акцентом „муто се“ у љ, т. ј. полугласник реда а: *чџло*, *љдџвина* и сл. (363, 369). Ако се буде имало на уму да се и а у овом положају тако „мути“, онда је јасно да смо овде имали вокало врсте а, јер иначе они не би дали и полугласник своје врсте; даље, за западни део својих говора вели

писац да је вокал у таквом положају близак пуном вокалу, па и тада је он са отворенијом нијансом: *удаваџица*, *вараџиш*, и сл. (372). На послетку, редукција вокала ненаглашених слогова интересантна је особина и овог дијалекта. О њој нам писац тако исто мало саопштава. Он вели да се вокале *а*, *е*, *о* „замуђују,“ а да то не бива са *и* и *у*. И то је тачно; али није довољно. Требало је одредити услове под којима то бива. Из материјала Станојевићева види се да се редукција врши најчешће у првом слогу пред акцентом, у неких префикса (*њ^а*, *з^а*, *р^аз*), у ненаглашених речца (*д^а*, *п^а*, *т^а*, стр. 370), исп. и: *к^ано* (кано) у тексту, 461, 457, *к^ано* 456, *з^аш* (зашт) 453, 448, 445, *б^ар* (бар) 441 и сл. И у другом се слогу пред акцентом врши редукција; али много ређе. Редукција се врши и у слогу за акцентом кад он није последњи отворен слог. Редукција се у свима овим случајевима у толико чешће врши у колико су у слововима који се редуцирају сугласници *в*, *н*, *р*, *л*, *ј*, *м* (исп. случајеве као *р^богим*, *в^лк^ано* и сл.). Иако је несумњиво да совршотимочки дијалекат долази у групу говора у којима је редукција ненаглашених вокала доста јако развијена, ипак на основу Станојевићева материјала не можемо доћи до детаљнијег закључка о њој (исп. о томе у мојој расправи О дијалекатском материјалу о Брока, СДЗБ II 13 и даље). — О свима појавима о којима се овде говори наћи ће читалац у мојим Дијалектима ист. и јужне Србије, 42—89; СДЗБ. II 2 и даље, 87—8; најзад, у *Rocznik slawistyczny* IV 193—196.

Боље је изражен одељак о сугласницима: *ђ*, *ћ*, *ч* и *џ* (стр. 373—379). Станојевић бележи *к* и *г* испред *е* и *и* са *ћ* и *ђ*, а са *ќ* и *к* као новије у изузетним случајевима. Требало је разликовати, по свој прилици, у локалним дијалектима бар два ступња *ќ* и *ћ*; јер како би се друкчије могло разумети *домаќин*, *к^рка*, *к^рра* и сл. (стр. 376), ако не протпоставимо да смо у локалним говорима имали и *р^јће* и *р^јке*, па је према томе односу добивено поред *домаќин* и *домаћин*. Иначе је добро опажено да се пред таквим *ћ* и *ђ* моња *л* и *н* у *љ* и *њ*: *каљинка*: *каљинће* и сл. (стр. 376). — О развитуку *ј* испред *ћ* у неким рочима в. код мене, СДЗБ. II 29 и тамо наведену литературу. — Примери типа *винџки* (377) у којима се *к* испред *и* не мења — нису ми јасни. Ја не мислим да би *џ* могло бити томе узрок. Воћ у њима имамо, по свој прилици, примере као *к^рра*, *к^ррка*, *домаќин* и сл. са непотпуно палатализованим сугласницима.

О сугласнику *ј* (*ѝ*) даје Станојевић сувише правилну и симетричну слику. По њему се тај сугласник у положају пред или за

палаталним вокалом редуцира или губи (у таквим га случајевима белсжи Станојевић, по Броку, знаком [j]), а пред или за непалаталним вокалима *потпуно* чува. Међутим ја имам забележено: *стоџл* из Краљ. Села (Дијалекти, 131), *немау* Ошљане (Диј. 132), *изџкау* Ошљ. (ib.), *играу* КС. (ib.) и сл. Према томе, та дефиниција ноће бити потпуно тачна.

Губљење љ иза *п, б, м, в* у part. pass. и у граев. глагола није појав фонетске природс, него *морфолошке*. Дакло, *зобем* м. *зобљем* као *реем* од *реати* и сл. То се у Станојевића не види, исп. код мене, Дијалекти, стр. 148—153.

Тако је исто *-дл-* у *седла*, *падла* и сл. несумњиво производ аналогije, што се тако исто у Станојевића не види (стр. 386). Исп. моје Дијалекте, стр. 213—214.

Да напоменем још да *рж* није постало од *раж* него је своје *р* добило из зависних падежа (364); то исто вреди и за *старц*, *јарц* (стр. 366); јер да је *старц* добивено од *старџ*, очекивали бисмо *старџ*, чега нема; *сџне* није образовано по аналогiji (367), већ гласовним путем; у *дзџни* имамо нов полугласник, а не стар: *дзџни*: *дзџни*; само, наравно, он је добивен у облицима у којима акценат није био на првом слогу; тако исто је у *њм* (368) полугласник нов као у *зџи* и сл. (исп. горе); у *котџл*, *цетџл*, *витџл* *сџрдџл* (стр. 368) имамо стари полугласник, иако неке од њих Миклошић ставља међу именице са суф. *џл* (Vergl. Gramm. II 175); најзад, по себи се разуме да у *љуђе*, *људје* (374, 393) *ј* није постало од *и*, а тако исто и у *греџи* (376).

По негде Станојевић констатује да је акценат његова говора ^с или ^џ; али, наравно, то није тачно. У томе говору имамо само један, експираторан акценат, који је том својом страном само донекле сличан горњим акцентима; али по тонској (музичкој) страни, он представља нешто сасвим друго. В. Дијалекте, 271 и даље.

Интересантно је повлачење акцента с краја на претпоследњи слог у именица у вокативу: *овџар* — *овџара*: *овџаре* и сл. (стр. 390 и даље) м. *овџаре*, како бисмо очекивали према другим говорима. Овде је, вероватно, утицао однос: *јунџи*, *јунџа*: *јунџе*, где је наглашени слог у вокативу и почетни, и претпоследњи. — Несумњиво је да именице типа *ћестење*, *лимунје*, *клиње* и сл. (стр. 394) имају наставак збирних именица *-џје*; а ако се заиста употребљавају као *пот. plur.*, то се извршило само под утицајем *пот. plur. сељање*, *грацање* и сл., за које је несумњиво да имају *џје* од основа на старо кратко *џ*.

У дат. *женé* треба, несумњиво, видети утицај ресавског говора, како у обичном говору, тако и у песмама (исп. стр. 398). Интересантно је е у вок. именица женскога рода: *Џоне*, *Боне* и сл. Данас се тај наставак у говорима овога типа употребљава и у именица које нису *hurocogistica*: *Стојанке*, *Мари́ке* и сл. (исп. Дијалекте, 315). Ја сам због тога мислио да у ширењу тога наставка треба видети преношење наст. од именица на *-ица*, у којима се и у овим и другим нашим говорима до данашњег дана задржало *-ице* (в. Дијалекто, 313). Али сада ми се чини да је вероватнија друга хипотеза. Познато је да у многим говорима нашим, чакавским и штокавским, имамо у имена женских лица облике са *e* од мила: у неких имамо то *e* само у вокативу (*Māra*: *Māre*), у неким опет имамо *e* и у номинативу (*Māre*: *Māre* у Дубровнику, Озринићима, в. Решетар, *Die Betonung der südwestlichen serbokroatischen Mundarten*, стр. 96), у неким опет имамо исти облик и у ном. и voc., са истим акцентом (у Прчању, Решетар, op. cit. 97: *Jāne Kāte* и сл.; затим, несумњиво, у неким крајевима Црно Горе). Старина се, по моме мишљењу, сачувала у оним штокавским говорима у којима имамо, као и у чакавском: *Kātē* ном.: *Kāte* voc. (исп. на пр. моје *Замјтки* по чакавскимъ говорамъ, Петроград, 1910, стр. 49). У чакавским говорима имамо то и код мушких имена: *Pērē*, *Jūrē* ном.: *Pēre*, *Jūre* voc. и сл. (исп. моје *Замјтки*, 39). Одавде је јасно да ту имамо стари наст. *-ē* (▲) који се употребљавао да се њиме означи дете, нешто мало, нежно, нешто чему се обраћамо од мила. То лепо доказују они чакавски говори који су и у зависним нареджима сачували основу на *-ēt-*: на пр. у жмињском истарском говору имамо од *Kāte*; *Kāteti*, *Kātete* и т. д. (*Zgrablić, Čakavski dijalekat u Sv. Jovanu i Pavlu te Žminju*, III, Pula 1907, стр. XIV). Тога има и у другим чакавским говорима и старијим чакавским споменицима. Према томе од облика женск. рода *Kātē* образован је „хипокористикон“ *Kātē*: *Kāte* у voc. Како је у многих именица ж. рода ном. и voc. једнак, на пр.: *Ана*: *Ана*, *Mārija*: *Mārija* и сл., то је облик вокатива *Kāte* по негде почео да се употребљава као номинатив; а у још већем броју говора тај вокатив је и даље остао као вокатив, а номин. е пагубио. Такав номинатив је понегде заменио облик са *a*, који је био такође хипокористички: *Kāta* и сл. И тако имамо говоре у којима је уз ном. на *a* добивен овај вокат. на *e*: исп. *Māga*: *Māfe*, *Џона*: *Џоне* и сл. у севернотимочком. Тај однос међу номин. и вокативом проносен је и на остала имена женског рода у овим говорима, те имамо и од *Радјунка*: *Радјунке* или од *tētka* — *tētke* и т. д.

Иако је данас *ремење* (стр. 401) plur. masc., ипак смо првобитно ту имали *ременје* као збирну именицу (в. горе); *дѣштер*, *дѣштера* (стр. 401—2) несумњиво је бугаризам.

Заменице, а нарочито личне, врло су важне за ове говорне због тога што се у њих сачувао један падеж више, датив, него у осталих имена са деклинацијом. Али и ту не треба бити сувише поверљив према свему ономе што се употребљава као такво. Станојевић бележи и *вѣма*, *нѣма* као дативе, и несумњиво је да те црте има у његову говору (исп. *њима* у Дијалектима, стр. 415); али је питање, да ли она није унесена из ресавског говора. Облици *овијѣм* и сл. показују својим гласовима да су новији *овија-м* (исп. Дијалекто, 421 и д.); а *м* је добивено од синклитичнога *им* које се употребљава у свима овим говорима. —

Иначе у свима одељцима облика деклинације осећа се велика непотпуност. На пр. на стр. 395 говори се да акценат „по новијем“ може бити и повучен; међутим када се међу именицама жовског рода дају двојни облици (којих има и у текстовима) на стр. 397 и даље, ми не знамо, да ли и то имамо „по новијем“ или су ти облици изворни; у придева се наводи само неколико примера, па и то фрагментарно; а о члану је сасвим недовољно рећи да *т*, *в* и *м* може бити и члан, и демостративна заменица, јер није поуздано да *в* и *м* уопште могу имати право чланско значење.

Глаголска је система, и по промени и по акценту, врло проста у овим говорима. Зато можемо саме зажалити, што г. Станојевић није дубље ушао у акцентологију ових говора: у том би нам случају лако дао потпуну систему, а овако морамо о многим чему нагађати. — Акценат импоратива на пр. није нам увек јасан. Он је несумњиво пошао за акцентом претерит. партиципа, који је у овим дијалектима обично на последњем слогу основе. Облике II врсте: *жѣгнѣи* п *жѣгнѣи*, *гѣтнѣи*: *гѣтнѣте*, *стѣни* и *станѣте*, *тѣкнѣи*: *тѣкнѣте*, *мѣкнѣи*, *кѣкнѣи*, *стѣгнѣи* и сл. требало је детаљније испитати (исп. о њима у мојој расправи О дијалекатском материјалу, 60—63). — Аорист је јаснији, и из Станојевићевог материјала може се добити о њому готово потпуна слика. Познато је да се у тимочком дијалекту извршило интересантно уједначавање акцента глагола I-ве врсте у аористу. Према *плѣте* у 2. 3 л. једн. добили смо и *плѣто(х)*, *плѣто(х)мо*, *плѣтоше*. То је извршено због тога, што су ови глаголи трајни: код трајних глагола и других типова нома премештање акцента у 2. 3 л. према 1-вом, него је у свима лицима акценат на истом месту: *писѣ* (1. 2. 3), *носѣ* (1. 2. 3.) и увек тако. Овде је као тај општи акценат уопштен акценат 2 и 3 л.,

те смо га добили свугде: *илѣто, -е, илѣтомо, -осте, -оше*. Међутим како сви свршени глаголи обично повлаче акценат на први слог у 2 и 3 л. једн., и овде је то случај када глаголи постају свршени: *испалѣто: испалете* и сл. — Требало је да нам писац да више примера са префиксима од глагола *могу* и *идем* у аор. Само није требало да меша, као што је Брок чинио, облике различних основа, на пр. *вѣнем* — аор. *увенѣ* и сл., када тај глагол има аор. и од своје просте осн. и сл.

Да наведем облике садашњег времена: *купувѣјем, казувѣјем* и сл. који имају двојни наставак.

Своју расправу завршио је Станојевић грађом, народним приповеткама (431—457) и песмама (457—463). Народне су песме тако мало дале и за језик, и за народни ритам, да су могле сасвим изостати; али у народним приповеткама има лепога материјала. Има и таквога, којим се Станојевић није користио у својој расправи. На пр. о промени именица као *кучина, кудѣља* (исп. стр. 431—2) он ништа не говори; интересантно је *покре* м. *покрај* у којем се е м. а (због р и ј) стално употребљава (исп. 431, 440, 443, 456). Ваљало је поменути и *текој* (432, 436, 443, 444, 453) и *тегај* (434, 443), у којима имамо, у првом случају е м. а иза дентала, а у другом њ^о м. њ^а и даље е у истом положају; слично томе имамо и у *куртелишу* (446), *зер* (438), *зеш* (452), *бѣрем* (454), само у последња три случаја под другим погодбама; интересанта је редукција у *бѣђи* (од *бајати*) (432), *бѣђим* (437); *томѣн* (438, 448, 449, 452, 457), у којем имамо о под утицајем лабијала, такође је требало навести, јер је број таквих примера у писца и иначе мален; у *онагај* м. *онгај* (442) имамо а од њ у положају без акцента, а таквих примера у Станојевића има врло мало; о промени д у г у *срѣгња, срѣгњу* (450) такође се не говори ништа у расправи; интересантно је *испаи* (441) са и м. је као резултат редукције; *зѣ* м. *зѣр* (440), *оди* м. *од* (452); требало је међу глаголима навести *рѣспорѣм* (454). Међу заменицама и придевима ја не налазим облике *нѣће* ср. род (436), *нѣћега* (435, 455), *дрѣђега* (443). У глаг. *хтеги* (стр. 428) ја не налазим ове облике: *оц* 2. л. једн. (439, 440, 451, 554), *нѣч* (450); аор *нѣ-те* (436) и облико типа *стејала* (434). Мислим да би било корисно и умесно да је г. Станојевић, који је и родом из краја којегга говор описује, дао и значења ређим речима и изразима као: *русил* (431), *слобѣница* (431), *голанарамца* (431), *клоцала* (433), *гљскала* (433), *токрвѣт* (436), *аинин* (437), *ридовкиње змије* (437), *ваша* (444), *смучнѣ* (454) и сл.

На основу свега овога несумњиво је да у расправи Станојевићевој има корисног материјала и да ју је тробало наштампати; али се тако исто из овога видело и то, да рад на овом дијалекту још није дао дефинитивних резултата. Г. Станојевић ће задужити нашу науку, ако продужи започети посао још са већом енергијом и означене бразде још дубље и шире захвати.

А. Белић.

Б. Гаврило Јовановић. Из историје српског књижевног језика. (Из Годишњице Н. Чувића, књ. XXXI, стр. 67—106).

Г. Јовановић је покушао да објасни Вуков књижевни језик на сасвим нов начин. Он у њему види — „језик реформоване Ћирилове граматике!“ Он мисли да су једино српски Словени, тачније Словени Охридске Архиепископије, а доцније Пећске Патријаршије употребљавали као народни језик — језик Ћирилов. На дворовима властелинским граматика тога језика подвргла се изменама, реформи. Та се граматика „фиксирала“ у потпуности у XVII в! Вук је језик те граматике, а не некакав „простонародни“ језик, унео у књижевност.

Г. Јовановић доказује да је Ћирилов језик у основици савременог нашег књижевног језика („реформована граматика Ћирилова“). А за данашњу је науку *аксиом*, да је Вуков књижевни језик народни, *без икаквих утицаја Ћирилова језика*. Истина је да се у старој књижевности нашој употребљавао „реформован Ћирилов језик“; али је тако исто истина да он није готово нимало утицао на наш народни језик. Г. Јовановић мисли сасвим супротно о томе; али он своје мисли ничим не потврђује.

Погрешка је г. Јовановића што он тамо размишља где треба проучавати. Јер данас више нема потребе, а још мање разлога, нагађати о нашем народном језику, када се његов развитак може проpratити (по споменицима и дијалектима) од XII до данас. И тај развитак говори немилосрдно против г. Јовановића. Г. Јовановић из тачне поставке, да је старословенски језик могао утицати на српски, изводи сасвим нетачан закључак, да је он на њ и заиста утицао. Јер за такав закључак требало је навести и доказа. Њих г. Јовановић не наводи. Тако нам је г. Јовановић дао расправу о српском језику без икаквих испитивања, вршених у том правцу, и цео низ тврђења без икаквих доказа. А шта вреди у науци таква тврђења — није потребно нарочито истицати.

А. Б.

Х Р О Н И К А

Савез Словенских Академија.

Овај одољак нашег часописа не може се отпочети значајнијом темом од ове. Савез Словенских Академија, иако није још свршено дело, близу је остварења. Већина словенских Академија послала је своје представнике, на позив руске Академије Наука, у Петроград, где су они, на седницама од 7—9 маја ове године, измењали мисли о основима тога Савеза. Пошто је међу њима постигнут споразум, они су потписали статут тога Савеза, који ће се поднети Академијама-савезницама, да их оне дофинитивно приме. У име руске Академије тај су пројекат потписали В. Јагић, Т. Е. Корш, Ф. Ф. Фортунатов, А. А. Шахматов и, са извесним ограничењима, А. И. Собољовски; у име чешке Академије потписао га је Фр. Пастрнек, у име Југославонске — И. Милетић, у име бугарске — Љ. Милетић и В. Златарски и у име српске — Љ. Стојановић и А. Белић. Као што се одавде види, пољска Академија није учествовала у савстовањима која су се водила у Петрограду. У томе треба видети, по свој прилици, ехо онога општега протеста против заједничког рада са Русима који се опажа у Пољака и у другим правцима. Према томе, то би био у Пољака акт политичке природе, а не принципског неодобравања или опозиције самој идеји о образовању оваквог савеза.

Руска Академија Наука раније је израдила пројекат уређења овога Савеза и поднела га је на размишљање другим словенским Академијама. При саветовањима у Петрограду тај је први пројекат и послужио као основица. Наравно, после свестраног разматрања, он је морао протрпети и извесне модификације, али је, у главном, и циљ, и начин рада Савеза остао онакав какав се предвиђао у поменутом пројекту.

Као и у других сличних савеза и овде су све Академије-савезнице потпуно равноправне и свака од њих сама одлучује, у којем ће предузећу учествовати материјалним средствима. Оне одредбе,

које чине основицу Савеза, истичу, прва, из самога појма оваквога савеза научних Академија, а, друга, из природе самих Академија као највиших независних научних установа дотичних народа. Јер Академије Наука представљају тола потпуно самостална, којима никакво друго толо не може одређивати, да ли да учествују у каквим научним пословима или не учествују. Одавде је јасно да значајност самих предузећа треба да постане она унутрашња веза и морална снага која ће нагонити све Академије да заједнички раде. Пословима савеза, по избору, управља Академија-председница три године; али та периода, према потреби и одлуци савезних Академија, може бити и продужена. Све остало у правилима — по себи се разуме.

Из овога се види да је намера оснивача овог Савеза била чисто пословна: да се око заједничког рада, који има да се изврши, окупе све словенске Академије; да се око великих научних предузећа скупи све оно што у словенских народа подједнако научно и зналачки ради. Али да би се још јаче истакао тај унутрашњи задатак савеза, који је и био једини разлог за његово остварење, нарочито је речено да Савез може позивати на своје скупове и узимати за своје сараднике људе изван Академија и изван оних делегата које им Академије пошаљу, ако за то буде било потребе.

Научна предузећа и научна питања из опширне области славистичке образовање предмет договора и одлука Савезових. Само не треба мислити да овај Савез треба да представи још једну засебну институцију која ће бити над осталим Академијама-савезницама и која ће сама узети на себе рошавање извесних научних питања. Такво разумевање задатка и нарочитог положаја Савеза Словенских Академија — било би сасвим погрешно. Научна предузећа не може вршити сам Савез, исто онако као што научна питања — он не може сам решавати. Његов ће задатак бити да организује, да омогући остварење неког научног предузећа изналажењем средстава, организовањем извршилаца или узимањем организатора; а с друге стране, његова је дужност да олакша рошавање општих научних питања скуповима специјалиста који ће се, према потреби или захтеву чланова Савезових, чешће сазивати. По себи се разуме да и јодно и друго мора бити из круга славистичких наука, само у ширем смислу него што се те групе наука данас разумеју. Јер у тај круг треба да уђе не само оно што се назива словенском филологијом и што се често разуме као испитивање језика, споменика и културне и политичке

прошлости словенских народа, него и све оно што Словене, ма у коме правцу духовнога или материјалног развитка, обележава као националну целину. Веза међу свима словенским народима, која води порекло из њихове некадашње заједнице, даје научну основицу овоме Савезу Словенских Академија. А далска, заједничка словенска прошлост у различним правцима може се тек онда правилно учврстити, ако се из факата развитка и данашњег и некадашњег посебних словенских народа — употреби све оно што је у њима по пореклу заједничко или што се на заједничко своди.

*

Сваки Словенин који је имао посла са проучавањем словенства ма у коме правцу зна добро, како га факти његова народног развитка поступно одводе у широку област осталих словенских народа; и свако је морао осетити велике тешкоће при прибирању грађе у њих. Неједнако испитани појави, неједнаким средствима утврђени, у врло различном обиму скупљена грађа, без каткада добре библиографије, и често без критичне оцене научних дела — све је то морало само негативно утицати на удубљавање проблема и доношење крајњих резултата. Обрађивање нових детаља, утврђивање све нових варијетета у најразличнијем правцу, усавршавање метода специјалних испитивања и њихово одељивање од других научних грана — морало је проширити границе наше науке у недоглед. Различне научне школе, од којих се у извесној зависности наводи и рад различних словенских научника, испреплетаност новог и старог, неопробаност многих новина — све је то, поред познатог културног сепартизма различних словенских народа, мало помагало да се проблеми заједничке словенске прошлости ставе како треба, а камо ли да се они позитивно реше, и да се од њихова решења као основице пође даље у разматрању онога што се развило у засебном животу сваког словенског народа. А поврх свега тога она необавештеност, она класична необавештеност словенских народа једних о другима! Све је то стварало тешку и мучну атмосферу у којој се каткад кретао научни рад понеког словенског научника.

Стварање Савеза Словенских Академија трезвен је поклич, да се представници словенске науке обазру око себе и да из очију не пуштају знатна општа питања заједничке прошлости. Образовање заједничких састанака на којима ће најбољи представници словенске науке говорити о потребама и недостацима размене научне грађе међу различним словенским народима — знак је

здравог осећања и солидног приближавања питањима словенске науке. Покретање питања о системизирању и библиографско-критичком објављивању истим начином свега што се за годину дана публикује у научној славистичкој области сваког словенског народа — показаше јасну свест у представника словенске науке о тешкоћама данашње словенске научне узајамности са којима има да се бори сваки словенски научни радник. На послетку, сарадња свих Академија словенских на покретању и остварењу већих научних предузећа и у једног словенског народа — потећи ће из сазнања, да проучавање сваког засобног словенског народа исто онолико подиже општи словенски научни рад као и стављање општих питања словенске науке. Узајамно познавање словенских научника, живље везе међу словенским научним центрима и институтима, које се морају развити, ако овај савоз отпочне свој значајни рад како треба, — даће такође позитивне резултате у изједначавању и усавршавању заједничких метода рада.

Све то, и још понешто више, могло би се извести из правилно схваћене и разумно примењене идеје Савеза словенских научних установа. Наравно, примање поменутог статута Савеза није још довољна гаранција, да ће се сво то одмах и остварити; али готовост са којом је већина словенских Академија примила предлог петроградско Академије показује да се на различним местима словенског света исто осећа и једнако мисли. И то је оно што нам улива оправдану наду, да је остварење Савеза Словенских Академија на добром путу. Нека је зато свесрдно поздрављен почетак лепога дела, и нека је част и признање онима који су у овом тренутку први осетили велике потребе словенске науке и који су узели на се тешки посао око крчења нових стаза и нових путова.

20. VIII. 1912.

А. Б.

Polonica.

I (1911 год.)

Први чланак којим се о нечем реферује представља извесне тешкоће, јер нема на шта да се настави, а читаоци новог часописа сасма су недовољно оријентисани о дотадашњем положају дотичног научног питања. Зато ћу га отпочети кратком карактеристиком општих научних прилика у Пољској, изношењем најважнијих радника на језику; а због тога ћу морати дати преглед рада у овом правцу, у главном, за две-три последње године.

10*

Нарочито истичем да не мислим давати библиографију, као што то чини у својим „Polonica“ у JA (= Archiv für slavische Philologie herausgegeben von V. Jagić, Berlin) Фр. Крчек (у колико нема својих личних разрачунавања); у колико се тиче језика и са њим везаних филолошких питања — њу ће наћи читалац, и то са наведеном кратком садржином, у свакој књизи RS (= Rocznik slawistyczny, wydawany przez J. Łosia, K. Nitscha i J. Rozwadowskiego). Ја ћу само давати општи преглед ради главно оријентације.

Познато је да се пољска наука може слободно развијати само у Аустрији, т. ј. без сметњи политичких и са наслањањем на универзитете и Академију. Пруски део и руски готово су потпуно лишени научних центара. У Варшави на пр., вароши пољској од пола милиона становника, до 1905 г. потпуни недостатак пољских виших школа онемогућавао је научни рад Пољака. То пису заменили руски професори универзитета, јер се Карски бавио само Белорусима, Френцев само историјом славистике, а и варшавски Рускиј филолошескиј вѣстникъ поступа према пољском језику као пасторчету. У атмосфери стеге могла се развијати како-тако само полунаучна литоратура која је рачунала на шире слојеве; њени су главни представници били Јан Карлович († 1903) и Адам Крињски (Kryński).

Иако рад *Карловича* припада претходној епоси, ипак се са продужењем његовим сретамо стално: „Słownik języka polskiego“, т. зв. варшавски речник, који су сновали он и Крињски, излази споро, сада је завршена и V књ. (слово R), под уредништвом Вл. Њедзвјецког и К. Круља (Król); његова се вредност пре свега оснива на богатом савременом материјалу; а само додатак чине кратка етимолошка објашњења, која изнова саставља Розвадовски. Друго дело Карловича је „Słownik gwar polskich“ (Краков, 1900—11, Академија) од шест књига, које је завршио по материјалу Карловичеву и према првобитном плану Лос. Он пружа драгоцене услуге, и поред своје нометодичности и велике небрежљивости у изради, која нас приморава да при употреби његовој загледамо у изворе (исп. моју рецензију RS IV 199—243). — 1910 год. изашла је у 5-том, неизмењеном издању, „Gramatyka języka polskiego“ А. Крињског. То је најбоља граматика средње врсте, која обухвата уосталом само историски развитак деκлинације и конјугације, и то искључиво на терену пољском. Сасвим је кратка наука о гласовима, и са много недостатака, тако да тачнију представу о гласовном систему књижевног пољског језика даје Ј. Штајн (Stein) (стр. 287—321 „Граматики пољског језика за средње

школе“ Штајна и Завиљњског, Краков 1907). Па ипак је та граматика створила Крињском репутацију, која се види из позива његова 1908 год. на катедру славистике у Лавову.

Старијем колу варшавских радника припада још и К. Апељ, који даје често расправе, у главноме, из опште лингвистике, а млађему — Т. Бењи, Ст. Слоњски и Ст. Шобер.

Пошто поменемо још растурене по свету Пољаке: познатог лингвисту проф. Ј. Бодуена-де-Куртене у Петрограду и познатог филолога проф. А. Брикнера (Brückner) у Берлину, и даље проф. В. Поржезињског у Москви, проф. Ст. Добжицког (Dobrzycki) у Фрајбургу швајц., прив. доц. Фр. Крчка у Лавову и д-ра Х. Улашина у Лајпцигу, морамо се зауставити на Кракову, у којем поред првокласне снаге коју представља Јан Розвадовски делују још професори: Јан Лос и потписани, и у којем се једино отпочињо образовати извесна научна школа; најстарији је из ње прив. доц. М. Рудњицки. У Кракову излазе такође и најважнија језичка издања пољска. То су: Грађа и расправа језичке комисије Академије Наука (Materiały i prace Komisji językowej Akad. umiejętności = МРКЈ) од г. 1901—12 у пет књига и Славистички годишњак (Rocznik slawistyczny = RS), од г. 1908, годишње са једном књигом, обухватајући мање расправе, а више исцрпне рецензије, а тако исто једину критичну библиографију радова из науке о словенским језицима; по себи се разуме да су намењене језичким расправама и Расправе одељка филолошкога Акад. Наука (Rozprawy Wydziału filologicznego Akad. Umiej. = RWF). Убрзале су такође темпо и варшавске Расправе филолошке Крињског (Prace filologiczne = PF), од којих је г. 1911 изашла VII књига, али оне не представљају увек савремено стање науке.

Пољске потпуне научне граматике, као што је познато, нема, што се у толико јаче осећа што њен одељак у „Vergleichende slavische Grammatik“ Вондрака није најбоље испао. Популарна „Историја пољског језика“ Брикнера (Лавов 1906) написана је непопуларно, хаотично, са великим бројем тврђења, даваних произвољно и без доказа; није чудо што је изазвала оштру рецензију Бодуенову и Улашинову (RS I), а доцније и цео рат, о којом даје информације „скица полемична“ Улашинова: „Филологија и лингвистика проф. А. Брикнера“ (Краков, 1910). Не може нас такође задовољити „Граматика пољског језика, универзитетска предавања“ лавовског професора Р. Пиљата († 1906), која издаје од г. 1908 у Лавову Фр. Крчек (до сада I књ.: Наука о гласовима и деклинација, и 304 стране књ. II: Конјугација и доо синтаксе); њих је саставио врло

савестан филолог, али не лингвиста; зато у њима и нома, са лингвистичке тачке гледишта, знатнијих напомена; у њима претеже упоредна страна, несамостално израђена и застарела, због чега недостаје, нарочито у науци о гласовима, много језичких пољских особина; сумњиво је такође, да ли ће поћи за руком издавачу њихову да их у намераваном додатку „попуни и поправи према савременом стању науке.“ Можемо се надати да ћемо бољи, савременији и на властитом материјалу израђени приручник добити онда када проф. Лос отпочне издавати своја предавања, која су до сада само литографисана.

Материјал, било новоиздан, било новообрађен, за историју језика представљају ове расправе. „Була од год. 1136 као најстарији сноменик пољског језика“ (MPKJ IV 432—87) од *Rozwadowskoj* на основу раскошног издања „*Monumenta Poloniae palaeographica.*“ Писац утврђује облике преко 400 пољских имена и говори о неколико граматичких питања која су са њима у вези: назалима који се још употребљавају на начин прасловенски, палаталним *t* и *d* који још нису постали фрикативни, именима на *-ota* и *-uta*, и т. д. С његовим погледима не слаже се *Брикнер*, који као обично иде својим путем. У 1-вом параграфу својих „Прилога историји пољског језика“ (серија I, RWF XLVII, серија II — на истом месту XLIX) на насловно питање „Како је звучао пољски језик године 1136?“ (RWF XLVII 337—49) он одговара: „од прилике онако исто као и данас“ и, ма да тврди да је то једини старопољски споменик (по њему старопољском не припада ни *Vogurodzica* ни *Kazania Świętokrzyskie*), ипак се стара да докаже да су већ тада постојали *ć dz rz*, да су била три назала *ç ą Ń*, и т. сл. Његови су докази, у колико их уопште даје, веома сумњиви, може бити и само због својствено њему несистематичности излагања, која често шкоди његовим оригиналним и проницајљивим погледима, основаним на великом познавању факата.

У Шарошпатаку је нашао тамошњи библиотекар *I. Харшањи* (*Harsányi*) четврти одломак (из Ездре) Библије краљице Софије (исп. пештански „*Magyar Könyvszemle*“ XVII, 1909, и RS III 174—7), а *З. Пауљши* даће у најкраћем времену резултате поређења целог споменика (исп. *Sprawozdania Akademii Umiejętności* = SAU XVI, 1911, бр. 10), који се може само пожелети, иако грешке издања *Малецког* из год. 1871 нису велике; истога се споменика тичу „Критичке примедбе,“ издане по хартијама давно умрлог *А. Семеновича* (PF VII 43—68). Важније ће бити критично издање другог великог споменика XV в., које је предузео *Слоњски* који је већ дао преглед

грешака, исп. „Рукопис Псалтира пулавског и његово хомографично прештампавања Пиљињских од год. 1880“ (Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa naukowego Warszawskiego, wydział językoznawstwa i literatury = STWar IV, 1911, 79—85).

Главним познаваоцем средњевековне пољске литературе, проналазачем врло важних споменика, скупљачем глоса и сл., био је. после Неринга, као што је познато, *Брикнер*. И сада још он даје ситно прилоге језичке, и то у I серији „Прилога...“ „Глосе сандомирске, лавовске, виђењске XV в.“. Поред њега прво место у том филолошком раду почиње заузимати *Лос*. У МРКJ VI 1—172 издао је он „Мамотрект од г. 1471“, т. ј. речник за библију, поредећи га са т. зв. Љубињским рукописом, који је одавна издао *Брикнер*. Тамо находимо његова „Два старопољска текста“ (стр 423—43), а наиме одломак „откровења св. Бригиде“, управо остатак превода с краја XV в., израђеног за „паљицу Јадвигу, и „Цизиојанус' плоцки“ из I половине XV в., први пољски примерак средњевековног календара са успономом на свеце. Када буду наштампани до сада само литографисани опширни курсови *Лоса*, „Споменици пољског језика до половине XVI в.“, они ће заменити Нерингове „Altpolnische Sprachdenkmäler“, који су били драгоцени год. 1887, али који не одговарају данашњом стању науке. Више школски карактер има издање *А. и М. Крињског*: „Споменици пољског језика“ (Варшава, до сада две свеске).

Издања штампаних књига из XVI в. представљају значај за књижевне циљеве; али се у њима мења ортографија, а каткада са њом, и против воље издавачеве, и изговор. О последњим публикацијама ове врсте са језичке тачке гледишта говорио је *Лос* у RS IV 80—97, обухватајући колонције: „Collectanea библиотске Крањских“ (Варшава), „Białe kruki“ („Бели гаврани“, Лавов), BPP. Дословно је прештампао једно дело и дао напомене о његовој ортографији, језику и речнику *Добжицки* у PF VII 1—42; то је „Istorya o swyetyu Iozefu“ из год. 1530. Вреди споменути, опет због речника, „Привилегије старога аласког оснафа у Варшави“ из год. 1592 и 1670, које је издао *Б. Сљаски* PF VII 69—92.

На послетку, и последња новост: у Biblioteka pisarzy polskich Akademii Umiejętności w Krakowie (= BPP) штампа се прво критично издање т. зв. „Споменика Јаничара“ (турске хронике Константина из Остројице); њих завршује *Лос* на основу дванаест пољских и чешких текстова (од њих су 10 рукописи). Рукописи потичу тек из XVI века, што донекле смањује њихову праву језичку вредност, јер је само доло било написано пољски, али са

приличним бројем србизама, крајем XV в. Детаље в. у расправи Лоса под наведеним називом RWF L 1—72.

Неофилошки карактер имају *Добжицког* „Белешке о историји књижевног пољског језика“ (PF VII 300—424), које обухватају „Неколико посматрања о Мицквичовом језику“ и „Из историје језика књижевне критико.“ Овде ћу још напоменути неколико чланака о ортографији који би могли имати и научни интерес, а најмо *Крчека* (исп. RS III бр. 222), *Ацеља* (исп. RS IV бр. 224 и 225), *Брикнера* (RWF XLIX 54—64). Највише се бави књижевним језиком, али не сасвим критички, краковски „*Poradnik językowy*.“

Од ситнијих проблема историске граматике морфологије се тиче једино рад Лоса „Заменичке основе *jo-* у старом пољском јез.“ (MPKJ V 465—85), који обухвата: 1. Облике деклинације, 2. Додајно *ń-* (карактеристично је пропуштање његово после нових предлога чак и у XVI в., на пр. истовремено *do niego* и *o koto jego*), 3. Употребу енклитичних облика, 4. падежну употребу, 5. употребу заменице *jen*, 6. особито релативних замоница.

Из фонетике је понова размотрено питање о полугласницима. Говорећи о Були из год. 1136 *Брикнер* сматра њено *Krzepk*, *Krostawc* и т. сл., као и данашње *pieprz*, *Gdańsk*, кашупско *rečk* за фонетска образовања, а не аналошка према другим падежима као *Gdańska*, *pieprzu*, и износи правило „да су се у средини речи полугласници губили испред или иза вокала.“ Али већ на потоњој страни он сматра за органске промене не само *ocięc*, *grodziec*, са чим би се човек још и могао сложити, него такође и *sjem*, *koźlec*, са гоп. *zejma*, *koźielca*. Како да се помири фонетичност облика *pieprz* и *sjem*, то остаје, на жалост, тајна пишчева, уосталом, не једина. На питање о полугласницима он се враћа у параграфу под називом „Фонетске заблуде“ (RWF XLIX 20—34), где даје богат материјал из споменика, који, уосталом, ни најмање не мења општепримљених погледа (правила Гебауерова о непарним и парним словима). Али Брикнер је, како изгледа, хтео нешто друго: да обори хипотезу *Розвадовског*, изречену узгрод на основу примера Пулавског псалтира, *wemlodości*, *wesromotę*, поред *wświętych*, *wslowo* (RS II 186—8), а наиме: да је у епоси губљења полугласника био још неки самогласнички елемент међу сугласником и *r*, *l*. Шта пак он доказује? Само то, да је такође и у другим споменицима тип *wewroctech* потпуно изузетан, због чега га сматра за таку исту „погрешку“ као и нпр. *zerłasczet*. Тврђење је о изузетности од значаја, али оно не чини нимало немогућном хипотезу *Розвадов-*

ског, који претпоставља да нам је само у незнатним остацима остала у поменутој епоси напоредност облика *wewrociech* || *wstowo*.

Друго питање, о којем се стално говори, јесу префикси *przez*, *przed*, а особито *bez*: зашто немамо **przóz*, **przód*, **bióz* или бар **przoż* (као у кашупском), **bioż*? *Брикнер* и *Улашин* виде ту утицај *prze*, које замењује у пољском језику општесловенско *pro*; на тај начин објашњава *Улашин* чак и *b* место *b'*, док *Розвадовски*, за *Борнекором* и *Торбјернсоном*, види ту резултат предакценатског положаја, наводећи из пољских дијалеката убедљиве паралеле еноклитичних заменичких облика *ty* (dat.), *me* (acc.) и наставка *instr. plur. -my*. Исп. *Розвадовског* RS II 81—92, *Улашина* МРКЈ V 282—95.

Са опширним радом „*Die Konsonantenverbindungen im Polnischen*“ јавно се непознати дотле *А. Пашкевич* у ЈА XXXI 102—93. На жалост, у њој нема ни лингвистичких разматрања, па чак ни исцрпнога материјала (особито дијалектолошког, и поред обећања). Тако исто и од врло скромних уопштавања пишчевих не једно треба ставити под питање, на пр. тврђење: „*alles dasjenige was heute in der polnischen Sprache assimiliert erscheint, wurde bereits vor dem XV. Jahrh. ausgeführt*“, јер до данашњег се дана на пр. употребљава *-wsk-* у западној и источној Пруској: *królewski* према готово општем *króleski*— леп пример употребе првобитних облика у крајевима удаљеним од главних центара живота језикова.

Али имамо и бољих радова те врсте: савесно скупљен и методски поређан материјал даје *Улашин* у раду: „*Асимилација сугласника по звучности*“ (МРКЈ V 261—82), теориску студију о асимилацији уопште *Рудњицки* (RWF L, немачки садржај у *Bulletin de l'Académie des Sciences* 1911, juin = BAS). Неке пољске примере разматра *Рудњицки* детаљно у раду „*Из психофонетских заговетака*“ (МРКЈ V 173—260), на пр. случајеве слушно асимилације (аналогије фонетске) типа *gzło* \geq *zgło*, **hopriva* \geq *pokrzywa* || *Koprzywnica*. Он је изнео такође покушај објашњења, достојан пажње, међурочне асимилације у пољском: *brad robi*, *piez albo kol* напореда са чувањем муклих сугласника у *trava*, *osa*: он износи идеју о *семазиолошком значају звукова*, који је на крају речи мањи; ту се добија звучност у толико лакше што се она добија и пред почетним звучним сугласницима потоње речи: *brad bije*, *piez głodny*. И поред велике проницљивости у психофонетску анализу појава питање није још решено: у своме чланку „*Пољска међурочна фонетика*“ (МРКЈ V

393—422) показао сам тешкоће на које nailазимо кад хоћемо да помиримо његове теорије са језичком географијом.

У споменутој мојој расправи изнесен је покушај, да се примени на пољску дијалектологију географски моменат, који се тако јавља у романској дијалектологији а који је готово непознат у словенској. Зато сам додао малу која представља простирање типа *brad robi* такође и у Моравској, Словачкој и Малорусији и његово одсуство у целој северисточној Пољској. Теориски, на основу данашњег материјала, извукао сам извесне закључке о промени некадашње дијалекатске границе. Уопште узевши, ако оставимо многобројне речничке прилоге Брикнерове, историјска је дијалектологија у Пољака управо непозната. Томе је повод, несумњиво, сасвим друкчија, много једноличнија историја књижевног језика код нас него ли код Руса или Јужних Словена, али ипак су та испитивања у нас тежа, мање непосредна, ипак их треба предузимати. Као мали пример остварљивости тога, нека послужи моја рецензија на рад Döhning-a „Über die Herkunft der Masuren“ у JA XXXIII 299—302.

Прелазећи на савремени пољски језик, да се зауставим прво на њему као географској целини. На недостатке рада Нидерлова „Обозрѣніе современнаго славинства“ обратио сам пажњу у оцени наштампаној у RS III. Сада додајем још три рада: 1. *Ј. Бузек*: „Размештај галициског становништва према вероисповести и језику“ (= *Wiadomości statystyczne XXI 2*, Лавов 1909) с двома мапама у којима се, са шест знакова, обележава народносни проценат у свима местима и селима. Рад је израђен на основу званичне статистике, која је, и поред свих недостатака својих, боља од руске и чак и угарско; он је важан особито за источну Галицију, чија је ипак знатна мањина пољска, на жалост, према дијалектологији сасвим непозната. Много је боља од нешто сумњивог и не сасвим објективног према Русинима *Ј. Шпета* „Мапа размештаја пољског становништва у Галицији“ (Лавов, 1910). 2. *В. А. Францев*: „Карти рускаго и православнаго населенія Холмскаго Руси съ статистическими таблицами къ нимъ“ (Варшава, 1909). Рад свакако са тенденцијом: састављен је на основу једностраних, искључиво православних информација, а осм тога на мапама се ставља проценат руског језика чак и у оним солима где га у статистичким таблицама нема. Опет Холмску земљу, само боље, представља мапа *Ст. Дзевуљског* (варшавски „*Ekonomista*“ 1909. стр. 157—93), а тако исто и *Х. Вјерцињског*: „Питање о оцепљењу Холмске земље“ (Варшава 1910). 3. *Е. Колодзјејчик* (*Kołodziejczyk*): „Становништво пољско

у Горњој Угарској^а (са 3 мапе, краковски „Świat słowiański“ VI, 1910, 2, 217—50). Овај рад, основан на досадашњој литератури и самосталним испитивањима, даје потпуни списак насеља у Угарској, а нарочито на Орави и Спишу.

Из дијалектологије морам прво навести два своја рада: „Оглед груписања пољских говора“ (RWF XLVI) и књигу „Простонародни пољски језик“ (Краков, 1911), оба са мапама. Гледао сам да у њима дам, за сад прву, општу карактеристику, основану про свега на својим испитивањима, која су засада само делимично објављена. Први рад обухвата само фоетику, други, популарни, и морфологију и речник. Против закључака које сам ја извео из шпурења гласовних црта одлучно је устао *Брикнер* у „прилогу“ под наз. „О значају пољских изофона“ (RWF XLIX 42—53), одричући им „принципски“ значај. Његово филолошко гледиште тако се одликује од мога, да је споразум врло тежак. Тако на пр. вели он „да нико не тражи одговора, зашто је који гласовни појав постао: он је ту — и то је довољно, т. зв. мазурење нпр. могло је и не појавити се, или се могло појавити у обрнутом правцу: у Воликој Пољској, а да га код Мазура нема“!

Нове су дијалектолошке прилоге дали: *Е. Кљих*: „Дијалекатски токовсти из среза (повета) љимановског“ (Materiały etnograficzne Komisji Akademii, XI, 1910, 3—47); *Ј. Магера* „Говор сулковички“ (MPKJ V 313—62), *Т. Лер* (Lehr): „Народна писма из Жаровке“ — све из западне Галиције. Сем тога ваља још поменути „Грађу за познавања татранских горштака,“ коју је скупио В. Бжого а објавио Крчек у лавовском *Lud* од књ. XVI (1910); ма да их је записао писац књижевном ортографијом, ипак као рад рођенога горштака има вредности са различних језичких страна (сем са гласовне стране), а особито за татрански речник и стил. *Добжицки* је покушао да обради „Носне самогласнике у пољским говорима“ (PF VII 471—584), али тај велики рад, израђен на првом месту на основу старог и некритичног материјала, по одговара савременом стању науке, а каткада и метода.

Речничко ме одољку прилазимо са два дијалектолошка рада. *Ј. Васиљевског*: „Мали речник говора партиског [револуциског] у Краљевству Пољском“ (MPKJ V 363—91) и *Б. Сљаског*: „Рибарска и поморска речничка грађа у надморских Кашуба“ (PF VIII, стр. 77, исп. такође PF VII 191—7 и *Lud* XVI 179—51); оба су радили нестручњаци; други је много тежи, али није особито савесно урађен. Топографске називе разматра *Розвадовски* у „Були из год. 1136“; материјал стари и нови даје *Ст. Козјеровски* у „Испитивањима топо-

графских назива савремене архидијецезе гн. озњењске (Rozprawy Towarzystwa przyjaciół nauk Poznańskiego, XXXVI 327—83 = RTPoz, почетак); леп је чланак *Розвадовског*, *Olza* (цјешинске Zaganie śląskie II 54.—61), који изводи тај назив из **Ulygd*, а противи се идентификовању са *Olza*; материјал историски даје *Ц. Борхлинг* у „Der Name der Stadt Posen“ (Historische Monatsblätter für die Provinz Posen XI). Много различних прилога даје као обично *Брикнер*, увек драгоцених по материјалу и идејама, али таквих који се увек морају примати са критиком. Овамо долазе из „Прилога I“ тачке: 6. „*Kobieta* — назив увредљив“ (о различним етимологијама те загонетне речи в. чланчић Ф. Корша у RS III 307—12) и 7. „*Scartabellus* и *ciura*“, из „Прилога II“: 7. „Позајмице из јеврејског“ и 8. „Етимолошко заблуде“, у PF VII опширне напомене о Етимолошком речнику Бернекерову и чланак „Из историје речи.“ Од других радова да наведем *Улашина* „Из прошлости речи: *pchta* и *pchetka*“ у PF VII 425—70, и то на 46 страна! (говори се, у главном, о теориској страни метатозе и асимилације, а такође се полемише са Брикнером) и неке тачке из „Miscellanea“ у МРКJ V; *М. Крињског* „Старословенско ртегунја“ (PF VII 217—31) са пољским материјалом; ситне прилоге *Ст. Цишевског* (PF VII 198—214); овде да споменем још побројана горе издања грађе за историју језика.

После дискусија последњих година не може бити више сумње, да је не само језик Кашуба него и Полапских Словена стајао у тесној вези с језиком Пољака, образујући заједно с њим т. зв. лешку групу. Зато и њих увосим у „Polonica“, иако прелазе мало преко граница тога назива. У овом правцу нема много штошта да се забележи, јер главни испитивач Кашуба, *Ф. Лоренц*, није објавио за последње две године ништа важније. Излазо ипак два часописа: један више научни на немачком језику, *Mitteilungen des Vereins für kaschubische Volkskunde*. Hg. von F. Lorontz und J. Gulowski. Leipzig = MVKV) и други, општекултурни, пољски „*Gryf*“ под редакцијом *Ј. Мајковског*. У оба ће се наћи и нешто научних прилога, особито Лоренцових, на пр. његов савремени „Терен кашупског језика“ (*Gryf* I 97—101); питања о простирању у прошлости тога језика тичу се два чланка: мој и Лоренцов, оба под називом „Reichte das Kaschubische einst weiter nach Süden?“ (MVKV, I 191—4, II 33—6). У SAU (децембар, 1911) обећава *Рудњицки* „Прилоге граматичи и речнику словињском“; он је проживео два месеца у томе долу Кашуба, најдаље удаљеном на запад и изложеном потпуном изумирању; то ће бити ин-

тересантан рад нарочито због тога што о том важном дијалекту знамо једино из радова Лоренцових, радова, врло заслужних, али ипак нешто једностраних.

Краков, 3. V. 1912.

Казимир Њич (Nitsch).

Нове етнографске карте.

Политички догађаји на Балканском Полуострву изазвали су појаву неколико етнографских карата земаља ско којих се водила борба. Карта проф. Цвијића изашла је у Petermann's Geogr. Mitteilungen св. за Март 1913 г., са чланком који је у преводу, са малим изменама, изашао и у Гласнику Српског Географ. Друштва, књ. II, 1913 г.

Главна је заслуга Цвијићева што је са онолико тачности колико је данас то уопште могуће обележио туђе етничке елементе у источном делу Балканског Полуострва према Србима и Бугарима. Иначе је пругом која полази од Охридског Језера, иде јужно од Прилепа, саставља Велес и Брегалничку долину одвојно македонске Словене на северу од Срба, а водомеђом међу Вардаром и Струмом одвојно их је на истоку од Бугара. Нова, свестрана испитивања, која су најзад и овде омогућена, утврдиће тачност таквог схватања или ће унети у њ потребне модификације.

Једном делу Јужне Македоније посвећена је детаљна карта (1 : 200.000) бугарског унив. доц. Јордана Иванова. Он је покушао да графички представи различне етничке групе у Јужној Македонији (Македонце-Словене рачуна све у Бугаре), и нарочито је обратио пажњу на погрчено македонско становништво. У његову покушају, да се детаљно и тачно представи процентуалан однос међу различним ступњевима погрченог словенског становништва и грчког, и словенског становништва и несловенског уопште, има, несумњиво, много непоузданог и нетачног, због стања ствари које је тамо било; али ако је испоредимо са Цвијићевом картом, морамо рећи да је *главни размештај* различних етничких група у њој тачно погођен. Карта ова носи назив: Carte ethnographique de la Macédoine du Sud, représentant la répartition ethnique à la veille de la guerre des Balkans. 1912. Par J. Ivanov. Docent à l'Université de Sofia. Уз њу је додат и чланцић: Notes explicatives sur la Carte ethnographique de la Macédoine du Sud. Sophia 1913 (8 стр.).

1. *Библиографија* Стојана Новаковића. 1858—1911. Засебице штампано из „Годишњака XXIV Српске Краљевске Академије“. У Београду, 1911. 96 стр. у 16°.

Ово је једини видљивији знак којим је обележена педесетогодишњица рада необично плоднога и многострукога књижевника и научника Стојана Новаковића. У 379 тачака изнео је г. Новаковић насловс својих дела, расправа, критика, превода и свега осталог што је у дугом низу година излазило испод његова пера.

Овде није место да се потанко разматра рад овога српскога научника, али се са захвалношћу мора примити и ова нова књижица Новаковићева која, на срећу српске науке и српске књиге уопште, неће собом обележити крај његова рада. Напротив, и после ње има већ опширних дела које је он издао, као на пр.: Законски споменици српских држава средњег века.

Стојан Новаковић заузима значајно место у развиту наше науке. Он је радио на тако различним гранама славистике, да нема готово ниједне њено знатније гране у којој се нећемо оусрести са његовим именом. Он је тако много питања покренуо и покушао да их расправи, да ће се и испитивачи језика, и књижевности, а нарочито историје српске са захвалношћу још дуго сећати његових дела која су их уводила у широке области словенске науке. Новаковић је био у дугом низу година стална веза међу многим деловима славистике изван Србије и оним што

може пружити за науку још не-разрађени материјал на српском земљишту. Зато ће библиографија његових радова бити корисна за све оне које интересују питања нашег језика, књижевности и историје у садашњости и прошлости.

Желимо седом научнику да и у будуће настави свој користан рад са оном свежином снаге и духа која га у прошлој педесетогодишњици није никад напуштала.

2. У издању Вајдманове књижаре у Берлину изашло је ново „исправљено и попуњено издање“ познатог Јагићевог дела о раду и животу браће Просветитеља и о постанку старословенског језика, под називом *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* (Berlin, 1913, XII + 540 у 8°). Дело је Јагић посветио својим „драгим пријатељима, друговима по струци и ученицима“.

Први део књиге до стр. 270 представља прештампане одељке из првог издања овога дела под називом *Zur Entstehungsgeschichte der altkirchenslavischen Sprache* (Denkschriften Академије Наука у Бечу, књ. XLVII, 1900 г.); а други доо, о лексичкој страни старословенских споменика, знатно је проширен. На крају је регистар старословенских речи о којима се у њој говори.

О новинама у овој књизи говориће се на другом месту овог часописа: а већ само њено прештампанање представља оданно неодложну потребу словенске

науке; јер је већ прилично вре-
мена у књижарском обрту нема.

3. Старословенскоме језику са
филолошко - лингвистичке тачке
гlediшта посвећена су два но-
ва издања старословенских гра-
матика: проф. В. Вондрака: *Alt-
kirchenslavische Grammatik von
W. Vondrák. Zweite Auflage, Ber-
lin, 1912 (XVII + 656)* и проф.
Куљбакина: *Древне - церковно-
славянскій языкъ. Проф. С. М.
Куљбакина. Издание 2-е, изме-
ненное и исправленное. Харь-
ковъ. 1913. (X + 195).*

Вондракова књига представља
знатно измењено прво издање;
Куљбакинова је такође прилич-
но измењена, иако је прво из-
дање њено изашло пре две го-
дине. О обема овим књигама про-
говорићемо детаљније.

4. Ј. Ј. Микола (J. J. Mikkola),
професор за словенску филоло-
гију на Универзитету у Хел-
сингфорсу (у Финској) издао је
први део прасловенске грама-
тике, под називом: *Urslavische
Grammatik. Einführung in das ver-
gleichende Studium der slavischen
Sprachen I. Teil: Lautlehre, Voka-
lismus, Betonung. Heidelberg, 1913.
Carl Winter's Universitäts-Buch-
handlung (146 стр. у мањој 8°).*

Ово је прва Прасловенска гра-
матика. За њом се одавно осећала
потреба. Колико је ову потребу
задовољило ово дело финскога
слависте, видећемо на другом
месту.

5. У Извешћима Одељка за руск.
јез. и књиж. Императ. Академ.
Наука у Петрограду, књ. XVIII,
св. 1, стр. 229—242 изашле су
Мисли о прибирању дијалекат-
ског материјала проф. А. Белића.
Те су мисли саопштене проф.
Бодуену-де-Куртене, на његов

захтев, у приватном писму, и он
их је одатле наштампао на по-
менутом месту, додавши кратак
предговор. Ми ћемо их такође
саопштити у целини у овом ча-
сопису.

6. *Anmerkungen zu den Kinder-u.
Hausmärchen der Brüder Grimm.
Neu bearbeitet von Johannes Bolte
und Georg Polivka. Erster Band.
NR. 1—60. Leipzig, 1913.*

Словенске паралеле и врло де-
таљну библиографију израдио је
проф. Ђ. Поливка. Ово је само
почетак врло опширног и садр-
жинном богатог дела.

7. За рад са студентима има
данас у Русији приличан број
уџбеника. Ја ћу навести само
најновије књиге такве врсте које
могу имати и ширу употребу.

Николаја Дурново Хрестоматија
по малорусској дијалектологији.
Москва, 1913. Раније је издао
Дурново са Ушаковым и велико-
руску Хрестоматију која је знат-
но већа од ове. Обе су изра-
ђене брижљиво и са добрим по-
знавањем ствари.

Проф. Бодуен-де-Куртено из-
дао је књигу о пољском језику
под називом: *Пољскій языкъ,
сравнительно с русским и дре-
вно-церковно-славянским. Петро-
град, 1912 (XI + 118).* Због неких
примера у одељку VI (пољски
текстови: речи, изрази, фразе и
одломци) књига је у Русији за-
брањена.

Нешто раније, 1911 год., издао
је и Валериј Погорџловъ Крат-
кая сербская хрестоматија (по-
собие для студентовъ). Варшава,
(68). Нешто старих текстова и
новиџих дијалектолошких записа.

Поред познатих уџбеника По-
ржозинског и Томсона појавило
се и Д. Н. Ушакова, прив. доц.

Моск. Унив.: Краткое введение въ науку о языкѣ. Изъ лекцій на Московскихъ Женскихъ Педагогическихкихъ Курсахъ. Съ рисунками. Москва 1913 (118 стр.). Као и ранија његова книга о правопису и ова се може препоручити почетницима.

Да спомнемо још и књижицу проф. И. Бодуена-де-Куртено: О односу русках писмена према руском језику. Петроград, 1912 (132 + V).

8. У издању Академије Наука у Кракову изашла је Библиографија радова о Словенима у Пољака (Bibliografia Słowianoznawstwa Polskiego. Kraków, 1911. Стр. XX + 303) Едмунда Колодзјејчика. Трећи одељак чине Јужни Словони: 1. Словенци, 2. Срби и Хрвати: А. Хрватска, Славонија и Далмација. Б. Босна и Херцеговина. В. Србија. Г. Црна Гора. 3. Бугари. Сем одељка у којем су наведени радови о словенству уопште има још ових одељака: стнографија и мит; поезија; филозофија; археологија и руне (наравно, у колико има материјала из тих група за коју националну јединицу); географија; историја и старине; историја литературе и часописи; лингвистика, музика, певање и уметност; законодавство; религија и црква; политичка дела; конгреси (скупови); дописи; varia.

О празницима и недостацима испореди броширу проф. В. А. Францова: Библиографија пољскога славяновѣдѣнiя (Варшава, 1912, 26 стр. у вел. 8°).

9. Проф. Њич обрадио је са језичке стране питање о пољском слику под називом: Z historii polskich gymów (Warszawa,

1912, 58). Изашло је као додаток „Извештајима са седница Варшавског Научног Друштва“, под називом: Радови Научног Варшавског Друштва. Одељак I Језик и литература.

10. У издању петроградске Академије Наука изашле су две књижице поводом стогодишњице од дана рођења И. И. Срезњевског, једног од некадашњих врло истакнутих чланова Академијиних и знаменитог слависте. Једна садржи опис изложбе поводом стогодишњице од дана рођења И. И. Срезњевског (Петроград, 1913, стр. 39), а друга кратак биографски нацрт о њему. У првој има саопштења о рукописима и белешкама Срезњевског које се тичу и његових путовања по Балкан. Полуострву. Има доста аутографа, и један Вуков. Обе је написао син Срезњевскога, В. И. Срезњевски.

11. У издању Otto Holtze's Nachfolger, Leipzig изашао је цени бугарско-немачки речник: Bulgarisch-deutsches Wörterbuch von Prof. d-r Gustav Weigand unter Mitwirkung von d-r A. Doritsch. Българско-нѣмски рѣчникъ отъ проф. д-ръ Густавъ Вайгандъ съ сътрудничеството на д-ръ А. Доричъ. Leipzig 1913, 16, IX+430.

12. Проф. Моск. Универзитета В. Поржезињски издао је на руском језику „Нацрт упоредне фонетике староиндиског, грчког, латинског и старословенског језика“ (Москва, 1912. г. 83 у вел. 8°). У основици су овога курса упоредне граматике предавања некадашњег моск. професора и признатог лингвисте Ф. Ф. Фортунатова.

ΕΑ

Моск. Унив.: Краткое введение въ науку о языкѣ. Изъ лекцій на Московскихъ Женскихъ Педагогическихъ Курсахъ. Съ рисунками. Москва 1913 (118 стр.). Као и ранија његова књига о правопису и ова се може препоручити почетницима.

Да спомнемо још и књижичу проф. И. Бодуена-де-Куртено: О односу русках писмена према руском језику. Петроград, 1912 (132 + V).

8. У издању Академије Наука у Кракову изашла је Библиографија радова о Словенима у Пољака (Bibliografia Słowianoznawstwa Polskiego. Kraków, 1911. Стр. XX + 303) Едмунда Колодзјејчика. Трећи одељак чине Јужни Словони: 1. Словенци, 2. Срби и Хрвати: А. Хрватска, Славонија и Далмација. Б. Босна и Херцеговина. В. Србија. Г. Црна Гора. 3. Бугари. Сем одељка у којем су наведени радови о словонству уопште има још ових одељака: стнографија и мит; поезија; филозофија; археологија и руне (наравно, у колико има материјала из тих група за коју националну јединицу); географија; историја и старине; историја литературе и часописи; лингвистика, музика, певање и умотност; законодавство; религија и црква; политичка дела; конгреси (скупо-ви); дописи; вагиа.

О празнинама и недостацима испореди броширу проф. В. А. Францова: Библиографија пољскога славјановѣдѣнија (Варшава, 1912, 26 стр. у вел. 8°).

9. Проф. Њич обрадио је са језичке стране питање о пољском слику под називом: Z historii polskich gumów (Warszawa,

1912, 58). Изашло је као додаток „Извештајима са седница Варшавског Научног Друштва“, под називом: Радови Научног Варшавског Друштва. Одељак I Језик и литература.

10. У издању петроградске Академије Наука изашле су две књжице поводом стогодишњице од дана рођења И. И. Срезњевског, једног од некадашњих врло истакнутих чланова Академијиних и знаменитог слависте. Једна садржи опис изложбе поводом стогодишњице од дана рођења И. И. Срезњевског (Петроград, 1913, стр. 39), а друга кратак опокрафски нацрт о њему. У првој има саопштења о рукописима и белешкама Срезњевског које се тичу и његових путовања по Балкан. Полуострву. Има доста аутографа, и један Вуков. Обе је написао син Срезњевскога, В. И. Срезњевски.

11. У издању Otto Holtze's Nachfolger, Leipzig изашао је цепен бугарско-немачки речник: Bulgarisch-deutsches Wörterbuch von Prof. d-r Gustav Weigand unter Mitwirkung von d-r A. Doritsch. Българско-нѣмски рѣчникъ отъ проф. д-ръ Густавъ Вайгандъ съ сътрудничеството на д-ръ А. Доричъ. Leipzig 1913, 16, IX+430.

12. Проф. Моск. Универзитета В. Поржезињски издао је на руском језику „Нацрт упоредне фонетике старондског, грчког, латинског и старословенског језика“ (Москва, 1912. г. 83 у вел. 8°). У основици су овога курса упоредне граматике предавања некадашњег моск. професора и признатог лингвисте Ф. Ф. Фортунатова.

Критика.

1. С. М. Куљбакин: Енциклопедија славјанској филологији III,
3, П. В. Ягичъ, Глаголическое письмо 123
2. А. Белић: В. Богородицкй, Диалектологическйя замѣтки IX 128
3. Владимир Ђоровић: Јован Н. Томић, „О српским на-
родним песмама о одласку Св. Саве у калуђере” 130
4. А. Белић: Маринко Станојевић, Севернотимочки дијалекат 136
5. А. Белић: Гаврило Јовановић, Из историје српског књи-
жевног језика 143

Хроника.

- А. Белић: Савез Словенских Академија 144
- К. Њич: Polonica I (1911. год.) 147
- Нове етнографске карте 157

Велешке (1—12) 158

Све рукописе ваља слати уреднику „Јужнословенског филолога”, проф.
А. Белићу, Београд, Немањина ул. бр. 1.

„Јужнословенски филолог” излази четири пута годишње у свескама
од 5 штампаних табака или двапут у свескама од 10 штампаних табака.

Годишња је претплата 12 динара (круна). Претплата се шаље или
уреднику, или књижари „Напредак” у Београду и Земуну и књижари С. Б.
Цвијановића у Београду.

Због ратних прилика започети рад на штампању овог
часописа, и прошле и ове године, морао је бити прекидан;
зато је часопис могао изаћи тек крајем ове године. Тим
приликама објашњава се и понека неједнакост у технич-
кој изради и другим ситним стварима.

КЊИЖАРСКО-ИЗДАВАЧКИ ЗАВОД „НАПРЕДАК“

ЗЕМУН — БЕОГРАД — ПАНЧЕВО

Препоручује свима своја богата стоваришта

СРПСКИХ И ХРВАТСКИХ КЊИГА

Нарочито обраћа пажњу
п. публици на своја издања:

Српски класични писци

Културни проблеми

Најбољи страни писци

Све музикалије, а нарочито српске, у највећем избору.

Напредак набавља брзо и тачно све књиге и сортира целе библиотеке.

На захтев шаље све каталоге бесплатно.

Адреса: Напредак, Београд (Земун или Панчево).

=== ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ===

С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА у Београду

Књижарница Срп. Краљ. Академије Наука

16 КНЕЗ МИХАИЛОВА УЛ. 16.

Препоручује се библиотекама и појединцима за набавку

=== српских књига. ===

Исцрпне каталоге и обавештења о новим књигама шаље сваком на захтев бесплатно.